

A
BORSODI
TÁJHÁZ
KÖZLEMÉNYEI
17–18

**A Borsodi Tájház
közleményei
17 – 18**

2005

A BORSODI TÁJHÁZ KÖZLEMÉNYEI 17–18

9. évfolyam 1–2. szám
2005

Szerkeszti:

HADOBÁS PÁL

Szöveggondozás:

DR. M. TAKÁCS LAJOS

Technikai munkatárs:

SLEZSÁK ZSOLT

A borítón:

Ágyúhüvelyből készített váza az első világháborúból.
A Katona emlékek című kiállítás egyik darabja.

A hátsó borítón:

Részlet a Bányász emlékek című kiállításból, mely
2004 tavaszán nyílt meg a Borsodi Tájházban.

© MKKM, Edelény

HU ISSN 1418 – 2211

Felelős kiadó: HADOBÁS PÁL, *a Művelődési Központ, Könyvtár és
Múzeum igazgatója.*

Készült az edelényi Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum
számítógépes szövegszerkesztőjén 2005-ben.

Nyomdai munkák: K-B Aktív Kft. Gyorsnyomda és másolószolgálat,
Miskolc. Felelős vezető: Kása Béla.

EDÉLÉNY A RÉGÉSZETBEN

A Borsodi Tájház közleményei jelen számát négy olyan edelényi vonatkozású konferencia-előadás közlésével kezdjük, melyek a Magyar Nemzeti Múzeum gondozásában kiadott, „A halál árnyékának völgyében járok” A középkori templom körüli temetők kutatása. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp. 2005. Opuscula Hungarica VI. című kötetben jelentek meg. A konferenciát 2003. május 13-16. között tartották meg.

Ezúton mondunk köszönetet a kiadónak és a szerzőknek a tanulmányok közléséhez való hozzájárulásukért.

Wolf Mária

A borsodi ispánsági vár templomai **Ecclesia baptismalis, ecclesia parochialis** *(The churches of the ispán's castle at Borsod)*

Az esperesi templom

A borsodi földvár, Borsod megye első központja, Északkelet-Magyarországon, a Bódva folyó partján fekszik, területe jelenleg Edelény városához tartozik. A várat a Cserehát hegység déli oldalán elterülő, a Bódva mocsarai által körülvelt alacsony dombra építették fel. A domb mintegy 15 méterrel magasodik a folyó szintje fölé. Erre emelték a napjainkra már erősen lepusztult sáncokat, amelyek 1,7 hektáros területet ölelnek körül. A sáncok a keleti és nyugati oldalon maradtak meg legépebben, itt megközelítően 5 m magasságban állnak.

A vár sáncaira és belső területére egyaránt kiterjedő ásátást 1987–1999 között végeztük.

A sáncok kutatása során megállapítottuk, hogy a várnak nincsenek őskori előzményei. A jelenleg is álló fa-föld szerkezetű sáncokat egy 10. századi településre építették fel a 10. század végén, a 11. század elején.

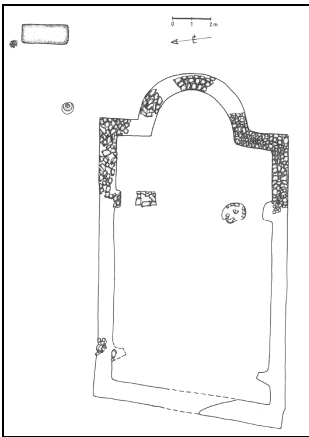
A várbelső északkeleti oldalán, 1,5 méterrel annak szintje fölé magasodva egy kisebb domb helyezkedik el. Ennek kutatása során egy íves szentélyzáródású, nagyméretű templom alapjait bontottuk ki, amelyre a felszínen semmilyen jel sem utalt. A mai felszíntől 40–60 cm mélységben rajzolódt ki a templom alapozási árka, amelynek betöltése apró kövekből, habarcsból és földből állt. Az alapozás nagy részéből teljesen kitermelték a köveket. Az eredeti, habarcsba rakott, szabálytalan alakú, kemény mészkő-

ből álló alapozás csak a templom két vállánál, illetve a szentélyben két kis szakaszon maradt meg. (1. kép)

1. kép. Az esperesi templom feltárás közben
Fig. 1. The excavation of the decanal church

Az alapozási árok szélessége az oldalfalaknál 80, a szentélynél 90 cm volt, a nyugati zárófalnál pedig meghaladta az 1 métert. Változott az alapozási árok mélysége is, 65 és 86 cm mélyen ásták be a bolygatatlan altalajba.

2. kép. Az esperesi templom alaprajza
Fig. 2. Ground plan of the decanal church

A nyugati zárófal egy szakaszát egy újkori beásás pusztította el. A hajó keleti egyharmadában két, az oldalfalak síkjából kiugró, és két további, a templom belsejében elhelyezkedő pillér került elő. Az oldalfalak síkjából kiugró pillérpárt találtak a nyugati zárófal közelében is. A templom teljes külső hossza 18 m, belső hossza 16 m. A hajó külső szélessége átlagban 10, míg a belsőé 8 m volt. Szentélye a félkörhöz közelít, amelynek külső sugara 2,9, a belső pedig 2,2 m. (2. kép)

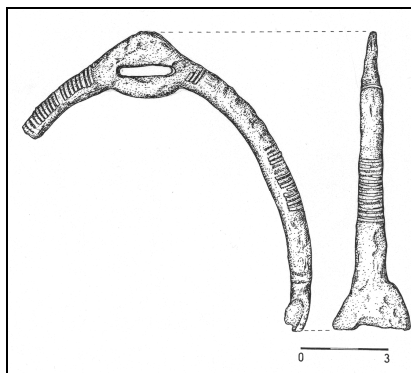
A templomon több alaprajzi szabálytalanság is megfigyelhető. A hajó nem téglalap, hanem trapéz

alakú, északi oldalfalának külső hossza 14,8, belső 13 m, déli falának külső oldala 15,6, belső oldala pedig 13,5 m. A templom déli válla 30 cm-rel hosszabb az északínál, ehhez képest 5 fokkal nyugatra eltolódott, miáltal a déli váll csaknem 1 méterrel van lejjebb az északínál. A nyugati oldalon a két sarok között a különbség 9 fok, 1,4 m volt. A szentély tengelye 10 fokkal, a hajóé 5 fokkal tér el keletől dél felé.

Kisebb-nagyobb alaprajzi szabálytalanságok nem ritkák a román kori építészetben. A nagy templomoknál éppúgy megtalálhatók, mint a korszak falusi templomainál. De megfigyeltek ilyen torzulásokat a borsodihoz hasonló méretű és helyzetű templomok esetében is. A jelenség értelmezésére számos magyarázat született, idáig azonban nem sikerült megnyugtató módon lezárni ezt a kérdést.¹ Annyi bizonyos, esetünkben az alaprajzi szabálytalanságok oly mérvűek, hogy azoknak feltétlenül meg kellett látszaniuk a felmenő falakon is.

A borsodi templom felmenő falairól ezen kívül semmiféle adatunk sincs. A vár területén viszont több helyen is találtunk homokkőből faragott kváderkő-töredékeket. Egy sziklába vájt üregben pedig nagyobb mennyiségű, ép kváderkő került elő, némelyiken fehér vakolatmaradványt is meg tudtunk figyelni. Feltehető, hogy a falakat ezekből építették, esetleg ezekkel burkolták.

A templom északi oldalfalának alapozási árka mellett, némi omladékot is leltünk, amely feltehetően a kidőlt északi fal maradványa lehetett. Ennek bontása során egy vállába kovácsolt fülű, rézdrót berakásos kengyel (3. kép), valamint egy Salamon király (1063–1074) által veretett ezüst dénár látott napvilágot.² Nemcsak az érem, hanem az analógiái alapján a 11. század második felére keltezhető kengyel³

3. kép. Vállába kovácsolt fülű kengyel az esperesi templom alapozási árka mellől
Fig. 3. Stírrups with the loop hammered into the shoulder from beside the foundation trench of the decanal church

¹ Valter–Koppány–Gedeon–Nemcsics–Lengyel–Zimmer 1972, 176.; Abaújtúr: Gádor 1980, 445.

Gyöngyöspata: Szabó 1985, 56–57. további bőveges irodalommal.

² CNH I. 22. MKU 17. Az érem meghatározásáért Gedai Istvánnak tartozom köszönettel.

is azt bizonyítja, hogy a templom ebben az időben már fennállt.

A templomon kívül, a szentély közelében egy mállékony konglomerátumból faragott szenteltvíztartó került elő, amelyben egy fehér agyagból készített, vékony falú, belül sárga mázas edény alja helyezkedett el (4. kép).

4. kép. Szenteltvíz tartó bontás közben
Fig. 4. Font during cleaning

A templomhajó északkeleti sarkától mintegy 4 méterre egy nagyméretű, 2×1 méteres, 35 cm vastag kőlapot találtunk, amelynek az anyaga a szenteltvíztartóhoz hasonló volt. A kőlap feltehetően oltár lehetett (5. kép), közelében egy másodlagos helyzetben lévő gyermekcsontváz feküdt.⁴ Ezen kívül sem a templomban, sem körülötte nem kerültek elő sírok. Jól meg lehetett azonban figyelni, hogy a templomot egy korábbi településre építették rá.

Templomunk legközelebbi párhuzamait azokban az épületekben leljük fel, amelyek korai megyeszékhelyeinken, és esperesi központjainkban, Abaújváron,⁵ Szabolcsban,⁶ Visegrádon,⁷ Patán⁸ álltak. E templomok közös

³ Hatházi 1990, 46.; Hatházi 1996, 229. A kengyelről a továbbiakban még lesz szó.

⁴ A kőlappal kapcsolatban az is felmerült, hogy esetleg sírkő lehetett. Erre elsősorban a korai sírkövekhez hasonló méretei alapján gondolhatnánk. Minthogy azonban a tárgy a bolygatatlan altalajon feküdt, körülötte beásásnak, sírfoltnak, a már említett, másodlagos helyzetű csontokon kívül egyéb leleteknek nem találtuk nyomát, magát a kőlapot pedig nem emeltük fel, ezt a kérdést nyitva kell hagyunk.

⁵ Gádor 1980.

⁶ Németh 1983.

jellemzője, hogy a 11. század közepén, második felében kőből épültek. Hájójuk hossznegyszög alakú, szentélyük többnyire íves, olykor egyenes záródású, belső területet pillérek osztják meg. Noha alaprajzuk több kisebb részletben eltér, méretük olyannyira egységes képet mutat, hogy azt a korszak rangban középszintű egyházaira jellemzőnek tekinthetjük.⁹

5. kép. Oltárlap az esperesi templom mellett
Fig. 5. Altar stone beside the decanal church

Több esetben, például Zircen,¹⁰ Ópusztaszeren,¹¹ Szombathelyen,¹² Bényben (Bíňa, Szlovákia)¹³ éppen a feltárt templomok mérete alapján sejtethető, hogy a település az eddig ismerteknél nagyobb szerepet játszhatott korai történelmünkben.

---

⁷ Szőke 1986.

⁸ Szabó 1985.

⁹ Szabó 1985, 61., 137. jegyzet.

¹⁰ Koppány 1972, 141–142.

¹¹ Horváth 1974–75, 364.; Trogmayer–Zombori 1980, 14.

¹² Kiss–Tóth 1993, 189., 194.; Kiss 2002, 61.

¹³ Habovštiak 1966, 6–17., 9–10. kép; Kozák 1973, 193–196., 11. kép; Habovštiak 1985, 180–181., 256. Különleges szerepet és jelentőséget tulajdonít Bénynek Bóna István. Habovštiak véleményére alapozva úgy véli, hogy a nagyméretű bényi vár Géza fejedelem idejében épített katonai tábor volt, amely a Koppány ellen indított támadás során István hadainak gyülekezőhelyül és táborául szolgált. Bóna 2000, 82–84. Vö. Zolnay 1977, 219–222.

Alaprajzát tekintve a bényi áll legközelebb a Borsodon előkerült templomhoz.

A fentiek értelmében valószínűnek látszik, hogy a borsodi vár belsejében napvilágot látott templom a megye egyházi vezetését ellátó esperes székhelye lehetett. Erre nemcsak helyzetéből, hanem az esperesi templomokkal egyező méreteiből is következtethetünk. De ezt bizonyítja a templom körüli temető hiánya is. Az említett esperesi székhelyek mindegyike körül kisebb-nagyobb temetőrészletet tártak fel, ami valószínűvé tette, hogy ezek a templomok plébániai feladatokat is elláttak. Mindezideig tehát nem volt régészeti nyoma annak a feltételezésnek,¹⁴ miszerint az egyházszervezés során az ispáni székhelyek mellett létrejött megyésegyházak, ecclesia parochialisok, és a megyeszékhely lakóinak lelki gondozását ellátó ecclesia baptismalisok feladatköre elvált volna. Borsodon azonban ezt több adat is bizonyítja. Az esperesi templom mellett sikerült ugyanis feltárnunk egy másik templomot is. Ennek maradványaira a vár sáncain kívül bukkantunk rá.

A várnépek temploma és temetője

A várral azonos dombon, de annak sáncain kívül egy mai formájában a 18. század végén épült templom áll. Arra, hogy e templomnak Árpád-kori előzménye is lehetett, a közeléből szórványosan előkerült S-végű hajkarikák utaltak.¹⁵ A régészeti kutatás egyértelműen bebizonyította, hogy itt egy korai templom állt, amelynek részleteit a református templom tornyának északi oldalán tártuk fel. (6. kép) A mai templomfallal párhuzamosan, attól 40 cm távolságban egy 110 cm vastag, erősen sóderes habarcsba rakott kemény mészkő kváderekből álló falszakaszt találtunk. Bizonyos, hogy ez az egykori templom felmenő falához tartozott, mivel belső oldalán megtaláltuk a sértetlen vakolatát, valamint simított mészhabarcspadlóját. A templombelsőben ki tudtuk bontani az északnyugati sarkot is. A fal alapozását a mai felszíntől 238 cm mélységig tudtuk követni, itt azonban még nem ért véget (7. kép). E fal északi oldalán egy másik, 50 cm széles falmaradvány is mutatkozott. Ennek északi szélét sóderes habarcsba rakott, szabályosan faragott homokkő kváderekből képezték ki, amelyek a vár belsejében előkerültekre emlékeztettek. Déli szélé faragott kemény mészkőből állt. E falszakasznak csak legalsó kősorát találtuk meg. A két fal közötti 15 cm-es területen a bolygatatlan altalaj jelentkezett.

---

¹⁴ Németh 1981, 58.

¹⁵ Leszih 1927, 86–87.

6. kép. A borsodi ispánsági vár két temploma: 1. esperesi templom a vár belsejében;
2. várnépek temploma a sáncokon kívül

Fig. 6. Two churches of the Ispán's fort of Borsod: 1. Decanal church inside the fort; 2. the church of the inhabitants of the castle outside the ramparts

Az előkerült templom körül nagy kiterjedésű temető található, amelyből 77 sírt bontottunk ki az északi oldalon. A sírok megközelítően kelet–nyugati tájolásúak, a csontvázak többsége háton fekvő, nyújtott helyzetű volt. Egyetlen rendellenes temetkezést figyeltünk meg, a 32. sírban egy hasra fektetett fiatal fiú csontvázára bukkantunk. Az elhunytak többségét a test mellett nyújtott, néhányukat a medencére, egyet pedig a mellére hajlított karral temettek el.

A feltárt temetőrészletben koporsómaradványokat nem találtunk. A kis számban, szórványosan előforduló koporsószőgek, illetve koporsóvasalás azonban arra enged következtetni, hogy itt sem volt ismeretlen e temetkezési mód. A sírgödör formáját mindössze egy esetben tudtuk (67. sír) megfigyelni. Ez keskeny, lekerekített sarkú téglalap alakú volt. Egy másik esetben (62. sír) a szorosan a test mellett megtalált két kar, illetőleg a csontváz közvetlen közelében megfigyelhető elszíneződés valószínűvé teszi, hogy az illetőt lepelbe csavarva temették el. Mindössze egyben, a 15. sír gyermekcsontváza mellett, találtunk követ. A temető területén szórványosan előke-

rült két, durván megmunkált kőlap azt bizonyítja, hogy legalábbis egyes sírokat, sírkövekkel is megjelöltek.¹⁶

7. kép. A várnépek templomának feltárt részlete
Fig. 7. The unearthed fragment of the church of the inhabitants of the fort

A kibontott 77 sírből 14-ben találtunk különféle, kivétel nélkül az Árpád-korra keltezhető tárgyakat. Ezek, leszámítva egy nagyméretű vaskést,

---

¹⁶ A sírkövekről lásd ugyanebben a kötetben Lövei Pál cikkét.

mind viseleti tárgyak, hajkarikák, övcsatok voltak. A hajkarikákat bronzból, ónból és ezüsből készítették, többségük S-végű volt. Három sírban azonban (42., 45., 68.) sima, nyitott karikákat is találtunk. Vékony, kör átmetszetű bronz huzalból készült a 42. sír karikája, amelyet a csontváz bal válla fölött leltünk meg. A fej két oldalán került elő a 45. sír öt hajkarikája, amelyek közül kettő vékony, kör átmetszetű bronz huzalból, egy mindkét végén kiszélesedő bronz pántból, egy pedig vastos, téglalap átmetszetű bronz pálcából hajlított volt. Ez utóbbit vékony ezüst fóliával borították be, amely helyenként már lekopott. Elképzelhető, hogy a pántkarika eredetileg egy gyűrű volt, amelyet miután a feje letörött, másodlagosan használtak fel. A négy nyitott karikát egy ötödik, vékony, kör átmetszetű bronz huzalból készült egészített ki, amelyen jól megfigyelhető a letört S-vég indítása. Ugyancsak a fej két oldalán kerültek elő a 68. sírban lelt karikák. Egyikőjük nyitott végű, vastosabb, kör átmetszetű ön-, a másik vékony, kör átmetszetű bronzhuzalból készült. A harmadik, töredékes S-végű, igen vékony, kör átmetszetű bronz huzalból való.

A nyitott hajkarikákról korábban egyértelműen úgy vélekedett a kutatás, hogy azok az S-végű változat megjelenésével eltűntek a viseletből.¹⁷ A közelmúltban azonban több olyan sír is napvilágot látott, amelyben együtt került elő a kétféle típus. Ez azt bizonyítja, hogy legalábbis egy ideig párhuzamosan használták őket. A jelenség okát Szőke B. Miklós és Vándor László abban látta, hogy a nyitott karikák funkciója megváltozott. Szerintük a nagyméretű darabok használata a 11. század elején valóban megszűnt, kialakult viszont egy kisebb, több esetben körteformájú változatuk, amelynek viselési módja és rendeltetése is eltért a korábbiaktól. Ez utóbbiak a 11. század folyamán végig szerves részét képezték a viseletnek.¹⁸ Elképzelésüknek azonban ellentmondani látszanak a legújabb eredmények. A borsodi leletekhez hasonlóan más lelőhelyeken is napvilágot láttak a korábbiakkal azonos méretű, formájú és rendeltetésű nyitott karikák S-végűekkel,¹⁹ valamint 11. századi érmek együtt.²⁰ Nyilvánvaló tehát, hogy e karikatípus használata nem zárul le a 10. században, hanem a 11. században végig nyomon követ-

---

¹⁷ Szőke 1962, 35.

¹⁸ Szőke-Vándor 1987, 53-54.

¹⁹ Kiss 2000, 71.; Liska-Medgyesi 2002, 415.; Istvánovits 2003, 202., 195. tábla, 285.; M. Nepper 2003, 95., 94. tábla, 97., 97. tábla, 146., 159. tábla, 190., 204. tábla, 201., 212. tábla.

²⁰ I. István: M. Nepper 2003, 168., 187. tábla; I. András: M. Nepper 2003, 180., 197. tábla, 183., 200. tábla; Béla dux: M. Nepper 2003, 185., 201. tábla; I. Béla: M. Nepper 2003, 190., 204. tábla; Salamon: M. Nepper 2003, 185., 200. tábla; Salamon: Bende-Lőrinczy 1997, 227.; 11. századi pénz: Liska-Medgyesi 2002, 415.

hető.²¹ Éppen ezért jogosan vetődik fel a kérdés, „hogyan egy ilyen különösebb mesterségbeli tudás nélkül elkészíthető, egyszerű szerkezetű ékszer milyen mértékben keltezhető reálisan.”²² Annyi bizonyos, hogy Borsodon a nyitott karikát (is) tartalmazó sírok a templom közelében, a legalsó rétegben, közvetlenül a bolygatatlan altalajon feküdtek. Nagy valószínűség szerint a 11. század második felére keltezhetjük őket.

A nyitott karikás sírok közelében, ugyancsak a legalsó sírsorban, az 56. és 57. sírban nagyméretű, vastag, kör átmetszetű ezüst huzalból készült bordázott S-végű karikákat találtunk. Jelenlegi tudásunk szerint az S-végű hajkarikák bordázott változatai a 11. század második felétől terjedtek el, használatuk azonban IV. Béla koráig kimutatható.²³ Ennek ellenére a Borsodon lelt példányokat, már csak helyzetüknél fogva sem keltezhetjük a 11. század vége, 12. század elejénél későbbi időszakra.

Hajkarikáink közül a legkésőbbinek a 12. sír vékony, kör átmetszetű bronz huzalból készített, egyik végén ráforrasztott köpüvel ellátott karikáját tekinthetjük. A köpüs karikák tipologizálásával, viselési módjának és időrendjének tisztázásával legutóbb Kulcsár Mihály foglalkozott. Megállapítása szerint ez az ékszerfajta a 12. században csak ritka kivételként fordul elő, annál nagyobb számban találhatjuk meg viszont a 13. századi elrejtett kincsek, és sírleletek között.²⁴ Leletünket tehát párhuzamai alapján a 13. századra keltezhetjük. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a 12. sír környezetébe tartozó temetőrészben e karikán kívül mindössze egy szórványlelet, egy II. Béla király (1131–1141) által veretett dénár (CNH. II. 59, MKU. 50) került elő.²⁵

A temető egyik legkorábbi lelete a 67. sírből előkerült övcsat. (8. kép) A líra alakú, nielló díszes bronzcsatra a csontváz felszedésekor, az ágyék-csigolyák alatt bukkantunk rá. Pecke vasból készült,²⁶ hátsó oldalán textilmaradványokat figyeltünk meg. Leletünk legközelebbi párhuzamai a Sza-

---

²¹ Kovács 1994, 112., 152. jegyzet; Gallina–Hajdik 1998, 156.; Tomka 2000, 66., 5. jegyzet; Somogyvári 2003, 311.

²² Kulcsár 1995, 229., Kulcsár Mihály lényegében egyetért Bakay Kornéllal, aki szerint a nyitott karikák a 10–12. századi temetőkben általánosan előfordulnak, sem időrendi, sem etnikai jelentőségük nincs. Vö: Bakay 1978, 174. Tomka Péter ugyanakkor felhívja a figyelmünket arra is, hogy a 10–11. századra keltezett egyszerű ékszerformák a késő avar korban, a 9. században lépnek fel, és nincs okunk feltételezni, hogy újra és újra felfedezték volna őket. Tomka 2000, 66., 5. jegyzet.

²³ Szőke–Vándor 1987, 51–52.

²⁴ Kulcsár 1996, 258–259.

²⁵ Az érem meghatározásáért Tóth Csabának tartozom köszönettel.

²⁶ A pecek a csat restaurálása során megsemmisült.

bolcsveresmarton előkerült példány,²⁷ valamint a borsodi várban szórványként lelt csat.²⁸

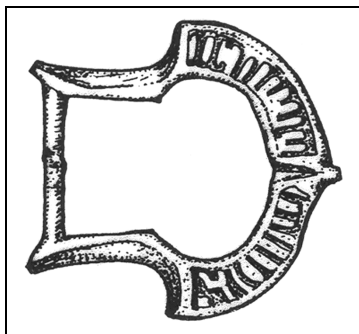
A szabolcsveresmarti csatot a magyar kutatás a 10. század végére, a 11. század elejére keltezte. Ezzel szemben az eddig ismert leletek túlnyomó része a 11. század második felére, a 12. század elejére datálható. E keltezést erősíti az a három sír is, amelyben csatjaink érmekkel együtt kerültek elő. Nem indokolt tehát a szabolcsveresmarti csat 11. század eleji keltezése sem, sokkal valószínűbb, hogy hazai példányaink is a 11. század második feléből, esetleg a 12. század elejéről valók.²⁹

Mínt hogy a fentebb ismertetett, legkorábbinak meghatározható egyéb leletek is ebből a korszakból származnak, valószínűnek tarthatjuk, hogy a borsodi vár sáncain kívül elhelyezkedő templom is állt már ebben az időben.

Említettük, hogy a 67. sírban a csatot az ágyékcsgolyák alatt, előlapjával a föld felé fordulva találtuk meg. Ez csak úgy fordulhatott elő, hogy ha a halotton megfordították az övet. Hasonló jelenséget figyeltek meg a sarkeli temetőben is.³⁰ A csat itt sem az eredeti helyén, hanem a medence alatt került elő. Feltehető tehát, hogy az övet megoldva helyezték a sírba. Mindkét esetben a ruházattal, az övvel kapcsolatos pogány temetkezési szokások nyomát fedezhetjük fel.³¹ Esetünkben ez azért különös, mert csatunk – idáig egyedülálló módon – templom körüli temetőből került elő.

A borsodi várnépekről

Nem kétséges, hogy a borsodi vár sáncán kívüli templom a várszervezethez tartozó népességé volt. Ezt nemcsak az antropológiai vizsgálat néhány megállapítása,³² hanem az a tény is bizonyítja, hogy ugyanebben az időben, e templom körüli temető mellett létezett a helyi közösségnek egy másik temetője is. A feltárt templom és temető részlettől mintegy 400 mé-

8. kép. Lira alakú övcsat a 67. sírből
Fig. 8. Lyre-shaped belt buckle from grave no. 67

²⁷ Németh 1975, 15.

²⁸ Wolf 1992, 429.

²⁹ Részletesen: Wolf 2004.

³⁰ Artamonova 1963, 80., 114.; Fedorov-Davidov 1966, 43.

³¹ Révész 1996, 190., vonatkozó irodalommal

³² Lásd ugyanebben a kötetben Bernert Zsolt és Kustár Ágnes cikkét.

terre délre ugyanis két ezüst bordázott S-végű hajkarika és egy elkalapált végű, három ezüst szálból sodrott gyűrű látott napvilágot.³³ Ezeket a leleteket jelenlegi tudásunk szerint a 11. század végénél korábbra nem keltezhetjük,³⁴ azaz Borsodon a templom körüli, és a soros temetőt a 11. század végén, legalábbis egy ideig, párhuzamosan használták. Itt tehát a soros temető megszűnése nem esik egybe a templom építésének idejével, mint ahogyan azt az ország több pontján egyértelműnek tekintik.³⁵ De esetünkben nem igazolódott be az a feltevés sem, amely szerint a központokban minden bizonnyal már a 10. század végén sem csak az előkelők, hanem a szolgák, és a szegényebb néprétegek sem temetkeztek pogány módra.³⁶ Sokkal valószínűbb Györffy György elképzelése, aki szerint „*A harcos jobbágyok, mint a köznéptől idegen elnyomók, nem temetkeztek a helyi közösség pogány rítusokat őrző temetőjébe. Mint a keresztény rend bevezetésének "rendőrei", igen korán keresztény módon kellett temetkezniük. Valószínűleg velük indult a templom melletti ló nélküli temetkezés.*”³⁷

Bizonyos, hogy e harcos jobbágyrétegnek Borsodon is voltak idegen eredetű elemei, amit részben a 67. sírban nyugvó halott antropológiai jellegzetességei,³⁸ részben pedig az esperesi templom mellett lelt kengyel is bizonyít. E vállába kovácsolt fülű, úgynevezett besenyő-úz, csornije klobuki kengyeltípus a 11–12. században általánosan elterjedt a dél-oroszországi sztyeppeövezetben.³⁹ A magyarországi régészeti anyagban való első feltűnésük – a történeti adatokat figyelembe véve – minden bizonnyal a besenyők megtelepedéséhez köthető.⁴⁰

A kengyel besenyőkhöz való kötését nemcsak a tipológiai megfontolások és a lelet kora, hanem az is indokolja, hogy Borsod vár körül feltétlenül számolhatunk besenyő népelemek megtelepedésével. Ezt a vár közelében, tőle északra és délre mind a mai napig megtalálható két Besenyő nevű falu

---

³³ K. Végh 1970, 80. Az Edelény-Borsod Fő u. 268. néven nyilván tartott lelőhely azonos a mai borsodi temető területével, ahonnan sírásás közben kerültek elő a leletek. Köszönettel tartozom Fazekas Gyula hangácsi lakosnak, aki korábban a leleteket beszolgáltatta, s a tárgyak lelőköörülményeit tudomásomra hozta. (*A házszám téves! A szerk.*)

³⁴ K. Végh 1970, 88.; Szőke-Vándor 1987, 51–52.

³⁵ Kiss 2000, 382.; Vályi 1994, 396.

³⁶ Szabó 1980, 51.

³⁷ Györffy 1977, 105–106. Igaz, hogy Borsodon mindez a Györffy által föltételezett-nél egy évszázaddal később történt.

³⁸ Lásd ugyanebben a kötetben Bernert Zsolt és Kustár Ágnes cikkét.

³⁹ Részletesen: Wolf 2004.

⁴⁰ Hatházi 1990, 46; Hatházi 1996, 229 vonatkozó irodalommal.

is bizonyítja. A kutatók egyöntetű véleménye szerint a helynévadásnak ez a formája a magyar környezetbe került, szigetszerűen létrejövő besenyő településekre utal, amelyeknek egy része, különösen az ispáni várak közelében található falvak, az államalapítás során keletkezettek.⁴¹

A besenyők magyarországi megjelenése történelmük fő fordulópontjaihoz, szétszóródásuk állomásaihoz köthető. Bár kisebb néptöredékek már 1027–1036 között, illetve az 1040-es években is megjelenhettek Magyarországon, beköltözésük legnagyobb hullámát 1055 utánra tehetjük.⁴² Mindez nagyon valószínűvé teszi, hogy a borsodi vár jobbágyai között a 11. század végén frissen beköltözött besenyő harcosok is voltak. S bár mint csatlakozott nép fiai, a magyar előkelőkkel és harcos réteggel együtt hamarosan kénytelenek voltak felvenni a kereszténységet,⁴³ amint azt a 67. sír pogány szokásokat őrző megfordított öve is jelzi, kereszténységük egyelőre csak felszínes lehetett, külsőségekben nyilvánult meg.

Ecclesia baptismalis, ecclesia parochialis

A borsodi ispáni várban, illetve a sáncain kívül feltárt templomot Borsod megye két legkorábbi egyházának tekinthetjük. Az előkerült leletek egyértelműen azt bizonyítják, hogy a 11. század végén már mindkettő fennállt, és feladatukról jól elkülönült. A rendelkezésünkre álló adatok szerint, több más ispáni központhoz hasonlóan Borsodon is volt esperesi székhely, amely az egri egyházmegyéhez tartozott. Az esperesi templommal kapcsolatban azonban semmiféle írásos adattal nem rendelkezünk. Sem alapításáról, sem védőszentjéről nem szólnak forrásaink. Pusztulásának idejére is csak közvetett bizonyítékunk van. Egy 1334-ben kelt iratból⁴⁴ kitérünk, hogy maga a vár, már csak „földvárnak nevezett árok”, amelyben feltehetően az esperesi templom is romokban állhatott. A Borsod községet és határát igen részletesen ismertető oklevél ugyanis meg sem emlékezik róla. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy valamilyen formában még a 16. században is használhatták, hiszen a szenteltvíztartóban lelt mázas edényt jelenlegi tudásunk szerint ennél korábbra nem keltezhetjük.

Az 1334-es oklevélből megtudhatjuk, hogy a váron kívül elhelyezkedő templom Szent Lőrinc tiszteletére volt szentelve, s mint láttuk, csakugyan a várhoz tartozó népek szolgálatára állt.

---

⁴¹ Györffy 1987, I. 737., 741.; Pálóczi Horváth 1988, 120-121.

⁴² Pálóczi Horváth 1989, 25-26.; Györffy 1990, 104.; Hatházi 1990, 30-32., 41.; Hatházi 1996, 229-230.

⁴³ Pálóczi Horváth 1989, 33.

⁴⁴ Györffy 1987, I. 762-763.

A borsodi ispánsági székhely templomainak vizsgálata részben igazolta, részben megcáfolta a korábbi feltételezéseket. Megerősítést nyert, hogy az esperesi templomok magukban az ispáni várakban, nem pedig azon kívül helyezkedtek el. Az esperesi templomok körül feltárt temetők azt bizonyítják, hogy e korai egyházi központok sok esetben plébániai funkciót is betöltöttek, a feladatkörök korántsem váltak el oly egyértelműen, mint ahogyan feltételeztük. Úgy tűnik, hogy az esperesi templomok csak abban az esetben lehetnek valóban ecclesia parochialisok, vagyis a térítést, egyházszervezést, és felügyeletet ellátó megyeegyházak, ha az ispáni székhelyen velük párhuzamosan már fennállt egy másik, a vár, és a váralja település népeinek lelki gondozását ellátó ecclesia baptismalis is.⁴⁵

Irodalom

- Artamonova, O. A.* 1963. Mogilnyik Szarkela-Beloj Vezsi. MIA 109, 9–215.
- Bakay K.* 1978. Honfoglalás és államalapítás-kori temetők az Ipoly mentén. – Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der Ungarischen Landnahme und Staatsgründung. StComit 6.
- Bende L.–Lőrinczy G.* 1997. A szegvár oromdűlői 10–11. századi temető. – Das Gräberfeld von Szegvár-Oromdülő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert. MFMÉ – StudArch 3, 201–242.
- Bóna I.* 2000. A magyarok és Európa a 9–10. században. História Könyvtár Monográfiák 12. Budapest.
- Fedorov-Davidov, G. A.* 1966. A. Kocsevniki Vosztocsnoj Evropi pod vlasztju zolotoordinszkij hanov. Moszkva.
- Gádor J.* 1980. Ausgrabung in der Erdburg von Abaújvár. Eine Kirche in der Gespanschaftsburg. ActaArchHung 32, 443–454.
- Gallina Zs.–Hajdrik G.* 1998. 10–11. századi temetőrészlet Homokmégy-Székesen. – Der Friedhof des gemeinen Volkes aus dem 10.–11. Jh. in Homokmégy-Székes. Cumania 15, 133–179.
- Győrffy Gy.* 1977. István király és műve. Budapest.
- Győrffy Gy.* 1987. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest
- Győrffy Gy.* 1990. A magyarság keleti elemei. Budapest
- Habovštiak, A.* 1966. Frühmittelalterliche Wallange und romanische Bauten in Biňa. VIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques. Tchécoslovaquie, Nitra.
- Habovštiak, A.* 1985. Stredoveka dedina na Slovensku. Bratislava.
- Hatházi G.* 1990. Az Árpád-kori magyar hadseregzet nomád elemeinek kérdéséhez. Hadtörténeti Közlemények 103, 22–60.
- Hatházi G.* 1996. A besenyő megtelepedés régészeti emlékei Fejér megyében. Savaria Pars Archaeologica 22/3, (1992–1995), 223–248.

---

⁴⁵ A rajzok elkészítéséért F. Bodnár Katalinnak tartozom köszönettel.

- Horváth F.* 1974–75/1. Szer plébániatemploma és a település középkori története. MFMÉ 343–374.
- Istvánovits E.* 2003. A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. – Das Landnahme-und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Sorozatszerk.: Kovács L.–Révész L. Nyíregyháza.
- Kiss G.* 2000. Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. – Angaben zur Geschichte des Komitats Vas im 10.–12. Jahrhundert. – Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 2. Sorozatszerk.: Kovács L.–Révész L. Szombathely.
- Kiss G.* 2002. Topográfiai megfigyelések Vas vármegye kora Árpád-kori központjában. In: Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon. Tudományos konferencia, Tatabánya, 2001. július 30–31. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 6. Szerk.: Kisné, Cseh J. 255–272.
- Kiss G.–Tóth E.* 1993. A szombathelyi Szent Márton templom régészeti kutatása 1984–1992.– Archäologische Untersuchung der St. Martinskirche in Szombathely 1984–1992. CommArchHung 175–199.
- Koppány T.* 1972. XI. századi királyi udvarház maradványai Zircen. – Die Überreste eines königlichen Freihofes aus dem 11. Jahrhundert in Zirc. VMMK 11, 139–147.
- Kovács L.* 1994. Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs. VAH 6.
- Kozák K.* 1973. Églises à abside en hémicycle dans la Hongrie du XIe s. ActaArchHung 25, 177–205.
- Kulcsár M.* 1995. Az Árpád-kori templom körüli temetők kialakulásának kérdéséhez (Előzetes beszámoló az 1993–94. évi baracsi feltárásról). – Vorbericht über die Freilegung des Arpadenzeitlichen Gräberfeldes von Baracs (1993–1994). SMK 11, 227–238.
- Kulcsár M.* 1996. Néhány megjegyzés az Árpád-kori karikaékszerek viseletének kérdéséhez Az ún. köpüs záródású karikák. – Beiträge zur Frage der Arpadenzeitliche Ringtracht. Die sog. Ringe mit Tüllenverschluß. Savaria Pars Archaeologica. 22/3, (1992–1995) 249–275.
- Leszih A.* 1927. A miskolci múzeum ásatásai Borsodon. Történeti és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsod Vármegye múltjából. II/1, 85–95.
- Liska A.–Medgyesi P.* 2002. Honfoglalás kori temető részlete Medgyesegyháza-Kétegyházi út, Homokgödör lelőhelyen. – Ein Gräberfeldsdetail aus der Landnahmezeit auf dem Fundort Medgyesegyháza-Kétegyházi út, Homokgödör. MFMÉ – StudArch 8, 409–422.
- M. Nepper I.* 2003. Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei. – Beschreibung und Auswertung der Grabfunde von 17 Fundorten des 10.–11. Jahrhunderts im Komitat Hajdú-Bihar. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 3. Sorozatszerk.: Kovács L.–Révész L. Budapest–Debrecen.
- Németh P.* 1975. Borsova határvármegye kialakulása. A Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai 5.
- Németh P.* 1981. Civitas et suburbium. Adatok Sopron korai várostörténetéhez. Soproni Szemle 35/1, 50–58.
- Németh P.* 1983. Egy alakuló nemzeti emlékhely: Szabolcs. Műemlékvédelem 27/2, 141–149.

- Pálóczi Horváth A.* 1988. Besenyők, úzok, kunok. In: Magyarára lett keleti népek. Budapest. 106–164.
- Pálóczi Horváth A.* 1989. Besenyők, kunok, jászok. Budapest.
- Révész L.* 1996. A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tiszavidék X. századi történetéhez. – Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im X. Jahrhundert. Miskolc.
- Somogyvári Á.* 2003. Árpád-kori temető Kiskunfélegyháza határában. – Ein Arpadenzeitliches Gräberfeld in der Gemarkung von Kiskunfélegyháza. MFMÉ – StudArch 9, 309–312.
- Szabó J. Gy.* 1980. Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. – Eine Siedlung und deren Friedhof aus der Arpadenzeit bei Sarud. IV. Absolute und relative Chronologie des Friedhofes. Charakter des Friedhofes. EMÉ 16–17, 45–136.
- Szabó J. Gy.* 1985. A gyöngyöspatai Szent Péter templom. – Die Kirche Sankt Peters in Gyöngyöspata. Agra 21, 5–76.
- Szőke B.* 1962. A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti tanulmányok I. Budapest.
- Szőke B. M.–Vándor L.* 1987. Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. – Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló. Fontes ArchHung Budapest.
- Szőke M.* 1986. Visegrád. Ispánsági központ. Tájak, korok, Múzeumok Kiskönyvtára 244.
- Tomka P.* 2000. Régészeti kommentár a Lébény-Kaszásdomb 10–11. századi temető 44. sírjának trepanált koponyájához. – Archäologischer Kommentar zum trepanierten Schädel aus Grab Nr. 44. das Gräberfeldes Lébény-Kaszásdomb aus dem 10–11. Jh. Arrabona 38, 63–97.
- Trogmayer O.–Zombori I.* 1980. Szer monostorától Ópusztaszerig. Gyorsuló idő. Budapest.
- Vályi K.* 1994. Honfoglalás kori sírok Szeren 1973. (Megjegyzések a terület korai történetéhez.) – Landnahmezeitliche Gräber in Szer 1973. (Angaben zur frühen Geschichte des Gebietes). In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szerk.: Lőrinczy G. 387–405.
- K. Végh K.* 1970. Honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban. HOMÉ 9, 79–109.
- Valter I.–Koppány T.–Gedeon T.–Nemcsics A.–Lengyel I.–Zimmer K.* 1972. A Balatonfüred-temetői templomrom feltárása és helyreállítása. – Geschichte, Bauperioden und Freilegung der Kirchenruine im Friedhof zu Balatonfüred. VMMK 11, 149–195.
- Wolf M.* 1992. Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987–1990). – Vorläufiger Bericht über die Ausgrabung der Erdburg von Borsod (Grabungen 1987–1990). JAMÉ 30–32, 393–442.
- Wolf M.* 2004. Nielló díszes bronz csat Edelény-Borsodról. HOMÉ 43, 139–160.
- Zolnay L.* 1977. Kincses Magyarország. Budapest.

Bernert Zsolt–Kustár Ágnes

A borsodi várnépek temetőjének embertani adatai *(Anthropological data of the population of the Borsod castle)*

A borsodi földvár területén az első ásátást Leszih Andor és Nyíry Dániel végezte 1926-ban. Az ő beszámolójuk értesít először arról, hogy a területen Árpád-kori falu és a hozzá tartozó temető feltételezhető. *„Mindenki által látható az a tömérdek emberi csont, ami a ref. lelkészlak végén, a templom mellett, a legutóbbi építkezés alkalmával történt domb levágásnál kikerült, vagy a földből kiáll s temetőre utal.”*¹ Nagyszámú embercsontot akadtak, amelyekről Leszih a következőket írja: *„Az ásátásnál nagyon sok emberi csont került elő, de egy sem eredeti helyzetében és teljes csontvázat egyet sem találtam.”*² A mellékletek alapján a temetőt az Árpád-kor elejére keltezte. Az ekkor talált emberi csontokról nincs több információnk.

A vizsgálati anyag

Az ásátások 1987–1999 között Wolf Mária régész vezetésével folytak.³ Az ebből az ásatásból származó emberi maradványokat 2000-ben kaptuk meg antropológiai feldolgozásra. A csontok a várdombon álló református templom alatt megtalált kora Árpád-kori templomhoz tartoznak. A temetőnek csak mintegy tizedét tárták fel. További temetőrészek feltárását nem tervezik. Az ásató régész a feltárt temetőrészből 77 sírt számozott meg. Az ezekből begyűjtött maradványok és szórvány csontok együttesen legkevesebb 101 egyénhez tartoznak. A sáncon belülről, az esperesi templom mellett további egy egyén maradványát találták meg – másodlagos helyzetben.

A csontokat a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tára őrzi.⁴

Vizsgálati módszerek

A morfológiai nem meghatározásánál az Éry és munkatársai által ajánlott – 23 nemi dimorfizmust mutató anatómiai jellegre épülő – módszert követtük.⁵

---

¹ Leszih 1927.

² Leszih 1927.

³ A feltárásról Wolf 1992; Wolf 1996; Wolf 1999; valamint lásd uo. tanulmányát e kötetben.

⁴ Ltsz.: 2000.5.1–2000.5.82.

⁵ Éry et al. 1963; Éry 1992

A biológiai életkor becslésére a következő módszereket használtuk: infans I. és infans II. korcsoportúaknál a fogak számát és fejlettségi fokát,⁶ valamint a végtagcsontok hosszát⁷ vizsgáltuk. Felnőttek esetében a biológiai életkort az os pubis szimfizialis felszínének változásai⁸ és az agykoponya varratainak csontosodása alapján⁹ alapján becsültük. Felhasználtuk a maradó fogak gyökereiben a szervesetlen anyagok demineralizációjának előrehaladottságát¹⁰ és a fogak kopottságát is az életkor becslésére.¹¹

A méretek és indexek felvételében Martin és Saller munkáját követjük.¹² A testmagasság kiszámításánál Sjøvold europid rasszkörre kidolgozott módszerét használtuk.¹³ A koponyakapacitást Lee és Pearson módszere szerint számítottuk.¹⁴ A koponyajelzők osztálykategorizálását Alekszejev és Debec ajánlásai alapján végeztük el.¹⁵ A cluster-analízis vizsgálatoknál a Breiner által készített számítógépes programot használtuk.¹⁶ A szériákat a férfi koponyák tíz Martin-méret átlaga alapján hasonlítottuk össze (Martin 1, 8, 9, 17, 45, 48, 51, 52, 54, 55). Az összehasonlításba bevont honfoglalás kori szériák pontos hivatkozása Éry összefoglaló munkájában található meg.¹⁷ Ez alól kivételt csak a nemrég feltárt Vörs-Majori-dűlő temető jelent.¹⁸ Az összehasonlításba bevont avar kori szériák a következők: Adorján-Országút,¹⁹ Adorján-Tanya,²⁰ Alattyán-Tulát,²¹ Bácska-Topolya,²² Csákberény,²³ Előszállás-Bajcsi-hegy,²⁴ Érsekújvár,²⁵ Fészerlak,²⁶ Holiare,²⁷

---

⁶ Schour–Massler 1941 és Ubelaker 1989.

⁷ Stloukal–Hanáková cit. Éry 1992.

⁸ Todd 1920.

⁹ Meindl–Lovejoy 1985.; Nemeskéri et al. 1960.

¹⁰ Lamendin et al. 1992.

¹¹ Perizonius cit. Éry 1992; Huszár 1976.

¹² Martin–Saller 1957.

¹³ Sjøvold 1990.

¹⁴ Lee–Pearson cit. Éry 1992.

¹⁵ Alekszejev–Debec 1964.

¹⁶ Breiner 1988.; Fóthi 1989.

¹⁷ Éry 1994.

¹⁸ Bernert et al. 2003a.

¹⁹ Bartucz–Farkas 1957.

²⁰ Bartucz–Farkas 1957.

²¹ Wenger 1957.

²² Farkas–Marcsik 1984.

²³ Tóth 1962.

²⁴ Wenger 1966.

²⁵ Vladarova, Hanulík cit. Rösing, Schwidetzky 1977.

²⁶ Fóthi 1988.

²⁷ Mala cit. Rösing, Schwidetzky 1977.

Homokmégy-Halom,²⁸ Jánoshida-Tótképuszta,²⁹ Kassa-Zsebes,³⁰ Kecel,³¹ Kékesd,³² Kereki-Homokbánya,³³ Keszthely-Város,³⁴ Kiskörös-Pohibuj Mackó,³⁵ Kiskörös-Város,³⁶ Környe,³⁷ Kunszállás-Fülöpjakab,³⁸ Leobersdorf,³⁹ Madaras-Téglavető,⁴⁰ Moravica,⁴¹ Mosonszentjános,⁴² Pókaszepek,⁴³ Solymár,⁴⁴ Sükösd-Ságod,⁴⁵ Szebény,⁴⁶ Szeged-Kundomb,⁴⁷ Szeged-Fehértó A.,⁴⁸ Szekszárd-Palánk,⁴⁹ Szentés-Kaján,⁵⁰ Tiszavárkony,⁵¹ Toponár,⁵² Üllő,⁵³ Veszprém-Jutas,⁵⁴ Virt,⁵⁵ Zelovce,⁵⁶ Zwölfaxing.⁵⁷

---

²⁸ *Lipták* 1957.

²⁹ *Wenger* 1953.

³⁰ *Thurzo* 1984.

³¹ *Lipták* 1954.

³² *Wenger* 1968.

³³ *Bernert* 2004.

³⁴ *Wenger* 1977.

³⁵ *Lipták* 1956.

³⁶ *Lipták* 1983.

³⁷ *Tóth* 1971.

³⁸ *Lipták-Varga* 1974.

³⁹ *Grefen-Peters* 1987.

⁴⁰ *Lipták-Marcsik* 1976.

⁴¹ *Czékus* 1985.

⁴² *Bartucz* 1929.

⁴³ *Bottyán* 1975.

⁴⁴ *Ferencz* 1983.

⁴⁵ *Kőhegyi-Marcsik* 1971.

⁴⁶ *Tóth* 1961.

⁴⁷ *Lipták-Marcsik* 1966.

⁴⁸ *Lipták-Vámos* 1966.

⁴⁹ *Lipták* 1974.

⁵⁰ *Wenger* 1955.

⁵¹ *Lipták* 1955b.

⁵² *Wenger* 1974.

⁵³ *Lipták* 1955a.

⁵⁴ *Bartucz* 1930.

⁵⁵ *Hanakova et al.* 1970.

⁵⁶ *Stloukal-Hanakova* 1974.

⁵⁷ *Szilvassy* 1980.

Eredmények

A népesség embertani alapadatait egy korábbi munkánkban már közöltük.⁵⁸ Jelen dolgozatunkban a fontosabb megállapításokat foglaljuk össze és a népesség analógiáira próbálunk rámutatni.

62 felnőtt egyén vizsgálata alapján elmondhatjuk, hogy a nemi dimorfizmus mérsékelte. A nőies jellegek kifejezettebbek a népességben belül, mint a férfias jellegek.

A demográfiai vizsgálatba bevont egyének száma 101. A 15 év alattiak száma 22. A gyermek felnőtt arány tehát 1:3,59. A két nem aránya teljesen kiegyenlített a vizsgált mintában (39 férfi és 39 nő). A születéskor várható élettartam alig volt 33 év. A csecsemőkori halandóságot is figyelembe véve még 24 év sincs. A férfiaknál a maturus (40–60 év) korcsoportba esik a halálózás csúcsa, míg a nőknél az adultus (20–40) korban elhunytak vannak többségben. A halálózási maximum a nőknél a 25–34 éves korig tartó két ötéves korcsoportra tetőzik, férfiaknál a 45–49 éves korcsoportúak halálózási aránya a legnagyobb.

Metrikus adatokat 45 egyén koponyájáról tudtunk felvenni. Részletesebb elemzésre azonban csak öt férfi és hat nő koponyája volt alkalmas. Az arckoponya töredékessége miatt az egykori népességről a koponyaméreték alapján csak keveset tudtunk meg. A férfiaknál a hosszú koponya a jellemző. A nők két csoportba sorolhatók, általában a rövid koponya a jellemző, de volt három igen hosszú agykoponyájú nő is. A férfiak koponyakapacitása átlagosan közepesen nagy, a nőké nagy. A koponyák közepesen magasak, az orr középszéles. A többi koponyajelzőt a kicsi elemszám miatt nem lehetett értékelni. A férfiak átlag magasságát 168,4 cm-re, a nőké 158,8 cm-re becsültük.

A koponya felülről a férfiak között leggyakrabban ellipszis alakú, nőknél ovális vagy ellipszis formájú volt. A nyakszirt csaknem kétszer gyakrabban volt ívelt, mint ahányszor kúpos alakú. A homlok a férfiaknál egyenes, gyakran enyhén hátraívelő, a nőknél dominánsan egyenes vonalú lehetett. Az orbita a férfiaknál szögletes, nőknél szögletes, vagy csaknem szögletes formájú, a fossa canina közepesen mély, a felső fogsorív parabolaszélesen széttartó volt. A sutura metopica férfiaknál kétszer gyakoribb volt (12,5%), mint a nőknél (6,3%). A lambda varrat csontocskáit vizsgálva jelentős nemi különbséget találtunk, mert a nők 75%-ában, a férfiaknak kevesebb, mint 30%-ában volt megfigyelhető ossa wormiana. Torus palatinus csak ritkán volt megfigyelhető. A spina nasalis anterior férfiaknál közepes

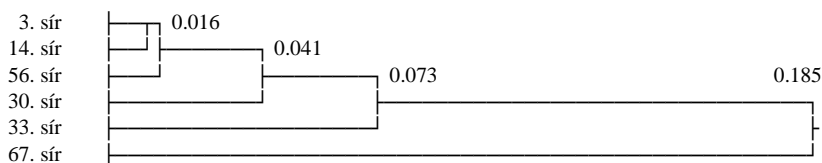
---

⁵⁸ Bernert et al. 2001

fejlettségű, míg a nőknél leggyakrabban kicsi volt. Érdekes az apertura piriformis alakja, mert az általánosan gyakori anthropin forma mellett a férfiaknál a sulcus praenasalis forma is gyakori volt (43,2%).

30 férfi és 23 nő csontjain tudtuk a végtagok töréseit megvizsgálni. A talált 7 törés közül 6 érintette a felső végtagot, egy az alsó végtagot. Öt törést férfiak szenvedtek el, kettőt nők. Részletesebben megvizsgálva a végtagokat ért töréseket szembeötlő, hogy az egyik alkarcsont (singcsont) töréseinek aránya 10–30-szor nagyobb, mint amit a régebbi szériáknál megfigyeltünk. Férfiaknál négy törött ulnát találtunk, a nőknél egyet. Az alkartörések ilyen magas arányát nem tudjuk pontosan megmagyarázni. Ismerve azonban, hogy az ulna törései leggyakrabban a fejre mért ütés elhárításakor következnek be, azt gondoljuk, hogy nem békés helyzetekben szenvedték el a sérüléseket az egykori földvár lakói.

Az Árpád-korban az Északi középhegység területén élt népesség arculatának kialakulásában az erőteljes testalkatú, magas termetű, hosszú keskeny koponyájú nordikus típus, a finomabb csontozatú, hosszú vagy középhosszú koponyájú gracilis-mediterrán típus képviselői és a robusztus testalkatú, nagyközepes termetű, hosszú vagy középhosszú agykoponyájú, szélesszögletes arcú cromagnoid típusú emberek játszottak döntő szerepet. A Borsod-Edelény egykori népességéből 5 férfi és 6 nő koponyája volt alkalmas taxonómiai elemzésre. A koponyákon a nordikus és a cromagnoid típus jellegei domináltak, de egyéb típusok elemei is láthatóak voltak. Ez összhangban van a régészeti kor és a földrajzi egység embertanáról alkotott eddigi ismereteinkkel.

1. kép. Az edelény-borsodi széria férfikoponyáinak kapcsolata (nincs transzformáció, Penrose távolság, dual sequential módszer)

Fig. 1. Connections of male skulls of the Edelény-Borsod series

A 67. sírba a többi sírtól eltérő melléklettel (egy líra alakú csattal) temették el a halott férfit. A koponya és a váz is töredékes volt. Két indexet tudtunk számítani a koponya adataiból, ezek alapján markáns különbséget találtunk a többi férfi koponyájához képest. A koponyajelzője alapján az egyetlen rövidfejű (brachykran) a férfiak között, mert azok zömében hosszúfejűek (dolichokran), esetleg közepesen hosszú fejűek (mesokran) voltak. Szájpadjelzője az igen széles (hyperbrachy-staphylin) kategóriába esik, a többi férfival ellentétben, akik szájpad jelzője keskeny (leptostaphylin)

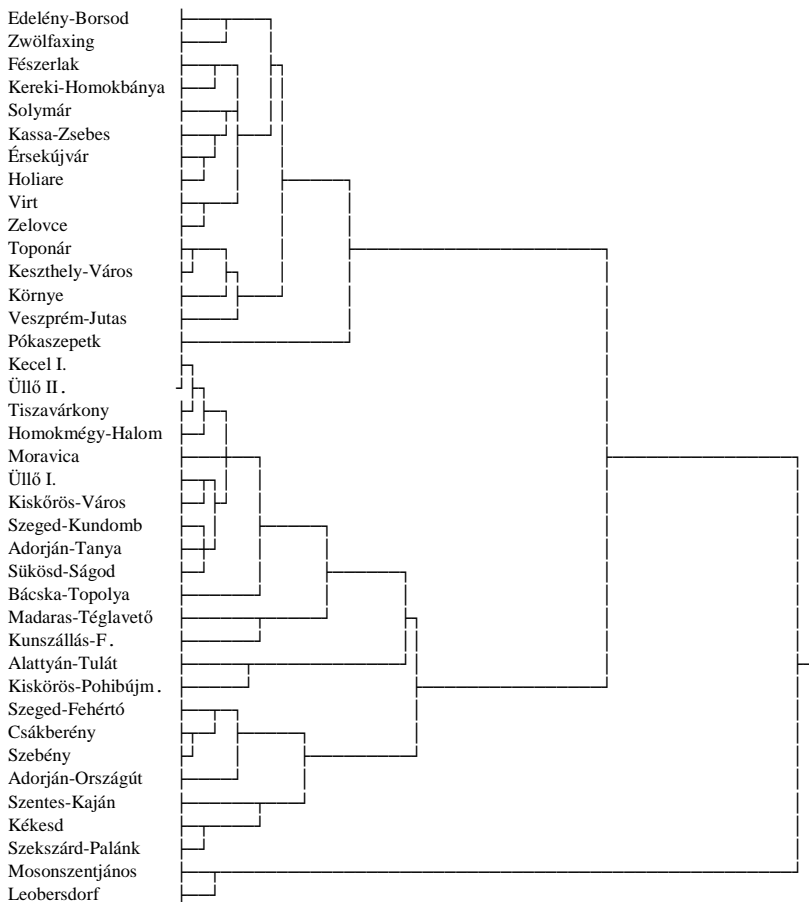
vagy közepesen széles (mesostaphylin). Koponyaméreteit cluster-analízissal hasonlítottuk össze az ép férfikoponyákkal. Az összehasonlításba azokat a méreteket vettük be, amelyek a töredékes 67. sír férfikoponyáján mérhetőek voltak (Martin 1, 8, 10, 12, 54 és 55). A koponya ezen méreteinek együttes vizsgálata alapján jelentősen elkülönült a temető többi férfikoponyájától. (1. kép) A koponya jellegzetességei alapján a 30–35 év körüli férfinak a népesség többi férfitagjától különböző eredete nagyon valószínű.

1. táblázat. Az összehasonlításba bevont avar kori férfiszériák tíz Martin-féle koponyaméretének átlaga

Table 1. The average of the ten Martin's cranial measurements of some male series of the Avar Period

M1	M8	M9	M17	M45	M48	M51	M52	M54	M55	Összehasonlított széria
187,8	142,8	95,1	135,8	132,7	72,0	40,8	32,2	24,5	49,7	Edelény-Borsod
187,7	142,6	96,4	132,2	133,8	70,9	41,4	33,2	25,3	52,1	Zwölfaxing
184,5	138,4	97,4	136,8	133,9	68,9	42,0	32,1	24,7	51,4	Fészerlak
182,6	138,8	93,6	135,5	132,6	69,8	39,8	31,6	24,5	50,9	Kereki-Homokb.
182,6	139,1	97,3	133,7	131,4	68,4	41,5	33,6	25,2	52,0	Solymár
182,6	141,8	96,6	134,2	132,8	71,3	40,1	32,1	25,3	51,3	Kassa-Zsebes
185,1	140,5	98,0	132,9	134,8	71,6	41,3	33,2	25,7	51,8	Érsekújvár
185,5	140,8	97,1	134,0	133,0	72,5	41,2	32,7	25,3	54,2	Holiare
184,1	140,4	98,7	136,4	130,5	68,2	41,9	32,5	25,1	49,8	Virt
185,5	142,2	99,3	136,2	133,0	70,6	41,8	31,9	25,8	50,9	Zelovce
188,0	139,9	98,3	137,7	133,7	69,3	42,0	34,4	25,7	51,1	Toponár
189,2	139,5	97,4	135,8	134,0	69,1	42,8	32,7	25,1	50,3	Pókaszpetk
187,2	137,7	94,9	135,8	129,6	68,6	42,6	32,4	25,1	50,8	Környe
188,7	138,6	95,9	135,4	130,5	65,3	39,5	31,0	25,3	50,0	Veszprém-Jutas
184,9	134,6	95,8	137,9	127,3	67,8	41,1	30,7	24,8	52,2	Pókaszpetk
181,1	145,4	98,2	129,6	134,6	70,6	40,0	32,8	25,5	51,8	Kecel I.
181,5	144,8	98,1	130,0	134,2	69,9	39,3	31,6	25,3	51,3	Üllő II.
181,9	145,8	98,5	130,5	135,4	72,7	40,0	32,7	26,0	51,5	Tiszavárkony
181,9	145,2	97,4	133,2	134,3	72,2	40,3	33,1	25,0	51,4	Homokmégy-Halom
178,9	144,4	97,5	128,6	134,0	70,0	39,7	33,5	25,4	52,5	Moravica
181,8	143,8	95,4	130,3	132,7	71,6	39,7	32,8	25,6	51,5	Üllő I.
184,1	144,7	96,8	130,4	132,1	70,4	40,4	33,3	24,4	51,8	Kiskőrös-Város
182,6	145,0	96,8	129,3	134,0	68,9	41,4	32,9	25,3	50,9	Szeged-Kundomb
181,9	145,0	96,0	127,1	133,5	69,4	39,0	32,6	26,2	51,3	Adorján-Tanya
182,9	141,8	95,7	127,8	133,1	69,5	40,8	32,8	25,2	51,1	Sükösd-Ságod
182,0	145,6	95,7	129,2	133,9	74,8	38,1	35,4	26,9	53,2	Bácska-Topolya
181,0	142,8	94,3	130,8	138,1	76,3	40,1	33,7	24,9	53,6	Madaras-Téglavető
181,8	147,1	93,3	128,3	140,2	75,8	41,6	33,8	27,8	54,8	Kunszállás-F.
185,4	147,7	98,5	130,5	136,4	69,4	42,3	34,1	26,4	52,6	Alattán-Tulát
186,0	151,5	98,0	130,3	138,2	70,2	40,4	32,7	25,4	50,3	Kiskőrös-Pohibuj m.
182,2	139,5	98,1	131,5	134,5	70,9	40,6	34,4	25,8	52,6	Szeged-Fehértó
180,5	140,1	95,4	130,7	135,2	69,2	42,3	33,5	24,5	51,0	Csákberény
181,7	141,1	96,4	131,7	136,1	68,6	42,6	33,1	25,5	51,9	Szebény
182,1	141,0	94,5	133,3	137,3	69,1	39,6	32,5	25,2	50,5	Adorján-Ország
178,2	143,1	97,6	136,2	134,0	70,7	40,6	34,8	25,9	51,4	Szentes-Kaján
182,9	143,7	99,4	137,3	134,3	69,8	41,8	35,1	25,7	50,8	Kékesd
184,1	146,1	99,3	137,1	134,7	70,7	40,5	33,1	25,3	50,2	Szekszárd-Palánk
191,8	144,9	92,0	127,7	138,0	76,6	40,1	33,8	26,9	55,8	Mosonszentjános
191,9	146,4	92,4	130,7	141,0	78,2	41,7	36,3	27,5	57,7	Leobersdorf

A népesség analógiáit kutatva az avar korig nyúltunk vissza, mert ennél régebbi időkből a Kárpát-medence területéről nincs elég nagy összehasonlítható anyag (1. táblázat). Az avar kori minták a legtöbb clusterkezési eljárással három jól szétváló csoportot alakítanak ki. (2. kép)

2. kép. Az edelény-borsodi népesség és néhány avar kori populáció kapcsolata (nincs transzformáció, Penrose távolság, dual sequential módszer)

Fig. 2. Connections between the Edelény-Borsod and some Avar Period populations

A legélesebben a mongolid és mongoloid egyéneket is tartalmazó szériák különülnek el. A legnagyobb elemszámú csoport az Alföld, Mezőföld és

a Kis-Alföld azon temetőit tartalmazza, amelyekbe zömmel europidok temetkeztek. A három nagy cluster legegységesebb csoportját a Dunántúli dombvidékek és a középhegységek területén temetkező avar kori populációk alkotják. Ez utóbbi csoport szériáira a hosszú, relatíve keskeny és magas agykoponya jellemző. Az edelény-borsodi széria ebbe az utóbbi csoportba sorolódott, ami a földrajzi helyzete alapján logikusnak is látszott. A középhegységek és dombságok avar kori populációival való szoros analógia egyben a borsodi népesség eredetét is körvonalazza.

A 10. századból sokkal kevesebb jó mintánk van. A temetők száma is kevesebb és sajnos többnyire a magányos férfisírok sem használhatóak az összehasonlító vizsgálatokban, mert nem szolgálnak információval a sír tulajdonosának és rokonságának lakhelyéről. Az összehasonlításba bevont szériák koponyaméret átlagait a 2. táblázatban adtuk meg. Az átlagszámításhoz csak az ép koponyák méreteit használtuk fel.

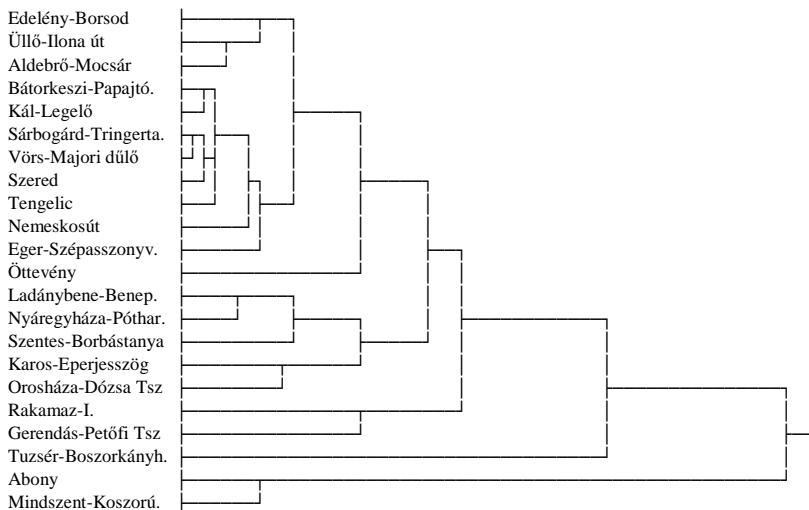
2. táblázat. Az összehasonlításba bevont honfoglalás kori férfiszériák tíz Martin-féle koponyaméretének átlaga

Table 2. The average of the ten Martin's cranial measurements of some female series of the Hungarian Conquest Period

M1	M8	M9	M17	M45	M48	M51	M52	M54	M55	Összehasonlított szériák
183,9	148,4	98,4	139,1	139,9	73,4	42,7	32,7	27,3	54,4	Üllő-Ilona út
176,0	137,5	95,8	132,0	132,3	68,0	38,5	30,8	25,3	48,8	Aldebrő-Mocsáros
185,0	150,0	98,0	134,0	138,0	79,0	44,0	36,0	31,0	53,01	Bátorkeszi
186,3	143,4	98,8	135,3	135,3	69,2	43,8	33,0	25,2	51,4	Kál-Legaló
179,3	142,4	96,8	137,0	132,5	67,3	40,8	30,8	25,5	49,4	Sárbogárd-Tringert.
186,3	142,7	96,9	137,1	134,8	69,8	40,8	32,8	25,3	51,4	Vörs-Majori dűlő
181,7	144,2	99,2	135,5	134,0	70,5	41,2	32,7	25,0	51,5	Szered
179,0	143,0	95,7	135,0	134,0	67,0	41,7	32,3	25,7	49,3	Tengelic
175,5	148,5	98,0	138,5	135,0	67,0	42,5	34,0	25,5	51,5	Nemeskosút
182,6	138,4	95,4	133,6	128,4	64,8	40,8	31,4	25,2	48,6	Eger-Szépasszonyv.
178,0	133,0	89,0	132,0	124,0	66,0	36,0	29,0	24,0	51,0	Ötvevény
176,0	152,0	104,0	137,0	146,0	74,0	43,0	35,0	27,0	55,0	Ladánybene-Benep.
176,0	146,0	102,0	133,0	138,0	71,0	40,0	33,0	27,0	55,0	Nyáregyháza-Pótha.
185,7	149,3	99,7	138,3	140,8	77,0	41,5	35,3	26,2	55,7	Szentes-Borbástanya
178,5	150,0	98,5	136,5	142,3	68,7	42,0	34,5	26,2	54,7	Karos I-II-III
178,5	145,5	102,0	131,5	137,0	73,5	40,0	34,5	28,5	56,0	Orosháza-Dózsa
184,0	143,0	99,0	136,0	131,0	68,0	43,0	35,0	26,0	57,0	Rakamaz-I
183,0	148,0	94,0	136,0	133,0	67,0	43,0	35,0	29,0	55,0	Gerendás-Petőfi Tsz
174,0	156,0	93,0	134,0	142,0	77,0	43,0	36,0	26,0	60,0	Tuzsér-Boszorkány.
175,0	141,0	102,0	130,0	129,0	72,0	41,0	37,0	21,0	51,0	Abony
173,0	147,0	98,0	133,0	131,0	70,0	40,0	36,0	22,0	51,0	Mindszent-Koszorú.

A 3. kép mutatja a borsodi széria és a 10. századi minták kapcsolatát. A különböző csoportosítási szisztémák arra utaltak, hogy az avar korhoz hasonlóan a dunántúli és az Alföldtől északra fekvő sorozatok többnyire egy-

máshoz kapcsolódnak. Az edelény-borsodi mintánk ismét az erdős, dombvidéki életternek a népességeivel mutat hasonlóságot. Az avar korral összehasonlítva meg kell állapítani, hogy a 10. századi alföldi temetői kapcsolatai sokkal lazábbak. Ennek kettős oka van. A nagy sírszámú köznépi temetői nem szerepelnek a mintánkban, valamint a 10. században változatos embertani képű népesség érkezett az Alföldre.

3. kép. Az edelény-borsodi népesség és néhány honfoglalás kori populáció kapcsolata (C-transzformáció, Penrose távolság, dual sequential módszer)

Fig. 3. Connections between the Edelény-Borsod and some Hungarian Conquest Period populations

Terjedelmi okokból nem tudjuk ábrákkal szemléltetni az edelény-borsodi népességnek az Árpád-kori szériákkal és a szlovákiai sorozatokkal való kapcsolatát sem. Száznál több avar kori, honfoglalás kori és Árpád-kori széria együttes vizsgálatakor is külön tömbbe csoportosultak a hegyvidékek és a Dunántúli-dombság temetői. Az edelény-borsodi széria ezekhez a temetőkhöz kapcsolódik. Ezekben a csoportosításokban a legszorosabban a Mikulčice, Ábrahám, Jászdózsa, Ptuj, Zwölfaxing, Bátorkeszi, Ibrány-Esbóhalom szériáéhoz került.

Összefoglalás

Az egykori népesség mintegy száz tagjának embertani maradványait vizsgálva az alábbi megállapításokat tettük.

A népességen belül a csontváz mérsékelt nemi dimorfizmusát figyeltük meg a nőies jellegek enyhe dominanciája mellett. Az egykori népességen belül a várható élettartam alacsony volt, de nem volt nagy a különbség a korszak többi népességével összehasonlítva. A nőket itt is sújtották a szülésekhez, abortuszokhoz köthető kórfolyamatok. A patológiai vizsgálatok alapján feltűnő a traumás sérülések magas aránya, amely semmiképpen sem vall békés életkörülményekre.

A férfiak és a nők koponyái között határozott különbséget mutatott, hogy amíg a férfiak koponyái koponyajelzőjük alapján hosszúak voltak, addig a nők koponyáira a rövidség volt jellemző. Taxonómiai szempontból a tisztán europid népesség nem különbözik az Északi-középhegység Árpád-kori népességétől. A nordikus és a cromagnoid jellegek dominálnak, ugyanakkor a protonordikus és a mediterrán elemek is megjelennek. Érdekes az egyetlen idegen eredetűnek meghatározott tárgyjal eltemetett férfi, mert maradványai alapján embertani szempontból is jelentősen különbözik a többi férfitől.

Mind az avar kori, mind a honfoglalás kori szériák esetében határozott különbség látszik a Kárpát-medence két nagy élőhelyének népességei között embertani jellemzőik alapján. A Dunántúl és a középhegységek területén élő népességek embertani hasonlósága az avar kortól az Árpád-korig kimutatható. Ennek a folyamatosságnak két magyarázata lehetséges.

1. Ezekre a területekre nem érkezett jelentős számú népesség az avar kor és az Árpád-kor között. A kevés új etnikum kultúráját az őslakosság ugyan átvette, de a keveredés során szükségszerűen az újonnan érkezők olvadtak be a náluk nagyobb számú itt élők közé. Az emigránsok néhány generáció alatt elvesztették eredeti embertani arculatukat. Ez egyúttal megmagyarázza, miért is találunk a temetők egységes megjelenésű egyénei között szórványosan más embertani típusba sorolható csontmaradványokat.

2. Az avar korban és később is jelentős számú népesség érkezett a Dunántúlra és/vagy a mai Szlovákia területére is. Ebben az esetben akár azt is feltételezhetjük, hogy a temetőiket még nem találtuk meg. E hipotézis mellett azonban valószínűbb, hogy embertani szempontból az érkezők annyira hasonlóak voltak az itt élőkhez, hogy többnyire nem lehet egymástól megkülönböztetni őket.

Az edelény-borsodi népesség eredetének kérdésében is ezt a két lehetőséget tudjuk elképzelni.

Irodalom

- Alekszejev, V.P.–Debec, G.F.* 1964. *Kraniometria. Metodika anthropologitsheskih issledovanij.* Moszkva.
- Bartucz, L.* 1929. Über die anthropologischen Ergebnisse der Ausgrabungen von Mosonszentjános, Ungarn. *Skythica* 2, 83–96.
- Bartucz, L.* 1930. Die anthropologischen Ergebnisse der Ausgrabungen von Jutas und Öskü. *Skythica* 4, 116.
- Bartucz, L.–Farkas, Gy.* 1957. Zwei Adorjaner Gräberfelder der Awarenzeit aus anthropologischem Gesichtspunkte betrachtet. *Acta Biologica Szeged* 3, 315–347.
- Bernert Zs.–Kustár Á.–Szikossy I.* 2001. A Borsod-edelényi református templom körüli temető embertani vizsgálata. *WMMÉ* 23, 295–320.
- Bernert, Zs.–Wéber K.–Gyenis Gy.* 2003a.: A Vörs-Majori dűlő honfoglalás kori temető embertani vizsgálata. – In: III. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium, Előadások összefoglalói. Szerk.: Penksza K.–Korsós Z.–Pap I. Budapest, 301–304.
- Bernert, Zs.* 2004. A Kereki-Homokbánya avar kori temető antropológiai vizsgálata. – Anthropological analysis of the Avar period cemetery of Kereki-Homokbánya. *AnthropKözl* 44, 3–26.
- Breiner, L. G.* 1988. Cluster-analízis alkalmazása a paleoantropológiában. Szakdolgozat. Budapest.
- Bottyán O.* 1975. Pókaszeptek kora-avar kori temetőjének antropológiai értékelése. – Anthropologische Auswertung des Pókaszeptker Friedhofes aus der frühawaren period. *AnthropHung* 14, 5–56.
- Czékus, G.* 1985. A moravicai (Stara Moravica) avar temető csontvázmaradványainak embertani jellemzése. Doktori értekezés. Szabadka.
- Éry K.–Kralovánszky A.–Nemeskéri J.* 1963. Történeti népeségek rekonstrukciójának reprezentációja. – A representative reconstruction of historic populations. *AnthropKözl* 7, 41–90.
- Éry, K.* 1983. Comparative statistical studies on the physical anthropology of the Carpathian Basin population between the 6-12th centuries A.D. *Alba Regia* 20, 89–141.
- Éry, K.* 1992. Útmutató a csontvázleletek feldolgozásához (Posztgraduális szakképzés jegyzete). Kézirat. Eötvös Loránd Tudományegyetem Embertani Tanszék, Budapest.
- Éry, K.* 1994. A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In: Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács L. Budapest, 217–224.
- Farkas Gy.* 1972. Antropológiai praktikum I. Kézirat. József Attila Tudományegyetem Embertani Tanszék, Szeged.

- Farkas, Gy.–Marcsik, A.* 1984. Avar period anthropologic findings from Bačka-Topola site (Yugoslavia) (Publication of data). *Acta Biologica Szeged* 30, 191–205.
- Ferembach, D.–Schwidetzky, I.–Stloukal, M.* 1979. Empfehlungen für die Alters- und Geschlechtsdiagnose am Skelett. *Homo* 30, 1–32.
- Ferencz, M.* 1983. The Avar-age cemetery at Solymár. *AnthropHung* 18, 9–41.
- Fóthi, E.* 1988. The anthropological investigation of the Avar-age cemetery of Fészerlak. *Anthr. Hung.* 20, 31–53.
- Fóthi, E.* 1989. Avarkori populációk embertani problémái. Doktori értekezés, Budapest.
- Fóthi, E.* 1991. A Kárpát-medence avar korának összehasonlító embertani vizsgálata. – Eine komparative Untersuchung an awarenzeitlichem anthropologischem Material aus dem Karpathenbecken. *MFMÉ* 1984–1985/2, 483–501.
- Fóthi, E.* 1998. Összehasonlító antropológiai vizsgálat a Kárpát-medence népeinek etnogeneziséhez. Embertani kapcsolatok a 6–8. században az eurázsiai steppe és a Kárpát-medence között. K voproszu etnogeneza narodov karpatszkovo basszejna. Szravnitelnij antropologicseskij analiz. *MFMÉ StudArch* 4, 497–521.
- Grefen-Peters, S.* 1987. Anthropologische und zoologische Auswertung. In: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf–NÖ. Hrsg. Daim, F. Wien, 79–323.
- Hanakova, H.–Stloukal, M.* 1974. Antropologický vizkum pohrebiste ze 7.-8. století v Želovcích. *Slovenská archeológia* 22(1), 129–188.
- Hanakova, H.–Stloukal, M.–Vyhnánek, L.* 1970. Kostry ze Slovansko-avarskeho pohrebiste ve Virtu. *Acta Musei Nationalis Pragae* 32(2–4), 57–113.
- Huszár, Gy.–Schranz, D.* 1976. A fogszuvasodás elterjedése a Dunántúlon, az újkőkortól az újkorig. *Fogorvosi Szemle* 45, 3–38.
- Iskan, M. Y.–Loth, S.–Wright, R.* 1984. Age estimation from the rib by phase analysis: White Males. *Journal of Forensic Sciences* 29, 1094–1104.
- Kőhegyi, M.–Marcsik, A.* 1971. The avar-age cemetery at Sükösd. *Acta Antiqua et Archaeologica* 14, 87–94.
- Lamendin, H.–Baccino, E.–Humbert, J. F.–Tavernier, J. C.–Nossintchouk, R. M.–Zerilli, A.* 1992. A Simple Technique for Age Estimation in Adult Corpses: The Two Criteria Dental Method. *Journal of Forensic Sciences* 37, 1373–1379.
- Leszih A.* 1927. A miskolci Muzeum ásatásai Borsodon. I. A borsodi földvár. Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsod Vármegye múltjából, 2/1, 85–87.
- Lengyel I.* 1989. A Kereki-Homokbánya szerológiai adatai. Kézirat.
- Lipták, P.* 1954. Les Avars des environs de Kecel. *Biológiai Közlemények* 2, 159–180.

- Lipták, P.* 1955a. Recherches anthropologiques sur les ossements avars des environs d'Üllő. – *ActaArchHung* 6, 231–316.
- Lipták, P.* 1955b. A Duna-Tisza köze antropológiájának főbb kérdései a 7–8. században. Doktori értekezés. Budapest.
- Lipták, P.* 1956. Contributions a l'anthropologie des temps avars de la région de Kiskőrös. *Crania Hungarica* 1, 47–52.
- Lipták P.* 1957. The Avar age population of Homokmégy-Halom. *Anthropológiai Közlemények* 4, 25–45.
- Lipták, P.* 1974. Anthropological analysis of the Avar period population of Szekszárd-Palánkpuszta. *Acta Biologica Szeged*, 20, 199–211.
- Lipták, P.* 1983. Avars and Ancient Hungarians. Budapest.
- Lipták P.–Marcsik A.* 1966. Szeged-Kundomb avarkori népességének embertani vizsgálata. – Die anthropologische Untersuchung des Gräberfeldes Szeged-Kundomb aus der Awarenperiode. *AnthropKözl* 10, 13–56.
- Lipták P.–Marcsik A.* 1976. A Madaras-Téglavető melletti avar temető csontvázmadványainak embertani jellemzése. – Anthropologische Charakteristik der Skelettenreste aus dem awarischen Gräberfeld bei Madaras-Téglavető. *Cumania* 4, 115–140.
- Lipták P.–Vámos K.* 1969. A Fehértó-A megnevezésű avar kori temető csontvázymanyagának embertani vizsgálata. – Anthropologische Untersuchung des Skelettmaterials des awarenzeitlichen Gräberfeldes von „Fehértó-A”. *AnthropKözl* 13, 3–30.
- Lipták, P.–Varga, I.* 1974. Charakterisierung des anthropologischen Materials des awarenischen Gräberfeldes von Kunszállás. *MFME* 2, 71–79.
- Martin, R.–Saller, K.* 1957. *Lehrbuch der Anthropologie I.* Stuttgart.
- Meindl, R. S.–Lovejoy, C. O.* 1985. Ectocranial Suture Closure: A Revised Method for the Determination of Skeletal Age at Death Based on the Lateral-anterior Sutures. *American Journal of Physical Anthropology* 68, 57–66.
- Nemeskéri, J.–Harsányi, L.–Acsádi, Gy.* 1960. Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *AnthropAnzeig* 24, 103–115.
- Rösing, F. W.–Schwidetzky, I.* 1977. Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie des frühen Mittelalters (500–1000 n. d. Z.). *Homo* 28, 65–115.
- Schinz, H.–Baensch, W.–Friedl, E.–Uehlinger, E.* 1952⁵. Ossifikationstabelle. In: *Lehrbuch der Röntgen-Diagnostik.* Stuttgart.
- Schour, J.–Massler, M.* 1941. The Development of the Human Dentation. *JournAmDentAssoc.* 28, 1153–1160.
- Sjøvold, T.* 1990. Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution.* 5, 431–447.

- Szilvassy, J.* 1980. Die Skelette aus dem awarischen Gräberfeld von Zwölfaxing in Niederösterreich. *Anthrop. Forschungen* 3, 1–104.
- Thurzo, M.* 1984. Metrische Merkmale der menschlichen Skelettreste aus dem slawisch-awarischen Gräberfeld (7.-9. Jh. u. Z.) in Košice-Sebastovce (bez. Košice-Stadt), Ostslowakei. *Acta int. Arch.* 3, 1–262.
- Todd, T. W.* 1920. Age Changes in the Pubis Bone: I, The Male White Pubis. *American Journal of Physic Antropology* 3, 285–334.
- Tóth, T.* 1961. The cemetery of Szebény I. (8th century) from the Avar epoch. *Annls hist.-nat. MusNatHung* 53, 571–613.
- Tóth, T.* 1962. Le cimetièr de Csákberény provenant des débuts de l'époque avare (6e et 7e siècles). *Annls hist.-nat. MusNatHung* 54, 521–549.
- Tóth, T.* 1971. The cemetery of Környe (6th–7th c.). *MFMÉ StudArch* 5, 153–168.
- Ubelaker, D. H.* 1989. *Human Skeletal Remains, Excavation, Analysis, Interpretation.* Taraxacum. Washington
- Wenger, S.* 1953. L'anthropologie du cimetièr de Jánoshida-Tótkérsuzta. – *Annls hist.-nat. MusNatHung* 4, 231–244.
- Wenger S.* 1955. Szentes-Kaján népvándorláskori népességének embertani típusai (VII-VIII. szd.). *Annls hist.-nat. MusNatHung* 6, 391–410.
- Wenger, S.* 1957. Données ostéométriques sur le matériel anthropologiques du cimetièr d'Alattyán–Tulát, provenant de l'époque avare. *Crania Hungarica* 2, 1–55.
- Wenger, S.* 1966. Anthropologie de la population d'Előszállás-Bajcsihegy provenant des temps avars. *AnthropHung* 7, 115–206.
- Wenger, S.* 1968. Data to the anthropology of the Avar Period population of the Transdanubia. – *AnthropHung* 8, 59–96.
- Wenger, S.* 1977. Analyses anthropologiques de nouvelles découvertes de Keszthely (Transdanubie) provenant de l'époque avare. *AnthropHung* 15, 125–190
- Wolf M.* 1992. Előzetes jelentés a Borsodi földvár ásatásáról (1987–1990). – Vorläufiger Bericht über die Ausgrabung der Erdburg von Borsod. *JAMÉ* 30–32, 393–442.
- Wolf, M.* 1996. Die Gespanschaftsburg von Borsod (Grabungen 1987–1993). *ActaArchHung*, 48, 209–240.
- Wolf M.* 1999. A földvárkutatás jelenlegi helyzete, a borsodi földvár. – Die gegenwärtige Lage der Erforschung der Erdburgen, die Borsoder Erdburg. *HOMÉ* 37, 315–328.

Szekeres Krisztina

Temetkezések Edelény-Cseb középkori templomában *(Burials in the medieval church of Edelény-Cseb)*

A Borsod megyei középkori Cseb falu mai, puszta területe Edelény város határrészéhez tartozik. Edelény Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Miskolctól 25 kilométerre északra helyezkedik el, a Bódva folyó völgyében. Cseb elnevezéssel ma a várostól délre, mintegy 3 kilométerre lévő területet illetik (Nagy-Cseb, Kis-Cseb és Túlsó-Cseb puszták), mely délen Duskpusztával szomszédos. A lelőhely Nagy-Cseb puszta területén található, melyet keleten a Holt-Bódva és a Bódva folyók összefolyása, nyugaton pedig az Edelényből Sajószentpéter felé vezető 27-es műút múcsonyi elágazásánál lévő útszakasz határol.¹ (1. kép)

Az előkerülés körülményei

1972. áprilisában az edelényi Alkotmány MgTSz Nagy-Cseb puszta területén fekvő kavicsbányájának bővítésekor emberi csontok kerültek a felszínre. A leletmentő ásatás Gádor J., a miskolci Herman Ottó Múzeum régésze vezetésével 1972. április–május között folyt. A feltárás nyomán napvilágra került a középkori Cseb egyenes szentélyzáródású temploma, temetőjének részlete (85 sír) és a falu néhány telepobjektuma. A temető 85 feltárt temetkezése közül 66 sír a templom falain belül feküdt. A feltárás eredményeiről Gádor Judit 1973-ban előzetes jelentésben számolt be.² Az ásatás teljes anyagával szakdolgozatomban foglalkoztam.³ Az antropológiai vizsgálatokat az elmúlt években Kővári Ivett, a miskolci Herman Ottó Múzeum antropológusa végezte el.⁴

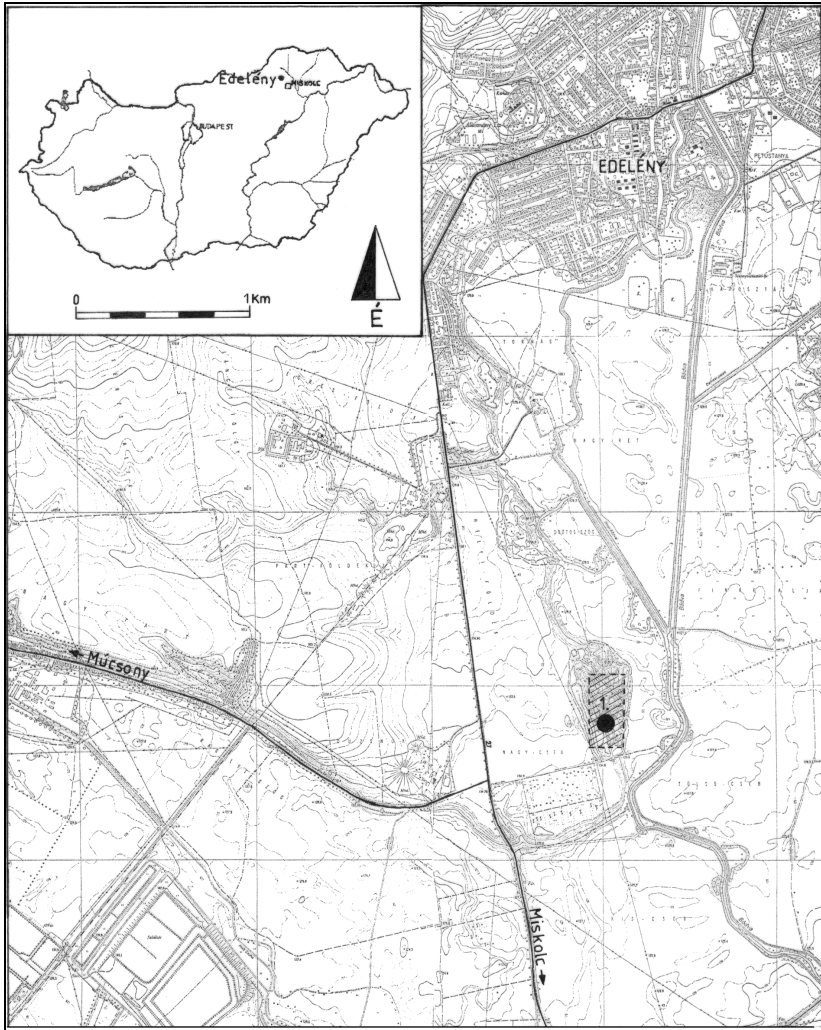
---

¹ A rajzok elkészítését ezúton is köszönöm Czifrák Lászlónak.

² Gádor 1973.

³ Szekeres 2003a. Ezúton is köszönöm Gádor Juditnak, hogy az edelény-csebi leletanyagot és az ásatási dokumentációt szakdolgozatomhoz rendelkezésemre bocsátotta.

⁴ Lásd e kötetben Kővári Ivett tanulmányát.

1. kép. A lelőhely földrajzi helyzete
Fig. 1. Geographical location of the site

Történeti adatok

Cseb falu története okleveles adatok alapján a 13. századtól a 16. századig követhető nyomon. A feltárás a templomot hozta napvilágra, amelyről írott források nem szólnak, míg a faluról, amelyről gazdag írott anyag áll rendelkezésre, alig szolgáltatott adatokat, mivel a falu területe a feltárható részen kívül esett.

Cseb falu neve először 1221-ben jelent meg okiratban, amikor egy birtokosát, a csebi Muholtust, mint vádlottat idézték meg peres ügyben lopás miatt.⁵

Cseb a Csebi kismesek birtoka volt. A család nevét a faluról kaphatta.⁶ A falu Györffy György kutatásai alapján a többi környező településsel együtt eredetileg a borsodi várbirtokhoz tartozhatott, és lakói várjobbágyi eredetűek lehettek.⁷ A Csebi család tagjai valószínűleg királyi szolgálatban álló kismesek voltak.⁸ A család idővel több ágra szakadt, de fő birtokuk Cseb maradt.⁹ A Csebiek mellett Cseben I. Lajos király idejében feltűnt egy Bojár nevű család is, akik valószínűleg a Balkánról menekültek északra a fenyegető török veszély elől.¹⁰

A település neve elősorban birtokrész-cseréket (főleg a családtagok és rokonok közötti adásvételeket), birtokosainak vitáit, ill. vádiratokat tartalmazó okiratokban tűnt fel.

A szomszédos falvak lakói a Csebieket harcias, erőszakos szomszédoknak tartották: az 1300-as évek elején a finkeiek, illetve Boroszló és Duskok lakói többször panaszkodtak Borsodon a Csebiek hatalmaskodásai miatt. A leggyakrabban, és mindig vádlottként, Csebi Demeter és fiai neve szerepel a peres ügyekben.¹¹ Erőszakoskodtak a szomszédos falvak lakóival, és főként

---

⁵ *Borovszky* 1909, 111.; *Györffy* 1963, 765.

⁶ *Borovszky* 1909, 66.

⁷ *Györffy* 1963, 742.

⁸ A család egyik tagja, Benedek 1291-ben megvette Kisaranyosdot. A másik Csebi-ág, Andrásék és leszármazottai a Rátót nemzetségbeli Roland nádor servienseiként szerepeltek. *Györffy* 1963, 765.

⁹ *Györffy* 1963, 766.

¹⁰ *Borovszky* 1909, 82.

¹¹ Demeternek és fiának 1307-ben esküt kellett tennie, hogy nem hatalmaskodtak a finkeieken, 1308-ban pedig bizonyítaniuk kellett, hogy nem pusztították el Duskokat. *Györffy* 1963, 766.

jobbágyaikkal.¹² A Csebiek gyakran pereskedtek a ládi pálos remetékkel is birtok-kisajátítás miatt.¹³

A gazdag levéltári anyag alapján Cseben a 16. század elejéig zavartalanul folyt az élet. 1554-ben azonban, amikor a törökök elfoglalták Fülek várát, és a füleki basa is adófizetésre kényszerítette a Borsod megyei falvakat, azok vonakodtak teljesíteni azt. Ezért a törökök felégették az adót megtagadó falvakat. A pusztítás Csebet is elérte, az 1555-ben összeírt adólajstrom már „deserta per Turcam”, azaz a törökök által pusztává tett területként említette több környező és távolabbi településsel együtt.¹⁴

A török pusztítás után a falu többé nem épült újjá. Birtokosai elköltöztek, és más, szomszédos településekről felügyelték cseb-pusztai birtokaikat.¹⁵

A templom

A középkori Cseb falu egyhajós, egyenes szentélyzáródású temploma (2. kép) északkelet–délnyugati tájolású volt.¹⁶ A templom szentélye szabályos négyszöget alkotott (3. kép 1.), melyhez nyugatról egy téglalap alakú hajó kapcsolódott. A templombelső teljes hossza 10,20 m, a hajó 5,50, a szentély 3,50 m széles.

A templom alapozási árkanak eredeti szélessége 1 méter körül lehetett, melynek csak törmelékeny habarcsos betöltésű alja maradt meg. Az alapozási árok oldalfalai lefelé enyhén összeszűkültek, alja lekerekített. A bányamunka sajnos a templom nagy részét elpusztította, így sem alap- sem felmenő falmaradványokat nem lehetett megfigyelni.

A templom nyugati falától kb. 10 méter távolságra szárazon rakott kőfal nyomára bukkant a feltáró. Gádor J. lehetségesnek vélte, hogy a templom körüli temetőt övező kerítésfal részletét találta meg.

A templom északi falától 5,80 méterre egy 2,00 × 3,50 m kiterjedésű ossariumgödör került elő.

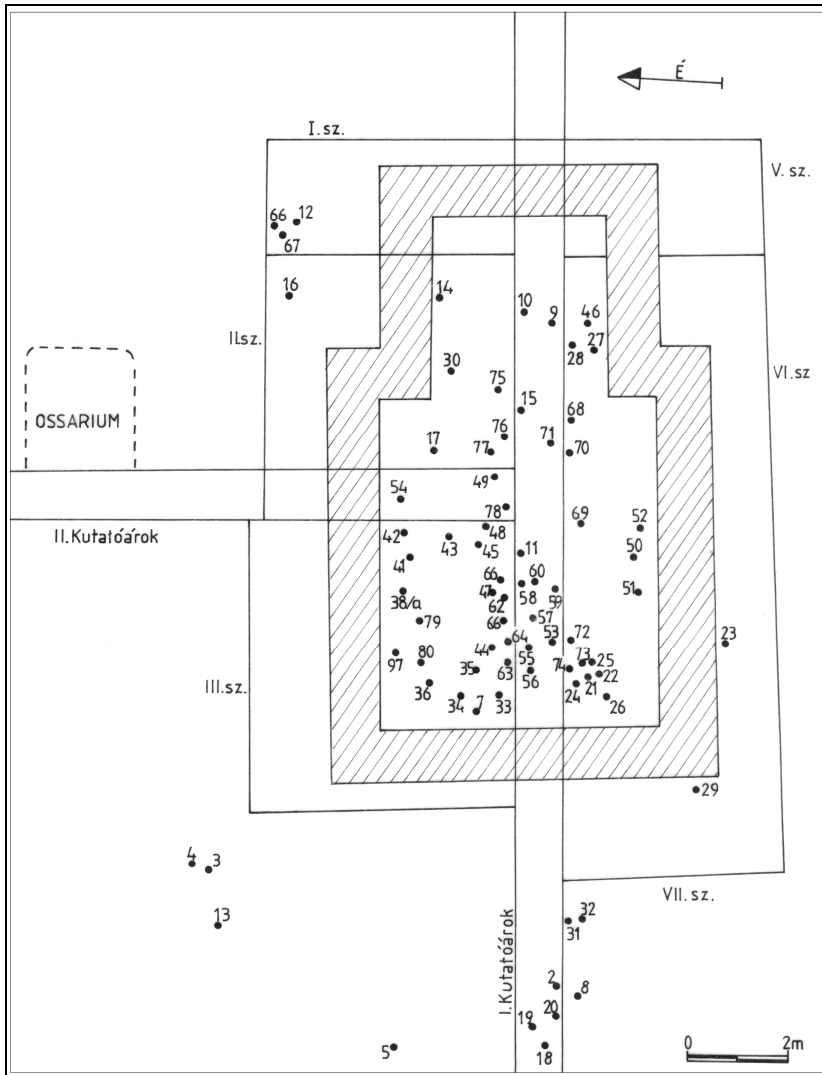
¹² Például egy alkalommal Csebi Demeter a tőle engedéllyel távozó Miklós nevű jobbágyának feleségét és anyját megverte. *Györffy* 1963, 766.

¹³ A ládi remeték Csebi Bálintot perelték több alkalommal, jogtalan birtok-kisajátítás és jobbágyaikkal való erőszakos fellépés miatt. OL. Dl. 14455; OL. Dl. 14754; OL. Dl. 14884; OL. Dl. 14958.

¹⁴ *Borovszky* 1909, 86.

¹⁵ A 16. század második felétől Cseb említése az oklevelekben elnéptelenedett településként, pusztaként fordult elő. *B-A-Z m. Lt.* XV-17. *Borovszky*

¹⁶ Északtól 76° kelet felé. *Gádor* 1973, 26–27. 1. kép

2. kép. A templom alaprajza a sírok helyének jelölésével
 Fig. 2. The ground plan of the church with the places of the graves

Az edelény-csebi templomot sem oklevél, sem pápai tizedjegyzék nem említette. Építési idejét Gádor Judit feltételelesen a 12. századra helyezte.¹⁷ A templom falai nem vágtak korábbi temetkezést, a falak alatt sem voltak a templom előtti élet nyomai. Csak e körülmények és a templom alaprajzi sajátosságai alapján tételezhető fel, hogy a templom már az Árpád-korban létező falu híveit szolgálhatta. A temető feltárt sírjaiból mindazonáltal csak késő középkori, 14–16. századi viseleti tárgyak kerültek napvilágra. A templom körüli temető nagy része azonban – leginkább a templomtól délre és keletre eső terület, ahol a templom körüli temetkezések nagyobb számban fordultak elő középkori templom körüli temetőkben – feltáratlan maradt.¹⁸

A temető

A csebi templom falain belül és a falak külső oldalán, az egykori templom körüli temető területén 85 temetkezés került napvilágra.

A feltárt sírok többsége, összesen 66 sír (melyből 12 gyermeksír) a templom belsejében feküdt. A sírok az ásatási felszíntől 0,25–1,10 méter mélyen jelentek meg. A vázak több rétegben, egymás fölött, egymást átvágva helyezkedtek el, ezért sok volt a bolygatott temetkezés.

A templom belsejében lévő 66 sírből 42 sír a templomhajó nyugati részében, 11 sír a hajó keleti felében, a szentély mellett, míg nyolc sír a szentélyben feküdt. 5 sír pontos helyéről nincs adat.

A templomon kívül 19 sír került feltárára. A templomtól északra eső területen összesen hét, melléklet nélküli sírt talált a feltáró, amely megfelel annak a megállapításnak, hogy a falusi temetők esetében a templomtól északra eső részen általában ritkábbak a temetkezések, különösen a késő középkorban.¹⁹ A templomtól nyugatra kilenc, a déli hajófal mellett pedig egy sírt tártak fel. Két sír pontos helyéről nincs adat.

A feltárt sírok megközelítőleg nyugat–keleti tájolásúak.

A feltárt 85 sír 20%-a biztosan koporsós temetkezés volt. Koporsó használatára utalt a nagy számban előkerült koporsószög, koporsóvasalás és koporsófa maradvány.²⁰ Fakoporsó nyomait egy esetben, a 80. számú sírnál

---

¹⁷ Gádor 1973, 35.

¹⁸ A lelőhely bejelentése előtt számos sírt pedig a területen folyó bányamunka pusztított el. Sajnos több esetben olyan sírokról volt szó, amelyben az ott dolgozó munkások elmondása alapján leletek voltak. Gádor 1973, 27.

¹⁹ Ezek a sírok általában „szegényesek”. Ritoók 1997, 168.

²⁰ Koporsószögeket összesen 17 sírban, koporsóvasalásokat 2 sírban, és koporsófa nyomait 8 sírban találtak. Sok esetben a többszörös rátemetkezés miatt nem lehetett

Gádor Judit pontosan meg tudta figyelni: a deszkamaradványokból a fejrésznél szélesebb, magasabb, és a lábrészek felé keskenyedő,²¹ 18–20 cm magas koporsót rekonstruált.

A 85 sír közül 14 – minden esetben a templom belsejében lévő – sír, vagyis a feltárt temetkezések 16%-a tartalmazott leletanyagot. A sírokban lelt tárgyak elsősorban a viselet részeként kerültek az elhunyttal végső nyughelyére. A ruhadíszek, viseleti tárgyak, az analógiák és a sírokban lelt pénzek a temetkezéseket a 14–15. századra, ill. a 16. század elejére keltezik.

Az 55. számú sírban a nők jellegzetes fejdíszére, a pártaviseletre utaló virágszirom alakot utánzó „fémszálás, spirál díszes”²² párta maradványai kerültek elő a koponyán, ill. a körül.²³ A rugószerűen feltekereselt, vékony bronzhuzalból hurkolással négyyszirmú virágdíszeket alakítottak ki, a szirmok közepén egy-egy apró üvegyöngyöt helyeztek el. A középkori párhuzamok alapján a rugókat a fejet körülvevő, általában növény alapanyagú koszorúra varrhatták fel.²⁴ Hasonló típusú párták késő középkori temetőkben a 14. század végétől a 16. század első negyedéig gyakran előfordulnak.²⁵ A csebi párta legközelebbi párhuzamai a fülöpszállás-kerekegyházi, ill. a kaszaperi középkori temetőkben kerültek napvilágra, ezek alapján a használati idő a 15. század második fele – 16. század eleje közötti időszakra szűkíthető.²⁶

A 9. számú sírban egy pártaöv veretei, szíjszorító lemeze és az övhöz tartozó szíjvég övezte a sírban nyugvó derekát. A mintegy 80 darab vékony, bronzlemezről domborított, átlagosan 2,3 cm hosszú veretet szorosan egy-

---

tett pontosan megfigyelni, hogy mely sírokhoz tartoztak vasszőgek, így azok többségét csak szórványleletként lehet értékelni.

²¹ Valószínűleg trapéz alakú koporsó lehetett.

²² Gerevich L. „spirális pártáknak” nevezte a hasonló készítésű pártákat. Horváth B. a tisztaörvényi párta vizsgálata kapcsán a középkori pártákat hét csoportba sorolta a használat, díszítés és készítési mód figyelembe vételével. Csoportosítása alapján az 55. számú sír pártáját a „fémszálás párták” közé lehet sorolni. Gábor G. a Munkácsy Mihály Múzeumban őrzött középkori párták vizsgálata kapcsán ugyanezt a típust „spirál díszes pártáknak” nevezte. *Gerevich* 1943, 152.; *Horváth* 1970, 162–163., *Gábor* 1996, 381.

²³ *Gádor* 1973, 27., 2. kép.

²⁴ *Bálint* 1938, 144.; *Gábor* 1996, 384.

²⁵ Például: *Szabó* 1938, 59–60.; *Bálint* 1939, 155.; *Foltiny–Korek* 1944–45, 155–156., 163–164., III. tábla 34–36., X. tábla 4.; *Kovács* 1972, 122., 138. tábla 1., 5.; *Benkő* 1980, 325., 338., 12. tábla 1–4.; *Szőke* 1996, 140. tábla 2–3.; *Magyar* 1981, 55., 62., V. tábla 13–14.; *Magyar* 2000, 137.; *Bárdos* 1973, 194–195. X. tábla 46., XVII. tábla 36–37.; *Bárdos* 1987, 17. XIV. tábla 15.

²⁶ *Bálint* 1938, 144–148., 2–4. kép; *Szabó* 1938, 60., 330. kép, 59.

más mellett helyezték el egy feltehetően erős szálú textilanyagon (3. kép 5.).²⁷ A pártaöv vereteinek párhuzamai a ducói (Ducové, Szlovákia)²⁸ középkori temető leletanyagából ismertek, melyek alapján viselete a 14. század második felére –15. századra keltezhető.

Pártaövhöz tartozó hat övcsat öt gyermeksírből került elő, melyek közül két egymásra temetett gyermeksír a temető leggazdagabb temetkezése volt. Az övcsatok közül kiemelkedik a 63. számú gyermeksírből előkerült gótikus betűdíszes csat. A préselt, trapéz alakú szíjszorító lemezt egymást keresztező vonalokból álló motívumsor kereteli. A lemez vonalkázott háttéréből gótikus „m” minuscula és közvetlenül mellette, a lemez övhöz csatlakozó részén, stilizált liliom emelkedik ki,²⁹ amely Máriát jelképezte.³⁰ A csatot, díszítésének finomsága és gondos megmunkálása kiemeli a többi 14–15. századi temetőben talált, hasonló típusú csat közül.³¹ Kora a sírban levő 1444–46-ban kibocsátott obulus és a párhuzamok alapján a 15. század első felére keltezhető.

A 15. századi temetkezések gyakori lelete, a szív-sor-motívummal díszített csat az edelény-csebi temető két gyermeksírből került napvilágra. A két csat a szív-sorral díszített csatokon belül két típust képvisel.³² A 63/a számú sír csatlemeze a szív-sor-motívumos csatok egyik leggyakoribb típusába tartozik: a keskeny, hosszúkás téglalap alakú csatlemez hosszanti oldalait sodrást utánzó bevágások keretelik. A lemez közepén szalagszerű mezőben végükkel a tüske felé fordított, hat, egymás után sorakoztatott, domborított szív alak és pontsor helyezkedik el. (3. kép 3.)³³ A 76–77. számú egymásra temetett gyermeksírok betöltésében egy másik típusú, töredékes övcsat került feltárásra. Téglalap alakú csatlemezét közepén, téglalap alakú mezőben pontsorrall keretelt, a tüske felé néző domborított szív-sor-minta díszíti. A téglalap alakú csattest keretét a négy sarkánál, illetve a csattüskével érintkező részén kettős bevágások tagolják. (3. kép 4.)

A 15. században használatos viselet részeként került a sírokba a további három övcsat, egy szíjvég, rozetták és fülesgombok.

---

²⁷ A veretek hátlapjára rározsdásodott textilnyomok alapján.

²⁸ Ruttkay 1989, 355–376.; Ruttkay 1996, 403.

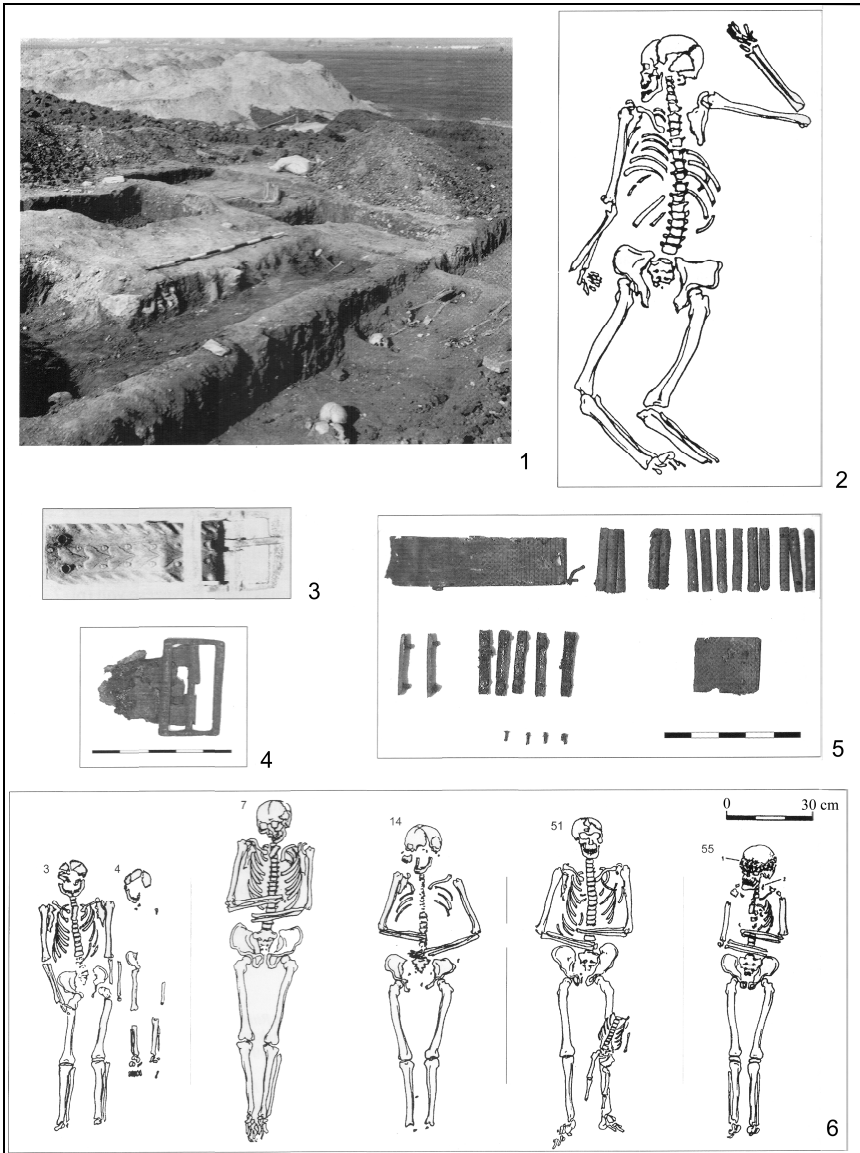
²⁹ Gádor 1973, 30., 5. kép 29.

³⁰ Szabó J. Gy. 1970–71, 67–68.; Gádor 1973, 30.

³¹ Szabó 1938, 42., 49., 145. kép, 209–212. kép; Foltiny–Korek 1944–45, 157., II. tábla 17.

³² A késő középkori szív-sor-motívumos csatok tipológiai csoportosítását szakdolgozati „B”-témámban dolgoztam fel. Szekeres 2003b.

³³ Gádor 1973, 29., 3. kép.; A csatról csak egy fénykép maradt fenn. Pontos méretei ismeretlenek.

3. kép. 1. A templom szentélye feltárás közben; 2. 12. sír; 3. Csata a 63/a. sírből; 4. Csata a 76–77. sír betöltéséből; 5. Pártaöv darabjai a 9. sírből; 6. A temető jellegzetes kartartásai

Fig 3. 1. The shrine of the church during excavation. 2. Grave no. 12; 3. A buckle from grave no. 63/a; 4. A buckle from the filling of grave no. 76-77; 5. The fragments of a mounted belt from grave no. 9.; 6. Characteristic arm positions in the cemetery.

A késő középkorban is tovább élő babonás szokásokat bizonyítja a templom belsejében levő, 75. számú sírban nyugvó gyermek koponyáján, a szemgödör felett elhelyezett töredékes vaskés. A hegyes, szűrő vaseszközöknek óvó, védő, bajelhárító, rontásűző hatást tulajdonítottak.³⁴ A pogány szokások továbbélésével függ össze a halotti útravalóként³⁵ adott pénz elhelyezése a sírokban.³⁶ A csebi temető területén összesen hat darab pénzérme került elő, közülük egy szórványként. A legkorábbi a 64. számú sírban, a lábfejektől 10 cm-re talált, I. Nagy Lajos korabeli dénár. Időrendben ezt követi az 53. számú sírban, a bal medencelapáton fekvő I. Ulászló kori dénár és a 63. számú sírből származó 1444–46. években kibocsátott obulus. Szórványként került elő a templom területéről egy I. Mátyás korabeli dénár. A temető használatát jelző utolsó időpontot bizonyító éremleletet, I. Ferdinánd 1536-ban kibocsátott dénárját a 44. számú sírban nyugvó halott szájába helyezték. Az 59. számú sírban egy meghatározhatatlan korú ezüstpénnel töredéke feküdt.

A templom szentélyétől északkeletre lévő 12. számú sírban fekvő csontváz rendellenes helyzetben, hason feküdt, végtagjai kifordultak, a feltáró megállapítása szerint mintha csak bedobták volna a sírgödörbe. Melléklete nem volt; a csontokon sérülésre vagy erőszakos halálra utaló nyomot nem lehetett megfigyelni. (3. kép 2.)

A vázakat, egy kivételtől (12. számú sír) eltekintve, hanyatt fektetve temették el. Összesen 38 sír esetében lehetett megállapítani a karok eredeti helyzetét: A leggyakoribb kartartás az alkarok enyhe behajlítása és kézfejek összekulcsolása a medence felett, ill. a könyökben behajlított alkarok egymás mellé helyezése volt (pl. 7., 14., 51., 55. számú sír: 3. kép 6.). Az ilyen típusú kartartások előfordulását a kutatás a késő középkori temetkezésekben a 14–15. századtól egyre dominánsabbnak véli.³⁷

Előfordult, hogy felnőttet és gyermeket együtt temettek el: a 3–4. és az 50–51. számú sírok esetében lehetett megfigyelni a kettős temetkezést.

³⁴ Bárdos 1987, 15.; Ritoók 1997, 171. A kések rontásehárító szerepét az avar gyermeksírok esetében külön kiemelte: Tomka 1972, 69.

³⁵ Munkácsi 1900, 98–99.

³⁶ Bárdos 1973, 195.

³⁷ Bárdos 1973, 189.; Bárdos 1987, 9.; Ritoók 1997, 170. Hasonló kartartású sírokat figyelt meg például nagy számban Mithay Sándor is a Győr-Gabonavásártéri 16–17. századi temetőben: Mithay 1985, 194–196.

A temetkezések helye: a templom

A csebi templom belsejében eltemetett 66 halott sírjainak elhelyezkedése alapján feltételezhető, hogy a templomban egyrészt annak kegyurai, a falu egyik birtokos családja, minden bizonnyal a Csebi család temetkezhetett. A sírok nagy száma azonban arra enged következtetni, hogy a templomban nemcsak a kegyurak, hanem – a késő középkori gyakorlatnak megfelelően, bizonyos feltételek teljesítése mellett – a falu lakói is temetkeztek.³⁸

Magyarországon a templomok építetői között a 13. századtól tűnt fel egy új réteg: a kis- és középnemesség,³⁹ akik az általuk épített templom kegyuraivá váltak. Az egyházból előírása szerint kegyúri jog illette a „saját-egyház régi urát vagy az új alapítót és utódait az egyház birtoka, fundusa révén.”⁴⁰

A sírok elsősorban a templomhajó nyugati részében feküdtek, de találtak sírokat a templom egész területén, még a szentélyben is. A leletes sírok nagy része szinte egy csoportban, a hajó nyugati felének középső részén fektet. A leggazdagabb melléklettel eltemetett két gyermek sírja (63–63/a számú sírok) ugyanott, egymás felett helyezkedett el.

A templomok terében a legfőbb és legméltóbb hely a szentély, ahol a liturgia lényeges cselekménye zajlott. Kralovánszky Alán talindörögdi adatai⁴¹ nyomán Entz Géza kutatásai igazolták, hogy a kegyurak helye a templom keleti felében, a szentély, ill. a főoltár közelében lehetett a liturgia végzésekor.⁴² Temetkezőhelyüket is lehetőleg az oltár közelében jelölték ki. A szentélyben, különösen az oltár alá való temetkezést azonban a középkori egyházi fegyelem elsődleges megközelítésben tiltotta.⁴³ Ezért is kivételes, hogy a csebi templom szentélyében 8 sír helyezkedett el, 5 sírban felnőt, 3 sírban pedig gyermek nyugodott. A szentélyben volt a 75. számú gyermek sír is, a sírban nyugvó szemüregére helyezett vaskéssel. A csebi szentélyben feltárt temetkezések nem állnak párhuzam nélkül a késő középkor-

---

³⁸ „A templomokban történő eltemetés nemcsak a kegyurakra volt jellemző, hanem jobbágyok is választhatták sírhelyüknek [...]” A szabályok megadták a kibúvás lehetőségét, a kegyurakon kívül felsőbb engedély nélkül is mindenki temetkezhetett a templomba, ha fizetett „pro fabrica ecclesiae”: lásd e kötetben Kubinyi A. tanulmányát.

³⁹ Ez a réteg elsősorban a királyi várföldek eladományozása révén a serviensekből és az országos nemesek sorába emelt várjobbágyokból került ki. Valter 1991a, 121.

⁴⁰ Valter 1991a, 121.; Kollányi 1906, 196–197.

⁴¹ Éry 1979, 215.; Koppány 2000, 101–137.

⁴² Entz 1980, 137.

⁴³ Szuromi 2002, 85.

ban, például Kaszaper,⁴⁴ Fedémes⁴⁵ és Nagytálya⁴⁶ középkori templomaiban is előfordult hasonló eset.

A szentély területén való temetkezés jogát valószínűleg csak a Csebi kegyúri család különleges kiváltsággal rendelkező tagjai kaphatták meg, ugyanis a kegyúr helyét az oltár mellett a temetkezési helyre vonatkozó jog egészítette ki: „a patrónusnak joga volt *in medio ecclesie, coram altere* temetkezni”.⁴⁷ A szentélyben való kegyúri temetkezés azonban a csebi templom kegyúri jogállását bizonyító történeti adatok hiányában csak valószínűsíthető, míg a templom terében a falu kisnemeseinek, módosabb jobbágyainak temetkezései feltételezhetőek, „hisz a templomi temetés e korban státuszszimbólumnak számított.”⁴⁸

A régészeti adatok alapján a templom 14–16. századi használata igazolható, korábbi fennállása egyelőre sem írott, sem régészeti forrásokkal nem bizonyítható. A templom alapításának igénye összefügghet a 13. század végén felemelkedő közép- és kisnemesi réteg térhódításával. Az új birtokos-elem megjelenése maga után vonta az egyes falvak kisnemeseinek „erősza-kos foglalásait, ill. hatalmaskodásaik sorozatát” is.⁴⁹ A 13. század végén felemelkedő csebi kisnemesei család a 14–15. században élte virágkorát, melynek egyik megnyilvánulása lehetett a templom alapítása,⁵⁰ ugyanis a 13. században nemességet nyert réteg tagjai „egy-két falu birtokosaként mindenben a nagyobb nemzetségeket akarták utánozni.”⁵¹ Cseb közelében például, a boldvai templom belsejében összesen 68 sírt tártak fel. A templomban a falu egymást követő két birokos családjá temetkezett, a korábbi család tagjai éppen a csebiekkel egy időben, a 14. századtól.⁵²

A 16. századi török pusztításkor a templom a faluval együtt elpusztult, és többé nem épült újjá. Ezt a tényt a feltáráson előkerült legkésőbbi, 1536-

---

⁴⁴ A kaszaperi templom belsejében 69 sírt tárt fel Bálint Alajos, melyek közül 3 a szentélyben került elő. *Bálint* 1938, 169., 64. jegyzet

⁴⁵ A fedémesi egyenes szentélyzáródású templom szentélyében 2 sír helyezkedett el. *Kovács* 1967, 37.

⁴⁶ *Kovács* 1972, 134.

⁴⁷ *Entz* 1980, 137.

⁴⁸ Lásd e kötetben: Kubinyi A. tanulmányát.

⁴⁹ A csebiek például Boroszló és Dusnok lerombolásával próbálkoztak. *Györffy* 1963, 746.

⁵⁰ A környéken a Csebiekhez hasonlóan a 14. században felemelkedő Perényi család, a csorbakői vár birtokosai Kurityánban pálos kolostort alapítottak, ahová később temetkeztek. *Szőrényi* 2002.

⁵¹ *Valter* 1991a, 121.

⁵² *Valter* 1991b.

ban kibocsátott pénz és a történeti források egybekapcsolódva bizonyítják. A Csebi család tagjai az ország különböző pontjaira költöztek.

Irodalom

- B-A-Z m. Lt. XV–17. Borovszky* Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borovszky féle cédulaanyag.
- Bálint A.* 1938. A kaszaperi középkori templom és temető. – Das Gräberfeld und die Kirche von Kaszaper aus dem Mittelalter. *DolgSzeg* 14, 139–190.
- Bálint A.* 1939. Bálint Alajos: A mezőkovácsházi középkori település emlékei. – Ausgrabungen in Mezőkovácsháza. *DolgSzeg* 15, 146–164.
- Bárdos E.* 1978. Középkori templom és temető Kaposvár határában I. – Medieval church and a cemetery on the confines of Kaposvár. *SMK* 3, 187–233.
- Bárdos E.* 1987. Középkori templom és temető Kaposvár határában II. – Medieval church and cemetery in the vicinity of Kaposvár: Part II. *SMK* 8, 5–76.
- Benkő E.* 1980. A középkori Nyársapát. Bálint Alajos ásatásai a nyársapáti Temploparton. – Das mittelalterliche Dorf Nyársapát. *StComit* 9, 315–424
- Borovszky S.* 1909. Borsod vármegye története. Budapest.
- Entz G.* 1980. Még egyszer a nyugati karzatokról. Építés-Építészettudomány 10, 133–141.
- Éry K.* 1979. A taliándörögdi Szent András templom középkori temetkezéseinek embertani vizsgálata. – Anthropological examination of the medieval burials of the church of St. Andrew in Taliándörögdi. *VMMK* 14, 215–244.
- Foltiny I.–Korek J.* 1944–45. A csecstói középkori templom és temetők. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. Szeged, 1946, 149–190.
- Gábor G.* 1996. Középkori párták Békés megyében. – Mittelalterliche Jungfernkranze im Komitat Békés. *MFMÉ Studia Archeologica* 2, 381–401.
- Gádor J.* 1973. Középkori templom és temető az edelényi Csebi-dűlőben *HOMK* 12, 26–36.
- Gerevich L.* 1943. A csúti középkori sírmező. – Das mittelalterliche Gräberfeld von Csút. *BudRég* 13, 105–166.
- Györfly Gy.* 1963. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest.
- Horváth B.* 1970. A tisaörvényi pártá és pártáöv. – Kopfschmuck und Prunkgürtel von Tisaörvény. *FolArch* 21, 157–168.
- Kollányi F.* 1906. A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban. Budapest.
- Koppány T.* 2000. Kralovánszky Alán taliándörögdi templomrom ásatása. In: Kralovánszky Alán Veszprém megyei kutatásaiból. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság és Veszprém Megyei Múzeumok Baráti Köre. Veszprém. 101–137.
- Kovács B.* 1967. Románkori templomok feltárása Heves megyében. – Die Freilegung romanischer Kirchen im Komitat Heves. *EMÉ* 5, 35–63.
- Kovács B.* 1972. Nagytálya középkori templomának feltárása. – Mise à découvert de l'église médiévale de Nagytálya. *EMÉ* 10, 119–158.

- Magyar K.* 1981. Ispánsági és nemzeti központok kutatása Somogyban I. Egyházak és temetők. – Recherche des cités et des chefs-lieux générique de Somogy I. L'égliques et cimetières. SMK 4, 43–81.
- Magyar K.* 2000. A Bodrog-Alsó-Büi nemzeti központ régészeti kutatása (1979–1999.) Archaeological research of Bodrog–Alsó-Bü. SMK 14, 115–163.
- Mithay S.* 1985. A Győr-Gabonavásártéri 16–17. századi temető. – Der Friedhof von Győr-Gabonavásártér aus dem 16–17. Jh. CommArchHung 187–197.
- Munkácsi B.* 1900. Adalékok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz. Ethnographia 11/3, 97–111.
- Ol. Dl.* Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár
- Ritoók Á.* 1997. A magyarországi falusi templom körüli temetők feltárásának újabb eredményei. – Latest Results of Excavations of Village Churchyards in Hungary. FolArch 46, 165–177.
- Ruttkay A.* 1989. Prvky gotickej módy v odevě a ozdobách dedinského obyvatel'stva na území Slovenska Archeologia Historica 14, 355–379.
- Ruttkay A.* 1996. Mittelalterlicher Friedhof in Ducové, Flur Kostolec, Bez. Trnava: Beitrag zum Studium der Beziehungen zwischen den sog. Reihengräberfeldern und Kirchenfriedhöfen von dem 13. Jh. In: Etnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Ed. Bialeková, D.–Zábojník, J. Bratislava, 391–408.
- Szabó K.* 1938. Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. – Kulturgeschichtliche Denkmäler der ungarischen Tiefebene. Bibliotheca Humanitatis Historica III. Budapest.
- Szabó J. Gy.* 1970–71. Gótikus pártaövek a kispánai vár temetőjéből. – Spätmittelalterliche Prunkgürteln aus dem Burg-Friedhof von Kispána. EMÉ 8–9, 57–98.
- Szekeres K.* 2003a. Középkori templom és temető az edelényi Csebi-dűlőben. Szakdolgozat. SZTE BTK. Kézirat.
- Szekeres K.* 2003b. Késő középkori szívsormotívumos csatok tipológiája. Szakdolgozat, „B”-téma. SZTE-BTK. Kézirat.
- Szőke B. M.* 1996. Die Prämonstratenserpropstei von Alsórajk-Kastélydomb. Anteus 23, 251–305.
- Szörényi G.* 2002. A csorbakői vár története 1648-ig. Szakdolgozat. ELTE-BTK. Kézirat
- Szuromi Sz. A.* 2002. A temetésre vonatkozó egyházfegyelem a XII–XIII. században (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/4). Budapest.
- Tomka P.* 1972. Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz – Kés a sírban. – Beiträge zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit. Messer im Grab. Arrabona 14, 27–75.
- Valter I.* 1991a. Templompépítés, kegyuraság, birtokok Nyugat-Dunántúlon Árpád-házi királyaink idejében. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos I.–Beke M. Esztergom. 119–122.
- Valter I.* 1991b. Boldva – Református templom. Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 399.

Kővári Ivett–Szatmári László–Marcsik Antónia

Egy középkori temető demográfiája – Edelény-Cseb (előtanulmány)

(The demography of a medieval cemetery – Edelény-Cseb)

Anyag, módszer és célkitűzés

Az északkelet-magyarországi Edelény-Cseb középkori lelőhely feltárását 1972-ben Gádor Judit végezte.¹ A feltárás során Árpád-kori emlékek mellett, zömében a 13–16. századra keltezhető tárgyi emlékekkel kerültek felszínre csontvázleletek.

Az ásatási napló, a sírrajzok, illetve a régészeti elemzés alapján 85 sír azonosítására nyílt lehetőség. Ebből 66 a templom belsejéből és 19 a templom körüli temetkezésekből származott. A vizsgálatunk idején (2002) 54 egyént tudtunk azonosítani, amelyek közül biztonsággal meghatározható volt 18 férfi, 18 nő és 11 gyermek.

Az elhalálzási kort a subadult egyéneknél Schour és Massler,² illetve Johnston³ szempontjai alapján határoztuk meg. A felnőttek esetében Nemeskéri, Harsányi és Acsádi,⁴ illetve Acsádi és Nemeskéri,⁵ valamint Sjøvold⁶ módszerét alkalmaztuk. A nemiség meghatározását Éry, Kralovánszky és Nemeskéri,⁷ valamint Acsádi és Nemeskéri⁸ szempontjai alapján végeztük.

Vizsgálatunk elsősorban arra a kérdésre összpontosult, hogy ezen átlagos feltárási és megtartási ismérvekkel rendelkező temető csontvázleletei révén milyen biztonsággal vonhatunk le demográfiai következtetéseket.

Elemzésünkben a fiatal korúak (0–14 éves) négy korcsoporton belüli arányát az ettől idősebbek (15–80 év) részesedésével hasonlítottuk össze, hiszen a fiatal korban elhaltak aránya érzékenyen reprezentálja a népesség demográfiai állapotát.⁹

---

¹ Herman Ottó Múzeum, Régészeti Adattár: 1045-1974.

² Schour–Massler 1941.

³ Johnston 1961.

⁴ Nemeskéri–Harsányi–Acsádi 1960.

⁵ Acsádi–Nemeskéri 1970.

⁶ Sjøvold 1975.

⁷ Éry–Kralovánszky–Nemeskéri 1963.

⁸ Acsádi–Nemeskéri 1970.

⁹ Nemeskéri 1975.

Az 1. táblázatban foglaltuk össze a megvizsgált egyedek alapvető biológiai paramétereit.

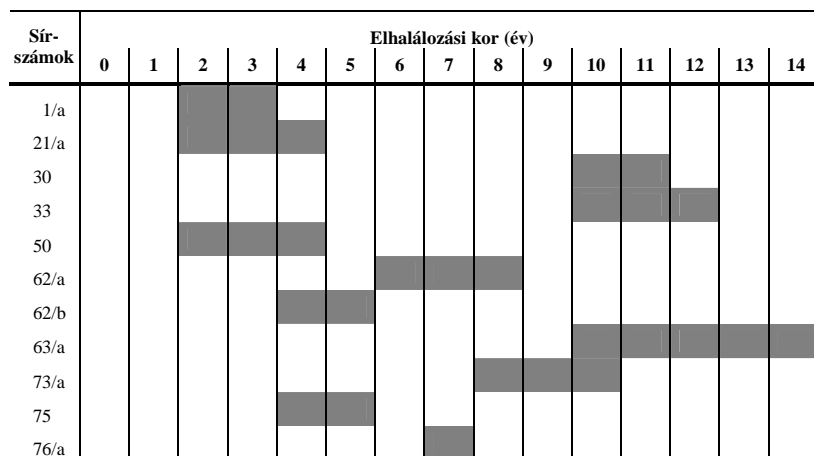
1. táblázat. *Edelény-Cseb 13–16. századi temetőjében feltárt egyedek alapvető paramétereit*

Table 1. Edelény-Cseb, 13–16th century. Individual basic data

Sírszám	Nem	KOR	Templomon kívül (K)	Templomon belül (B)
temetett egyének				
1	ffi	40–50	K	
1/a		2–3	K(?)	
7	ffi	50–59		B
8	ffi	23–x	K	
11	ffi	35–55		B
11/a		21–25		B
14	ffi	23–x		B
15	nő	23–39		B
16	nő	25–30	K	
16/a	ffi	23–x	K	
20/a		15–22	K(?)	
21	nő	23–40		B
21/a		2–4		B
21/b	ffi	23–40		B
30		10–11		B
33		10–12		B
34	nő	50–60		B
35	nő	40–45		B
37	nő	23–25		B
40	ffi	35–39		B
43		15–17		B
44	nő	32–41		B
45	ffi	30–60		B
46	nő	19–28		B
47	nő	69–78		B
47/a	?	30–60		B
47/b	?	23–40		B
48	nő	40–50		B
49	ffi	23–50		B
50		2–4		B
56	ffi	23–31		B
57	nő	23–39		B
62		18–22		B
62/a		6–8		B
62/b		4–5		B
63/a		10–14		B
67	ffi	40–59	K	

Sírszám	Nem	KOR	Templomon kívül (K)	Templomon belül (B)
70	nő	30–39		B
71/a	ffi	40–50		B
71/b	nő	23–x		B
72	nő	23–25		B
72/1	nő	30–35		B
72/2	ffi	50–55		B
73	ffi	30–35		B
73/a		8–10		B
73/b	nő	23–40		B
74	nő	23–40		B
75		4–5		B
76	nő	40–59		B
76/a		7		B
77	ffi	40–60		B
80	ffi	40–x		B
80/a		15–17		B
80/a/2	ffi	40–80		B

A juvenis kor felső határa (14 év) előtt elhalálozott egyéneket éves csoportokra osztottuk (1. kép), meghatározva az egyes években elhalálozott egyének számát (2. táblázat). Ezt a struktúrát hasonló korú népességek azonos paramétereivel vetettük össze (3. táblázat).

1. kép. A 14 éves kor előtt elhalálozott egyének év szerinti megoszlása
Fig. 1. Distribution of deads younger than 14

2. táblázat. Az elhaltak száma 0 és 14 év között
Table 2. Number of the 0–14 year-old deads

Elhalálzási kor	Egyedszám
0	0,00
1	0,00
2	1,17
3	1,17
4	1,67
5	1,00
6	0,33
7	1,33
8	0,67
9	0,33
10	1,37
11	1,03
12	0,53
13	0,20
14	0,20
Összesen	11,00

Eredmények

Vizsgálatunk során a fiatalon (0 és 14 év között) elhalálozottak arányát hasonlítottuk össze más, megközelítően hasonló korú népességek azonos paraméterével (d_x). Az Edelény-Cseb középkori népességére vonatkozó adataink az Éry és munkatársai által bemutatott összehasonlító eredményekkel¹⁰ együtt a 3. táblázatban tekinthetők át.

Edelényben a 0 évesek hiányoznak, ami nem magyarázható az alacsony perinatális halandósággal.¹¹ Valószínűen az elhantolási és feltárási körülmények együttesen okozhatták ezt az alulreprezentáltságot.

Az 1–4 év között elhalálozottak aránya (7,43 %) zömmel alacsonyabb, mint más, hasonló korú mintákban.

Az 5–9 év között elhalálozottak aránya (6,61 %) is kisebb, mint a többi mintában (kivévelt itt csak a Garabonc I. temető népessége képez). A különböző időszakok arányai ebben a korosztályban már inkább közelítenek egymáshoz.

A 10–14 év között elhalálozottaknál megfigyelhető, hogy az Edelény-Cseb temetőjéhez hasonló korszakban hasonló az elhalálozottak év szerinti arányai, mintegy „mesterségesen kompenzálva” a 0–4 évesek hiányát.

¹⁰ *Éry–Marcsik–Suskovics–Rendes–Tóth* 1997.

¹¹ v.ö.: *Acsádi–Nemeskéri* 1970.

A 0 és 14 év között elhalálozott egyedek részesedését (20,21 %) összehasonlítva más, hasonló korú temetőkével elmondható, hogy e temetőben alacsony mértékben képviselték a gyermekkorban elhalálozottak. Hasonló képet kapunk a némileg megegyező feltártsági körülmények között megismerhető népességeknél is (Nagytálya, Fonyód, Alsórajk).

Végeredményben megállapítható, hogy a templombeli és a templom körüli középkori temetőink révén nyerhető demográfiai információk meglehetősen labilisak. Jól érzékelhető ez a 13–17. századi temetőink viszonylag alacsony perinatális halandósága révén. Ez a jelenség elsősorban a feltárási körülményekből, másrészt az elhantolási körülményekből eredhet. A demográfiai becslések hibalehetőségeit viszont csak kis mértékben csökkentheti a feltárt sírok nagyobb száma. Az egyes népességek megítélését az is behatárolja, hogy a csontvázletelek időrendi meghatározása, elkülönítése a legtöbb esetben nehezen megoldható.

3. táblázat. Az egyes korcsoportokban elhalálozott egyének aránya (d_x) különböző temetőkben (Éry et al. 1997 nyomán)

Table 3. Proportion of the deads within the age groups in several cemeteries (Éry et al. 1997)

Lelőhelyek és korok	Esetek	Életkorcsoportok					
		0	1-4	5-9	10-14	0-14	15-x
<i>Avar-szláv idők, 9. század</i>							
Esztergályhorvát (Szóke 1996)	319	18,18	24,33	10,66	2,95	56,12	43,88
Garabonc I. (Éry 1992)	82	8,54	20,85	4,02	3,17	36,58	63,42
Sopronkőhida (Acsádi–Nemeskéri 1970)	145	14,66	17,88	11,40	2,28	46,22	53,78
Zalaszabar-Dezsősziget (Éry 1992)	83	18,07	29,40	10,60	3,37	61,44	38,56
<i>Kora középkor, 10–11. század</i>							
Püspökladány I. (Hüse, Szathmáry, Gurály, 1996)	230	1,74	14,57	15,61	5,73	37,65	62,35
Püspökladány II. (Hüse, Szathmáry, Gurály, 1996)	371	2,61	13,61	13,01	6,85	36,08	63,92
Sárbogárd (Éry 1967–68)	100	3,00	8,00	15,70	7,30	34,00	66,00
<i>Késő középkor, 13–17. század</i>							
Alsórajk-Kastélydomb (Mende 1996)	375	1,60	8,80	11,27	6,96	28,63	71,37
Dombóvár-Békató (Éry 1979–80)	255	6,28	12,90	11,02	8,63	38,83	61,17
Fonyód-Vár (Nemeskéri–Nozdroviczky 1963)	167	0,00	9,58	13,17	6,59	29,34	70,66
Nagytálya (K. Korompai 1974)	150	2,00	4,60	8,27	6,73	21,60	78,44
Edelény-Cseb (jelen tanulmány)	54	0,00	7,43	6,61	6,17	20,21	79,79

E tanulmány a Széchenyi Pályázat (5/081) támogatásával készült.

Irodalom

- Acsádi Gy.–Nemeskéri J.* 1970. History of Human Life Span and Mortality. Budapest.
- Éry K.–Kralovánszky A.–Nemeskéri J.* 1963. Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. *AnthropKözl* 7, 41–90.
- Éry K.–Marcsik A.–Suskovics Cs.–Rendes K. T.–Tóth G.* 1997. Infant Mortality Patterns in Osteoarcheological Samples. *ActaBiol Szeged.*, 42, 25–29.
- Johnston F. E.* 1961. Sequence of Epiphyseal Union in a Prehistoric Kentucky Population from Indian Knoll. *HumBiol* 33, 66–81.
- Nemeskéri J.* 1975. A gyermekkorban elhaltak elemzésének jelentősége a paleodemográfiában. *AnthropKözl* 19, 161–167.
- Nemeskéri J.–Harsányi L.–Acsádi Gy.* 1960. Methoden zur Diagnose des Lebensalter von Skelettfunden. *AnthropAnz* 24, 70–95.
- Schour, J.–Massler, M.* 1941. The Development of the Human Dentition. *JAmDentAss* 28, 1153–1160.
- Sjøvold T.* 1975. Tables of the Combined Method for Determination of Age at Death. Given by Nemeskéri, Harsányi and Acsádi. *AnthropKözl* 19, 9–22.

BEBEK GYÖRGY SÍRKÖVE

(1371)

A kies Tornamegyében, azon országút mellett, mely Kassát Rozsnyóval köti össze, éjszaki irányban néhány száz méter távolságra egy meredek, kopár sziklahegy tövében fekszik Görgő. Emelkedésen álló templomában a szentély déli falába vörösmárvány sírkő van beépítve, mely daczára magas korának, jól fentartott s csaknem teljesen ép. Magassága: 2,14 m.; szélessége: 1,09 m.; 16 cm. széles kerete a képes mezővel egy magasságban van attól egy keskeny mélyített vonal választja el, rajta a felirat minuskulákkal vésett, kezdetét a bal felső sarkon egy egyenszárú, végein szélesedő kereszt jelöli:

✠ hic · iacet · georgius · bubek · magr · tavern.
regal. | qui · fecit · extruere · ec | clesiam · bte.
virgin · fratribus · heremitis · ord · st · pau | li.
pi · heremite · an · do · M | CCCCXXI.

(Olvasása: Hic iacet Georgius Bubek magister tavernicorum regalium qui fecit extruere ecclesiam beate virginis fratribus heremitis ordinis sancti Pauli primi heremite anno domini MCCCXXI.)

Az évszám – az ezres kivételével – nem fért a keretbe, ez a keret bal felső sarkánál, azzal egy irányban, a képes mezőre van vésvé. Ez évszámra nézve tudósaink között nézeteltérések vannak, holott az, – nem tekintve a sírkő egész compositióját – eredetiben látva, semmi kétséget sem hagy fenn. A három C betű, mely a három százás számjegyet jelenti, azon kori szokás szerint tetején három kör alakú pontozattal is meg van jelölve, de a pontozat a harmadik C felől kissé félre, a negyedik – szintén az előző számjegyek magasságával bíró – L betű felé, mintegy a két számjegy közé vésetett. Ez volt egyik oka, hogy ez évszámot sokan 1421-nek olvasták. A másik ok, azon történeti s oklevelileg bebizonyított tény, hogy az itt elhunyt Bebek György még 1371-en túl tíz évig is élt. De ez anomáliával összeegyeztethető azon eset, hogy Bebek György, ki 1371-ben Gombaszegen zárdát és templomot építtetett a pálosoknak, e kegyeletes tény alkalmával mint vallásos férfiú, halálára is gondol s ezzel egyidejűleg sírkövét is elkészítteti, örök emlékezetül rávéseti kegyeletes adományának emlékét, az évet, melyben az történt; s így a sírkövünkön olvasható évszám nem Bebek György halálának, hanem a gombaszögi zárda s templom alapításának idejét jelöli.

A képes mezőt Bebek György teljes címere tölti be. Ennek leírása következő: jobbra dőlt háromszög pajzsban lebegő patriarcha kereszt, tetejére illesztett hat tollal, melyek közül három-három egy-egy oldalra csüng; sisakdísz: koronás szűz törzse szájával kétoldalt egy-egy farkával fel- s befelé görbülő halat tartva.

A pajzs 1 cm-rel emelkedik ki a mező síkjából, a pajzsalak 15 mm-rel a pajzsból. Erősebb a plastica a sisakdísznél, hol a sisak 8 cm-re domborodik ki az alaptól s ehhez arányítva a sisakdísz s a takarók. E domborodási arányok a mester helyes heraldikai érzékéről tanúskodnak, valamint arról tanúskodik az egész címér, mely úgy egészben, mint részleteiben kifogástalan és korrekt. – A pajzs alakja háromszög, melynek mezejét a szokatlan pajzsalak helyes arányban tölti be. – A patriarcha keresztre tűzött tollak palmalevelekhez hasonlók, bár erősen szimmetrikusok, de hegybe menő végeikkel igazolni látszanak ama gyanítást, hogy e tollforgók a Bebek címérében – melyek később a heraldikusabb strucztoll-forgókká változtak (különösen a Csetnekyek címérében) – eredetileg kakastoll-forgók voltak.

A pajzs felső bal sarkára helyezett szép alakú csuporsisakról emelkedik a sisakdísz, mely úgy helyes arányánál, mint plasticus s heraldikailag korrekt kivitelénél fogva egyaránt kifogástalan. A takaró a koronás szűz ruházatából fejlődik ki s kecses redőzetével nagyban emeli az egésznek hatását.

A sírkő alatt nyugvó Bebek György, István lipthói főispán s (1360–62-ig) országbíró fia volt. Három fia között: György tárnokmester volt a legidősebb. Halála éve bizonytalan, okleveles bizonyítékok alapján tudjuk, hogy még 1381-ben életben volt.

(Turul, 1884/4. szám)

(Az eredeti írásmódot és helyesírást megtartottuk.)

A Turul a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közlönye. A szerk.)

BEBEK GYÖRGY KAPITÁNYI KINEVEZÉSE

Pelsőczi Bebek György a XVI. században a felsőmagyarországi hatalmas főurak egyike volt s vitéz katona. A mohácsi veszedelem után Zápolyához csatlakozott s ezért az ellenkirály jószágaitól megfosztotta. Később, mint annyi sok más, ő is átértékelte Ferdinándhoz, a ki sietett őt megnyerni magának s hittel kötelezni hűségére. Jószágait visszaadta s hogy folytonosan foglalkoztassa, kinevezte egyik kapitányának, engedélyt adván neki, hogy 600 magyar katonát fogadhasson, tarthasson fegyverben s velök a török és ellenpárt törekvéseit ellensúlyozza.

A kinevezésről szóló okmány a következő:

Mi Ferdinánd stb. megismerjük jelen levelünk rendiben és jelentjük, hogy hívünket, nagyságos Pelsőczi Bebek Györgyöt, Gömör vármegye főispánját tartományunk javára úgy a törökök, mint a lázadók és hűtlenek s más egyéb ellenségeinktől való védelem szempontjából kapitányunkká választottuk és fogadtuk s neki, hogy ezen kapitányi tisztet annál pontosabban betölthesse, bizonyos számú hadi népet, a mely nekünk fog szolgálni, u. m. 400 könnyű fegyverzetű lovast és 200 magyar gyalogost bocsátottunk rendelkezésére; a mely lovasoknak egyenkint minden hónapra 3 – 3 magyar frtot, a gyalogosoknak pedig egyenkint 2 – 2 szintén magyar frtot rendeltünk fizetésül. A mely fizetésnek kezdetét a legközelebb múlt aug. 10-kétől, a mikor ugyanis nekünk hűséget fogadott, határoztuk s arra a Gömör-, Torna- és Borsod vármegyékből befolyó adókat jelöltük ki, akként s azon föltétel alatt, hogy az az adó a mi kir. adószedőink által, mindig az összeíró ember jelenlétében szedessék be s híveink, tekintetes Thorda Zsigmond és Pesthy Ferencz felsőmagyarországi mostani és ezutáni jövedelmeink igazgatóinak tudtával fizetessék ki nevezett Bebek Györgynek az említett hadi nép zsoldjába. Gondja legyen pedig Bebek Györgynek, hogy az említett lovasságot és gyalogságot mindenkor és folytonosan teljes létszámban és jó fegyverzettel felszerelve tartsa és valahányszor tisztjeink és kapitányaink parancsunkra őket meg akarják vizsgálni, mindannyiszor állítsa ki őket a szemlére s ne mulasson el semmi alkalmat, a mit az ellenségeinktől való védelemre s tartományunk visszaszerzésére jónak ítél; országunk azon felső részeiben levő kapitányainkkal pedig kölcsönös egyetértésben éljen s őket minden időben és szükségben csapatával vagy más segélylyel támogassa s velük érdekünkben hasznosan és szorgalmasan törekedjék: Kelt Bécsben 1557 okt. 25-én.

-y -s

(Az Országos Levéltárban őrzött dokumentumot a Hadtörténelmi Közlemények. 8. évf. 1895. évi júniusi száma adta közre: 399-400. p.)

(Az eredeti írásmódot és helyesírást megtartottuk. A szerk.)

Sebestyén József

A SZENDRŐI TÁBOR RENDJÉT SZABÁLYOZÓ EDICTUM

(Az edictumot Wesselényi Ferenc nádor bocsátotta ki 1664-ben a törökök ellen fölkelt és Szendrő váránál összegyűlt nemesség részére. A szerk.)

Primum et ante omnia. Az tábor rendesen, a mint kinek ki szokták mérni helyét, zászlóval szálljon, egyik a másik seregében nem elegyedvén; az táborhely tisztán tartassék, holmi döggel és tisztességgel szólván, maga ganejával ne bősztése, mivel valaki ez edictumnak ellen találtatik cselekedni, gyalázatját vallja, azért vigyázzon azon seregnek kapitánya, hadnagya, vajdája és egyéb tisztviselője, az ellen ne impingáljon.

Secundo: Minden este s reggel rézdobot üttetvén magunk sátora előtt, avagy in absentia nostra, a ki fő léssen annak sátora előtt, az egész dobokat renddel megveretvén, kiki maga kapitánysága sátora előtt, a kiki gunnója eleiben állván, az Jesus nevét háromszor megkiáltta és azt segítségül híván, kiki azon keljen föl és annak nevéen feküdjék is le.

Tertio: Estve mikor nyolc órakor tájban takarodóra megverik az dobokat, azután az táborban senki imide amoda világ nélkül ne járjon és nagy szép csendességben lévén az tábor, semmi bort, sert, pálinkát, se semminémű részegítü italt árulni ne merészeljen; dobolás, trombitálás, zaj, kiáltás ne légyen, itálnak, dormizolásnak azután minden ember békét hadgyon, egyébiránt az fő tábor- és strázsamestereknek gondgyok lévén reá, bizonyos strázsával járván, a kin mi esik, mint afféle edictum rontó ellen törvényt láttatván, magának tulajdonítsa.

Quarto: Az Isten eő Sz. Fölsége bosszuállására ingerlő káromkodó szitkoptul, úgymint eördöglölkű, eördeg, teremtette, ebannyájú, eördöghüti és ehez hasonló mostani nyalka fölvett szitkoptul ója magát; a ki penighlen azokkal szitkozódik, ha közlegény, – comperta rei veritate – elsőben három pálczával meghveretessék, másodsor, ha rajta érik, akkor is három pálczával, harmadszor is úgy; negyedszer törvény szerint haljon megh érette. Ha pedigh tisztviselő léssen, az kinek megának is jó példát köllenek adni, mindgyárt első vétkeért – compesta rei veritate – gyalázatosan vettessék ki tisztibül.

Quinto: Asszony-embert, kiváltképpen jövevént, paráznát, ... senki feje vesztése alatt zászlója alatt ne merészeljen tartani; sőt intyük felette igen és emlékeztetjük Eleink dicséretes magyarink példájára az mostaniakat is, nem hogy .... és afféle ocsmány, bünt szaporító, Isten haragját s ostorát reánk húzó lottyókat tartottak volna, de inkább még magok hűves feleségeket sem

hordozták táborban, kit hogy most is kövessünk, méltó; egyébiránt senki törvényes büntetését el nem kerüli.

Sexto: Tüztől, kiváltképpen valahun faluban, asszony ember erőszaktéltől ki ki ója magát, egyéb eránt – *comperta rei veritate* – *sine ulla misericordia* – meghöletik érette.

Septimo: Előtte járója s feje ellen kapitánya s hadnagya, strázsamesterre és akármilyen névvel nevezendő tisztviselője legyen az alatta való, nemhogy fegyverrel s verekedéssel oponálja magát, de csak kemény szóval se ugordgyék szembe, mert érdeme szerint vészi büntetését. Zászló alatt táborban senki egyik az másikára kardot s egyéb féle fegyvert vonni ne merészellen, annyival inkább vagdalkozni feje elvesztése alatt, hanem kinek-kinek lévén kapitánya, büntetődgyék törvény szerint; Kordéban senki lődezni ne merészellen s ha puskáját próbálja, nappal és az táboron kívül lőjen; a ki különben cselekszik;

A seregek, midőn mennek, zászló alól imide amoda ne mennyenek, ne lődezenek, erős pálcza büntetés alatt. Senki maga kezével ne merjen magának eleget tenni és haragbul se zászló alatt, se az táborban kardot, avagy valami más fegyvert vonni, mert a ki különben cselekszik;

Octavo: Az szekerek, ha meghindulnak, az mint tábor-mester és az fő szekér-mester elrendeli, úgy járjanak és egyik az másik eleiben ne hajtasson erős pálcázás alatt; sőt elől, ha a tábornak egyik helyről az másikban köl meghmozdulni, senkinek az tábor-mester előtt nem szabad menni, mert valakit előkaphatnak bizony fájdalmas lesz a teste érette. A strázsát pedig kirendelvén, az kinek személyére jut, vagy nemes vagy nemtelen, akár úr, úgy vigyázzon minden zugolódás nélkül, ha az strázsán aluva találta, meghverik érette, aszt is magának tulajdonétsa. Ha pedig aluvása miatt az táborban kár következik, életével fogja pöcsételni.

Nono: Marha hajtást, kóborlást, asztagh hányást senki feje veszése alatt, ne merjen cselekedni.

Decimo: Az ki a táborban akárminemű élést hoz az olyanokat senki feje veszése alatt ne merészellen meghháborgatni.

Undecimo: Egyik az másik zászlója alól katonát, avagy hajdut hitegetni, se fogadni ne merészellen, büntetés várván mind az hitegetőt, s mind az elhitegetettet.

Duodecimo: Sákmányra menvén az keresztény országban az egy szénánál, szalmánál egyebet senki el ne merjen venni erős büntetés alatt. A kik penighlen sákmányra avagy csatára az táborból kimennek, azoknak úti levelek legyen generálissátul, kapitányátul; iratassék penighlen az úti levélben: hova s mi végre mennek és mennyi ideig táboron kívül való járásra leszen szabadságok. Az kiknek úti levelek nem leszen, azokat az réveken és passussokon sohun által ne bocsássák, az olyan kapitánya levele nélkül já-

ró katonákat és legényeket szabadon akárhun is megh foghassák, generálisa, vagy kapitánya kezében vévén.

Decimo tertio: Az kik töröket fognak, avagy valami más prédát, akár az ellenségtül, akár pedig az törökes földön nyernek, azt minden jószágok, valami nálok találtatik, elvesztése alatt, az táborban kottyavetére vigyék.

Decimo quarto: Valaki az táboron, avagy pediglen kívül, akármely zászló alatt tarsátul, avagy mástul valamit lop, minden kegyelem nélkül megh öletlessék. Hasonlóképpen valaki szegény embertül valamit erőszakkal veszen – *comperta rei veritate* – erőssen érette meg büntettessék. *Datum in Castris Hungaricis ad Szendrő positis, die vigesima quarta mensis Septembris, Anno Domini 1664.*

(Gróf Nádasdy levéltár másolati példányáról: I. nro 707.)

(*Hadtörténelmi Közlemények. 16. évf. 1915. március-június. 226-228. p.*)

(Az eredeti írásmódot és helyesírást megtartottuk. A szerk.)

Töltéssy Zoltán

MÓRICZ ZSIGMOND ÉS A CSEREHÁT

Mai szemléletünk szerint, de születése idején is, határon született Móricz Zsigmond: a Felvidék, Kárpátalja, Erdély és az Alföld határán. Nemcsak nemzetiségi, hanem gazdasági és — utóbb — politikai értelemben is. A színmagyar Tiszacsécsétől egynapi járőföldre már románok, ruszinok, szlovákok is éltek.

Negyven éves elmúlt, amikor meg kellett élnie a Monarchia szétesését. De sosem fordult az államalkotó nemzetté váló nemzetiségek ellen: a legtermészetesebben írja, hogy „[m]a három hete fent voltam Munkácson, Podkarpataska Russban, ahol a kaszinó nagyterme zsúfolásig tömve volt [...]”.¹ Sőt ő maga erőteljesen támogatta a szlovákiai magyar fiatalságot, amely egy, az idehazai viszonyokat maga mögött hagyó modern köztársaságban talált új hazára.

Különösen mély és kitaró érdeklődéssel fordult a Felvidék (és Kárpátalja) felé.

Gyermek- és ifjúkori emlékek gyűltek emlékezetében Ungvárról, keserűséget okozó pillanatképek Prügyről, a diákélet könnyű kalandjai és megálázó megsemmisülései Kassáról és természetesen Sárospatakról. A néphagyományok után kutató gyűjtőútvjáról, Szatmárból, pedig a „cifra nyomorúság” és az „éhség legendája” leleteit is összetallózta tarsolyába. S halála előtt a Székelyföldet is bejárta.

A házasság egy új világba röpítette: Janka Gömörbe való volt. A Holichok rokonságot, komaságot, barátságot tartottak magyarokkal, szlovákokkal egyaránt. Az Alföld ezermester parasztjai után megismerte az iparosodott Felvidék szlovák és mánta munkásait.

Második felesége, Simonyi Mária érsekújvári születésű volt, így megmaradt Móricz Zsigmond erős érzelmi kötődése a Felvidékhez, még ha az új házasság erőt apasztó hullámvölgyekbe és végül válságba került is.

---

¹ Móricz Zsigmond. „Magyar kompassz.” In: Móricz Zsigmond. Tanulmányok, cikkek. [Budapest] : Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959. 662, [1] p. (Móricz Zsigmond összegyűjtött művei, p. 185. Eredetileg a Nyugatban jelent meg, 1927 januárjában.)

A „három a kislány” édesapja atyai élményeket élhetett át, mikor fölfe-
dezte az „újarcú magyarokat”, a csehszlovákiai magyar fiatalokat. Szalatnai
Rezső,² Balogh Edgár, Jócsik Lajos,³ mind életük végéig rajongással, tiszta
fejjel, s még tisztább érzellemmel beszéltek, írtak Móricz Zsigmondról. Az
érett és bölcsebb korba jutó Fábry Zoltán is meglátta az embert, a korával és
környezetével küzdő embert, s megkövette a mesélő író, ki egyben a társad-
almat is szigorúan megrajzolja.⁴

Ma már csupán nosztalgiával olvashatjuk Móricz Zsigmondnak 1930-
ban, a „Nyugat”-ban megjelent sorait:

„Miskolc a legnagyobb jövőjű magyar város. [...] Az egész Borsod
szénbánya és erdőség. Minden falu végén szénbánya s a Bükkben ötvenezer
hold összefüggő erdőség. A magyar Ruhr-vidék.”⁵

A Móricz-életrajz kutatásában van egy fehér folt: a Cserehát eddig ki-
maradt Felső-Magyarország kutatott területeiből.

Kováts Dániel külön kötetben dolgozza fel Móricz Zsigmond kapcsola-
tát és annak alakulását Sárospatakkal.⁶ A Borsod-Abaúj-Zemplén megye
helytörténetét feldolgozó kiadványokban szó van Prügýről és Sárospatakról,
de nem esik említés Rakacaszendrőről.⁷ Sem Hornyák Gyula helytörténetés,⁸
sem Kisfalusi János, a viszlai görög katolikus parochus nem ír róla.⁹

² Szalatnai Rezső. „Móricz Zsigmond Szlovákiában.” In: Szalatnai Rezső. *Arcképek, háttérben hegyekkel : esszék és emlékezések*. Budapest : Szépirodalmi Kiadó, 1969. 370, [3] p., p. 247-[287].

³ Balogh Edgár. „»Julián-barát« a Felvidéken.” és Jócsik Lajos. „A Kelet Népe szerkesztőségében.” In: Darvas József (szerk.). *Móricz Zsigmond ébresztése : emlékkönyv*. Budapest : Sarló, 1945. 291, [2] p., [8] t. o. : ill.

⁴ Fábry Zoltán. „Móricz Zsigmond és kora.” In: Fábry Zoltán. *Emberek az embertelenségben*. Bratislava : Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó, 1962. 330, [3] p., p. 51-[76]. Mennyire jellemző, hogy a jelzett írás „[a]z ötkötetes szlovák nyelvű Móricz Zsigmond-kiadás bevezető tanulmánya”. (Lábjegyzet, p. 51.)

⁵ Móricz Zsigmond. „Miskolc.” In: Móricz Zsigmond. *Riportok, 1930–1935*. [Budapest] : Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958. 781 p. (Móricz Zsigmond összegyűjtött művei, p. 102.)

⁶ Kováts Dániel. *Móricz Zsigmond és Sárospatak*. Miskolc : Felsőmagyarország Kiadó, 1994. 261, [2] p. : ill.

⁷ Csorba Zoltán. *Miskolc és Borsod az irodalomban*. Miskolc : a szerző, 1942 ([s. l.] : Fekete Pál és Társai Nyomdája). 160 p.

Kluger Lászlóné. *Irodalmi emlékhelyek Borsodban*. Miskolc : II. Rákóczi Ferenc Könyvtár, 1969. 135 p. : ill. (Könyvtári füzetek, 4.)

Pedig adódik az ötlet: ha név szerint kell említeni egy Móricz-hóst, az *Nyilas Misi* — tízből kilenc esetben. És önéletrajzában az író részletesen leírja és visszavezeti családfáját a rakacaszendi református lelkészig.

„*Dédapám, Nagyvárad Nyilas József, a csécsi pap, akinek minden baja abból származott, hogy feleségének anyja, nagyanyja bárókisasszony volt, — két gyereket felejtett itt a kis faluban. Mint a vízbe hullott kő, egyre mélyebbre süllyedt, úgy látszott, valami fizikai törvény parancsolja, hogy az ő ivadékai így hanyatlanak egyre alább. Ő maga bizonyos emelkedő ívet írt le, mert ha Csécse még olyan kicsi falu is, az ő pap apja még ennél is kisebb helyen fungált. Rakacaszend a Bükkben lévitaság volt.*”¹⁰

Hogy nem járt a faluban, azt bizonyítja, hogy élete regényében a község helyét eltávolítja, de Móricz Miklós, az öcs, kijavítja: „*Ez is csak egy kis község, a Borsod megyei Csereháton, a Bódva balpartjának inkább dombos, mint hegyes vidékén [...]*”.¹¹

A rakacaszendi parókián nem található dokumentumokat a 19. század első feléből. Az 1950 előtti írásokat beszolgáltatták a Sárospataki Református Kollégium Levéltárának. Itt az iratok vullanak.

Csorba Zoltán. *Miskolc és Borsod az irodalomban : irodalomtörténeti tanulmányok*. Szerk. Porkoláb Tibor ; az utószót írta Kováts Dániel. Miskolc : Felsőmagyarországi Kiadó, 1994. 221, [1] p.

Porkoláb Tibor. *Irodalmi emlékhelyek Abaújban, Borsodban, Gömörben és Zemplénben*. Fotók: Bujdos Tibor. Miskolc : Bíbor Kiadó : Felsőmagyarországi Kiadó, 1997. 249 p. : ill.

Fehér József. „A Bódva-völgy irodalmi topográfiája.” In: Bodnár Mónika és Rémiás Tibor (szerk.). *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából*. Putnok : Gömöri Múzeum és Baráti Köre, 1999. 806 p. : ill. (Múzeumi könyvtár, 5.) p. 567-586. Kovácsné Szepelföld Erzsébet. „Borsod-Abaúj-Zemplén megye irodalma.” In: Somorjai Lehel (szerk.). *Borsod-Abaúj-Zemplén megye hon- és népismerete : tanári segédkönyv*. Miskolc : Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 2004. 317 p. : ill. p. 127-190.

⁸ Hornyák Gyula. *Galvács és a Rakaca-tó környéke : Abod, Rakacaszend, Meszes, Martonyi, Szalonna, Csehipusztá, Szendrő*. Galvács : Galvács község Önkormányzata : Galvács Öröksége Kulturális Egyesület, 2003. 198 p., [10] t. o. : ill.

⁹ Kisfalusi János. *Szülföldem : lakóhelyismeret Debréte, Rakaca, Rakacaszend és Viszló községekről*. Viszló : szerző, 1999. : ill.

¹⁰ *Móricz Zsigmond*. Életem regénye. Budapest : Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953. 331, [1] p., [1] t. o. : ill. ; 20,4 cm (Magyar klasszikusok), p. 27.

¹¹ Móricz Miklós. *Móricz Zsigmond indulása*. Budapest : Magvető, 1959. 513, [1] p., [28] t. o. : ill. ; 20,5 cm

1896-ból fennmaradt egy kézirat Horváth János lelkésztől, melyben a szendi református egyházközség történetéről olvashatunk. A füzetecske a szokásosnál részletesebben ad felvilágosítást a Móricz Zsigmond idézte ük-apáról:

„1805-ben T. Nyilas József lett R.szendi prédikátorrá, elébb fél-
esztendeig antecessorának kimulása után adminisztrátori hivaltal viselyén,
37 esztendeig folytatott R.szendi predikátorsága után, megholt R. Szenden
az 1842-év Decz. 29-ik napján.”¹²

Ha a hívők következő nemzedékeinek emlékezetében nem maradhatott is fenn emléke, a későbbi korok lelkészei őrzik emlékezetét. Osváth Zoltán 1934-ben szinte szóról szóra megismétli Horváth tiszteletes úr szavait.¹³ De talán egyikük sem gondolt arra, hogy elődjük kései utóda a 20. század első felének legjelentősebb és elismert írója. Pedig lett volna mondanivalójuk a riporter Móricz számára: keserűen ír Osváth a hívek irigységéről, kicsinyességéről, a hit és az egyház dolgaiban mutatott közömbösségükről.

És végül nézzük a halotti anyakönyvet! Az 1842. évi bejegyzéseknél, 8-as sorszám alatt olvashatjuk:

Meghalt: 1842. decz. 29.

Eltemettetett: 1842. decz. 31.

Állapotja: nemes

Tiszteletes Nyilas József R. Szenden 37 és fél esztendőig nagy buzgósággal folytatott hit-szónoki hivatalát bevégezte életének 72^{ik} esztendejében — Béke hanvaira

Nyavalyája: öregségi erőtlenség

Temetés módja: kettős tanítással

*Ekklésia: R. Szend*¹⁴

Tiszteletes Nyilas József 1842 áprilisában még saját kezűleg ír levelet¹⁵ feljebbvalóinak, a nyár folyamán még ő temet, de ősszel minden bizonnyal

---

¹² Horváth János. *A rakacza-szendi ev. ref. anya,- 's szentjakabi leány egyház története.* [Kézirat.] 1896. 20 p. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Levéltár, jelzete: D.CXXIX. 72,696.641-23.

¹³ Osváth Zoltán. *Gyülekeztörténeti adatok 52 pontban.* [Kézirat.] 1934. 22 p. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Adattár, jelzete: At. 636.

¹⁴ Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Levéltár, jelzete: S. E. II. 3/2. p. 127.

¹⁵ Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Levéltár, jelzete: R. D. VII. 5/6.

leeshetett a lábáról, s mire a tél beköszöntött, elerőtlenedett, s még az új év beköszönte előtt egyházközsége örök búcsút vett tőle.

Elvitathatatlan Kováts Dániel megállapítása, miszerint „[a] hely szel-
leme erősebb ott, ahol egykor egy megkapó személyiség a maga testi való-
jában is élt, megjelent. Igazi kisugárzó hatása azonban az alkotónak van,
aki műveivel mindenkire eljuthat”.¹⁶

Nem járt Móricz Zsigmond a Csereháton. Ne képzeljük alakját a Rakaca völgyébe, a szendi főutcára, a patak partjára! De hogy továbbfűz-
zem a gondolatot: nem lehet véletlen, hogy tehetséggel áldotta meg a sors. S
a tehetség megszületésének előzménye kell legyen, hogy gondolkodó és
prédikáló nemzedékek váltották egymást a Nyilas—Pallagi—Móricz csa-
ládban, s közéjük tartozott Nyilas József, a református lelkész
Rakacaszenden, a 19. sz. első felében.

H. Szabó Béla

---

¹⁶ Kováts Dániel. „Móricz Zsigmond életútjának állomásai megyénkben.” In: *Szülföldünk* ISSN 1216-7347. 20. [köt.] (1993. jún.) p. 115.

2005-ben *H(idvégdárdói) Szabó Béla emlékére kiállítást rendeztek a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtárban, melyet Prof. dr. Frisnyák Sándor, a Nyíregyházi Főiskola tanszékvezető tanára nyitott meg. Az alábbiakban közöljük megnyitó előadását.*

H. SZABÓ BÉLA ÉLETMŰVE

H. Szabó Béla a 20. század második felében Miskolc és a megye kulturális és tudományos közéletének egyik legismertebb személyisége volt. Tudományos munkásságát 1945-ben kezdte és egy évtizeddel később publikálta első táj- és helytörténeti tanulmányait. Kutató-értékfeltáró tevékenységének térbeli kerete az első időszakban Miskolc és a Bódva völgye, majd a megye teljes területe. Tudományművelő tevékenységét nehéz korszakolni, mivel a kezdeti évek sikeres *agrártörténeti* kutatásai után érdeklődési köre kiterjedt a *természet- és műemlékvédelem*, a *tudománytörténet*, a *szociográfia* és az *idegenforgalom* témakörére is.

H. Szabó Béla a Miskolcon és környékén végzett agrártörténeti vizsgálatai során látta, hogy az okszerű táj- és erőforrás-hasznosítást az ökológiai feltételeknek nem mindig megfelelő környezethasználat és rombolás váltotta fel. Tudta, hogy a társadalmi-gazdasági változások, a nagyívű tervkoncepciók megvalósítása a természeti ökoszisztémát és a kultúrkörnyezetet is átformálja, károsítja. Ismeretei voltak arról is, hogy a 18–19. század óta folyó – nem mindig racionális – környezetátalakítás is sok értéket pusztított el. H. Szabó Béla mindezt felismerve, arra vállalkozott, hogy a *maradék természeti-kultúrtörténeti örökséget feltárja és megvédését kezdeményezze*. A természeti környezet értékeinek és a történeti kultúrtáj reliktum és perzisztens (ma is használatos) elemeinek kutatására rengeteg időt és energiát fordított. H. Szabó Béla – mint banktisztviselő, majd az 1950-es évek közepétől a Hazafias Népfront munkatársa – egyedül végezte *értékfeltáró* munkáját. Nem állt mögötte kutatóintézeti háttér, így ezt a szükséges feltételt a TIT (Tudományos Ismeretterjesztő Társulat. A szerk.) biológiai szakosztályán belül kívánta pótolni, és ezzel tevékenységét a megyei döntéshozók számára elfogadhatóvá tenni.

H. Szabó Béla a megyei természetvédelmi csoport megalakulása után is egyedül folytatta kutatómunkáját. A biológia szakos tanárokból, erdészekből, geológusokból és egyéb környezetkutató szakemberekből álló közösség megerősítette és tanácsokkal segítette tevékenységét. Az eredményeket a szakmai berkekben pozitívan fogadták: felterjesztései alapján az Országos Természetvédelmi Hivatal számtalan természeti és kultúrtörténeti értéket nyilvánított védetté. Kutatási eredményeiről a tudományos és ismeretter-

jesztő fórumokon számolt be, s ezeket írásban is közölte. Az általa szervezett természetvédelmi vándorgyűléseken nemzetközi hírű tudósok, pl. Jávorka Sándor akadémikus és Kárpáti Zoltán biológus professzor jelenlétében mutatta be a védelemre méltónak ítélt természeti, kultúrtörténeti értékeket. 1958-ban Jávorkúton, 1959-ben Tornanádaskán, 1960-ban Füüzéren, 1961-ben a bükkaljai kaptárköveknél és a Hór-völgyben volt vándorgyűlés. Az 1959-es tornanádaskai vándorgyűlésen H. Szabó Béla előadásban összegezte a megyében folyó természetvédelmi munka eredményeit és további feladatait. Egy, a vándorgyűlésről írt tudósítás szerint a következő területek és egyedi értékek védetté nyilvánítását sürgette: a Bükk-hegység őshonos tiszafáit, a szomolyai Leány-tavat, a bükkaljai kaptárköveket, a Kesznyéten és Tiszalúc határában elterülő Sárrét madárvilágát és növényzetét, Tapolcafürdő melegvízű tavainak vízinövényzetét, a jósvafői Kossuth-barlangot, a Serényfalva környéki suvadásokat, a hegycsuszamlással létrejött Arlóitavat, a bódvarákói Malom-árok két lombohullatát mocsári fenyegetését, Sajókeresztúron egy pincét, amelyben megkövesedett cédrus törzse látható, Kács mellett egy idős magyar tölgyet és a pácini kastély parkját.

Szívós, kitartó munkájának eredményeként a védetté nyilvánítások – néha csak évtizedekkel később és mások által is megismételt javaslatok alapján – sorra megvalósultak.

Értékfeltáró munkájának másik területe a megyében élt tudósok, elsősorban Herman Ottó, Nagyváthy János és Budai József, a kortársai közül Fóris Ferenc, Vásárhelyi István és a történész Marjalaki Kiss Lajos életművének feldolgozása. Herman Ottóról a múzeum kiadásában megjelent könyvecskéjében és adalékközlő dolgozataiban adta közre a régebbi életrajzokat pontosító-gazdagító kutatási eredményeit. Budai József miskolci pomológusról is több tanulmányt közölt, s ezek egyikére elismerően reagált Vadász Elemér akadémikus, a pesti egyetem geológus professzora. H. Szabó Béla szerint „hitelt érdemlően bizonyítható, hogy nemcsak a mi legnagyobb gyümölcsnemesítőnk, de hozzá fogható a pomológia világtörténetében se nagyon található”. Nagyváthy Jánosról, a hazai mezőgazdasági szakirodalom megeremtőjéről írt – új adatokat is közlő – tanulmányaiban hasonló lelkesedéssel és túlértékelő módon fogalmaz. Javasolja, hogy Tessedik Sámuel helyett Nagyváthyt „tekintse népünk a modern értelemben vett mezőgazdálkodás tudományos megeremtőjének”. H. Szabó Béla az 1950-es években elsőként kezdeményezte Benkő Sámuel *„Topographia oppidi Miskolcz historico-medica (1782)”* című könyvének magyarra fordítását és kiadását. Benkő Sámuel Miskolc első földrajzírójaként értékelte. (Benkő topográfája – M. Kiss Júlia fordításában – 1976-ban jelent meg Szabadfalvi József gondozásában és kitűnő tanulmányával.)

Természetvizsgáló és tudománytörténeti munkája mellett *helytörténeti* kutatásai is gazdagították Miskolcra és a megyénkre vonatkozó ismereteinket. Múltfeltáró tevékenysége a táj- és helytörténeti kutatásokban korábban elhanyagolt vagy nem teljesen kidolgozott témakörökre, pl. a környezetgazdálkodásra, konkrétan Nagy-Miskolc *mezőgazdasági földhasznosítására*, ezen belül a *szőlő- és gyümölcskultúra* vizsgálatára koncentrálódott. A tájhasználat idő- és térbeli változásainak felvázolását az 1950-es évek állapotfelmérésével és helyzetelemzésével egészítette ki, és erre építette a kéziratot tanulmányként bizonyára fennmaradt *mezőgazdaság-fejlesztési tervét*. H. Szabó Béla „*Miskolc szőlőmonográfiája*” című könyvében és egyéb, az 1950/60-as években megjelent tanulmányaiban szorgalmazta az egykor híres miskolci és bükkaljai promontóriumok rekonstrukcióját, a házi kertek csemegeszőlő- és gyümölcsfa-telepítését és a munkás kertszövetkezetek megalakítását, továbbá a régi miskolci legelőkön nagyüzemi gyümölcsültetvények létesítését. A Népfront munkatársaként a megye falvaiban a háztáji gyümölcs- és zöldségtermelést szorgalmazta, felelevenítve az egyes kistájjak, a Cserehát, a Galyaság, a Bükkalja stb. hajdanvolt gyümölcskultúráját, mint a tájhasználat leginkább megfelelő és gazdaságos formáját.

Szívesen foglalkozott *település- és vártörténeti* kérdésekkel, pl. a diósgyőri és a boldogkői vár építéstörténetével, a Bükkvidék, Észak-Borsod és a Zempléni-hegység *műemlékeivel* is. 1962-ben egy – a tekintélyének nem használó – tanulmányában élesen támadta Komáromy Józsefnek a diósgyőri várban folytatott 1958-60. évi ásatási eredményeit összegző előzetes közleményét. Ebben az írásban negyven szakmai hiba elkövetésével vádolta Komáromyt, miközben azt írta önmagáról, hogy „csupán rajongója és nem iskolázott kutatója vagyok kultúráértékeinknek”. Úgy emlékszem, hogy a régészeti-történeti vita után H. Szabó Béla inkább ismeretterjesztő – elsősorban idegenforgalmi célokat szolgáló – írásokat publikált Miskolcra és a megye egyes tájegységeiről. Továbbra is gyűjtötte a megyére vonatkozó adatokat és folytatta levéltári forrásfeltáró és feldolgozó munkáját. Az 1960-as évek vége felé Kilián-lakótelepi otthonában kb. 10–12 iratdobozt megtöltő jegyzetanyagot mutatott készülő könyveiről, amelyek – későbbi tájékoztatása szerint – a kiadói támogatás hiánya miatt nem valósulhattak meg. A kiadatlan munkái közül fontosnak ítélte „*A tardi helyzet ma*” c. szociográfiai munkáját, amely Szabó Zoltán 1936-ban megjelent könyvének folytatása lett volna. Az életforma-váltás, a summásélet megszűnése következtében a falvak – köztük Tard és a dél-borsodi települések – megújodtak és ugyanakkor új társadalmi-gazdasági problémák is jelentkeztek. H. Szabó Béla a Borsodi Szemle „Széphalom” rovatában egy előzetes, a birtok- és munkaviszonyok alakulásával foglalkozó írást közölt az említett címmel. Még egy,

az 1980-as, 1990-es évek fordulóján írt kéziratot tanulmányáról tudok, amely az *1956-os forradalom miskolci történetét* tárgyalja. H. Szabó Béla szóbeli közlése szerint – amikor a megszokott időben kutyáját sétáltatta – ismeretlen személyek behatoltak tiszaujvárosi lakásába és magukkal vitték az említett kéziratkozeget, míg az íróasztalán heverő kis nyugdíját és más értékeit érintetlenül hagyták.

H. Szabó Béla gazdag életművét – egy teljesen más szakterület művelőjeként – vázoltam fel, nem említve életrajzi adatokat, amelyekről még a hozzá közelállóknak sem beszélt. Laki-Lukács László H. Szabó Béláról írt megemlékezéséből tudtam meg, hogy 1919-ben Kassán született és 1999-ben Szikszón halt meg. Nagy magányosságában többször felkerestem és környezetét nagyon szegényesnek találtam. Soha nem panaszkodott, inkább terveiről, további feladatairól beszélt és annak a reményét ismételte, hogy életének utolsó éveit – a számára megígért – hidvégardói kúriában töltheti majd, természetesen alkotómunkával. Sajnos, ez a vágya már nem teljesült.

H. Szabó Bélát kb. ötven évvel ezelőtt Miskolcon – talán a Múzeumi Hétfők valamelyik előadásán vagy az Értelmiségi Klubban – ismertem meg. 1957-től 1963-ig a TIT természettudományi szaktitkára- és a Borsodi Szemle szerkesztőjeként intenzív munkakapcsolatban álltunk. Később – nagy időkihagyásokkal – meg-megújult kapcsolatunk: meghívtam tanszékekre természetvédelmi előadások tartására, felkértem tanulmányok és könyvfejezetek írására és többször is vendégül láthattam hegyaljai házában.

Szabó Béla életművét értékelve, ki kell emelnem a Borsodi Szemle alapítását és első évfolyamának szerkesztését, a természet- és műemlékvédelemmel kapcsolatos munkásságát (és annak gyakorlati eredményeit), könyvei közül a „Miskolc szőlőmonográfiája” címűt és az általa legkedvesebbnek tartott Bódva-völgyi képeskönyvet.

Értékfeltáró munkássága, gazdag életműve jelentős hozzájárulás Miskolc és a megye tudományos megismeréséhez, az itt élő nép regionális identitásának erősítéséhez.

A kiállítást megnyitom és H. Szabó Béla hagyatékának tanulmányozását szíves figyelmükbe ajánlom.

*

In memoriam DR. UDVARI ISTVÁN

(1950. július 14. – 2005. november 09.)

A rendszerváltozás utáni Magyarországon a Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán 1993-ban megalakult ukrán és ruszin tanszék – esetenként együttműködve a helyi görög katolikus teológiával – vált a kortárs ukrainisztikai, az ukrán-magyar kapcsolatokat építő, főképpen pedig az egykori Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaiban élő ruszinságra vonatkozó nyelvészeti, történeti, valamint irodalmi és folklorisztikai kutatások dinamikus, meghatározó műhelyévé.

Tankönyvek, szöveggyűjtemények, forrásközlések, cikkgyűjtemények, monográfiák, hasonmás kiadások, műfordítások, szótárszerkesztés, tudományos konferenciák jelzik a megfeszített, ukrainai és kárpátaljai vendégoktatók segítségével, olykor hazai hungarológusok bevonásával végzett munkát, a modern magyarországi ruszinisztika és ukrainisztika publikációs bázisa, alapkönyvtára megteremtésének és tudományos közléte megszervezésének merész kísérletét.

Mindeme tevékenységek motorja a rendkívüli munkabírású, jó diplomáciai érzékkel megáldott, szelíd természetű tanszékvezető; a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a Széchenyi ösztöndíjat is elnyert, a Nyíregyházi Főiskola magas adminisztratív tisztségeit is betöltő *Udvári István professzor* – volt. Sok szenvedést okozó, türelemmel viselt gyógyíthatatlan betegsége ragadta el ötvenöt évesen, iszonyúan korán kollégái, tanítványai, családja köréből az egyszerű falusi családból indult, nagy erőfeszítéssel, fegyelmetten és kitartóan tanuló, zömök termetű, szőke, csendes, mosolygós, korán „megszemüvegesedő”, emlékezetében ruszin ősokeket is őrző, egykori debreceni egyetemi hallgatót, s emelte a hazai szlavisztika és hungarológia panteonjába; tisztelt és kedvelt tudós elődei, Hodinka Antal, Bonkáló Sándor, Váradi-Sternberg János társaságába.

Tanári munkáját, kutatásai eredményeit itt nincs mód részletezni, de az alábbiak nagyszerűségét a laikus közönség is megérezheti:

Ötéves megfeszített munkával, 1998 és 2003 között, sikerült Udvári professzornak munkatársaival megszerkeszteni és kiadni egy hatalmas lexicográfiai munkát, a szerényen *Ukrán-magyar szótári adatbázis*-nak nevezett, hatkötetes, első magyarországi ukrán-magyar *nyagszótárt*.

A Nyíregyházi Főiskola ukrán és ruszin tanszéke 1992 és 2003 között 50 kiadványt jelentetett meg; de legalább ugyanennyi „külső” – megyei, alapítványi, országos és nemzetközi – tudományos és tudománynpszerűsítő kötetet jegyeztek, szerzői, társszerzői vagy szerkesztői minőségben Udvari professzor és tanszéki munkatársai.

De van-e köze Udvari István munkásságának kiserégionkhoz, a Bódva völgye lakóihoz? Igen, van. Még a nyolcvanas évek első felében kis kutatócsoporttal bejárta csereháti és Szuha-völgyi falvaink egy részét, azzal a céllal, hogy feltárják és rögzítsék szűkebb hazánk 17–18. századi nagyszámú ruszin telepeseinek múltját, bár töredékesen, de még fellelhető nyelvi és néprajzi értékeit, emlékeit. Ezekről az utakról tanúskodik Zsiros Miron 1996-os *Zsiva Hornyica (Élő Felföld)* című, gazdagon illusztrált bács-szerémi ruszin nyelvű útleírása, amelynek 1997 januárjában Múcsonyban volt a bemutatója.

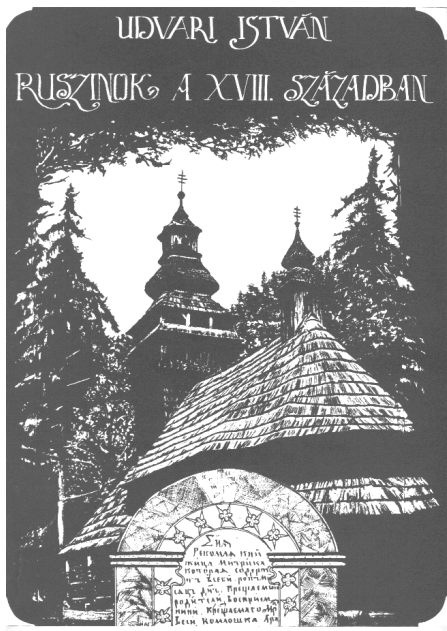
Az Udvari István által kezdeményezett és támogatott munkák közül talán a legnagyobb kuriozitás az edelényi gimnázium egykori neveltje, Zsirosné dr. Jobbágy Mária által magyaroknak készített, előzmények nélküli, *Vitajce u nasz! (Ismerjenek meg minket!)* című, bács-szerémi (vajdasági) ruszin nyelvkönyv, amelyet a miskolci városi könyvtárban mutattak be 1998 novemberében.

1999-ben meghívott vendégként Udvari professzor is előadást tartott az edelényi városi könyvtár egyik könyvbemutatóján. Nem volt sikere: túl halk, túl „száraz” előadásmódja, „mikrofilológus” habitusa miatt sohasem válhatott a „nagyközönség” kedvencévé...

Néhány nap múlva súlyos, terjedelmes csomagot hozott a posta Nyíregyházáról; Udvari professzor értékes, fontos köteteket tartalmazó ajándékát könyvtárunknak...

Pista, kedves tanítványom! Tisztelt kollégám, segítőkész barátom! Fáj a hiányod. Nagyon fáj...

M. Takács Lajos

Takács Lajosnak,
 régi barátomnak,
 szeretettel,
 Huan, Péter
 1992. 11. 28.

Kézírása

*

Tanulmánykötete, Nyíregyháza, 1992.

Zsirosné dr. Jobbágy Mária könyvének miskolci bemutatóján; 1998. november 11.

Béres Gyula

A KATOLIKUS EGYHÁZI KÖZIGAZGATÁS VÁLTOZÁSAI A SZÁZADOK SORÁN A BÓDVA-VÖLGY FELSŐ SZAKASZÁN

(Különös tekintettel Hidvégardóra)

Bevezető

A magyar honfoglalást követő fejedelmi, törzsi-nemzetségi szállásterület-foglalás után a magyarság számára a tartós megtelepedés szempontjából egy fontos kérdés maradt nyitva, mégpedig a kereszténység felvételének keleti vagy nyugati iránya. Az államalapítás előtti hatásokat tekintve az alábbiakat lehet megkülönböztetni:

1. *Pannónia ókeresztény gyökerei*
2. *bizánci misszió*
3. *a magyarokat a népvándorlás alatt ért keresztény hatások*
4. *a kalandozások tapasztalatai*
5. *nyugati misszió (Salzburg, Passau)*
6. *a kereszténység felvétele.*

Az átmenet a szervezett társadalomba hasonlított a kora középkori barbár népek (pl. frankok) megtéréséhez. A magyar ősvallás egyes elemei megfelelő alapot adtak az új hit befogadására. Géza fejedelem politikai éleslátását bizonyítja, hogy felismerte a nyugati irányulás szükségességét. A keleti hitlejtés ellenére nem a bizánci fennhatósággal járó alávétettséget választotta. (Felesége és egyes magyar törzs- és nemzetségek, sőt bizonyos források szerint ő is a keleti ortodoxia hitében vette fel a keresztiséget.) Mindezeket figyelembe véve megállapítható, hogy a kereszténység nem érte váratlanul a magyar törzsszövetséget. Inkább még nem volt érett az új hit által megtermékenyített feudális társadalmi rendszer befogadására. Ezt a feudalizálódást tette lehetővé 1. a szállásváltás – letelepedés – honfoglalás, 2. a kalandozások, 3. a kereszténység, 4. a törzsi-nemzetségi társadalom válsága, felbomlása. Ezekre az alapokra építve Géza majd fia Vajk – István tudatosan látott az egyházi és világi közigazgatás megszervezéséhez. A szervezett állam működése szempontjából a központi kormányzat súlyát kellett megnövelni. Ehhez támaszt a megnyert fegyveres arisztokrácia és az egyház adott.

Mindkét társadalmi csoport számára létrehozta azokat az intézményeket (vármegye, püspökség), amelyek szervezték, irányították az új államot. Nem véletlen tehát a tudatos koronakérés, mely az egyházi legitimitációt biz-

tosította. Az 1007-es ravennai tanácskozáson való részvétel pedig a püspökségek alapításának pápai írásbeli jóváhagyását eredményezte. Az egyház érdekében hozott törvények garantálták az intézményrendszer zavartalan működését. A koronázással és felkenéssel az apostoli király jogot formált az önálló püspökségek megszervezéséhez. Ennek következtében tíz püspökség alapítása fűződik a nevéhez. Veszprém 997–1000 között, Esztergom 1001-ben, Erdély 1003 után, Eger 1004-ben, 1005–1010 között, Győr 1009 előtt, Kalocsa 1009 körül, Pécs 1009-ben, Csanád 1030-ban. A váci püspökség magalapítása uralkodása végére, míg a biharié az 1040-50-es évek közé tehető. Esztergom és később Kalocsa érseki rangot kapott. Esztergom suffraganeus (joghatóság alá tartozó) püspökségei a következők voltak: Veszprém, Győr, Pécs, Eger, Vác, Nyitra, Kalocsái: Csanád, Bihar, (később Várad központtal), Erdély, Zágráb. A 11. század táján jött létre a zágrábi és nyitrai püspökség, a 13. századra pedig a szerémi és boszniai. Szintén a 11. század végére alakult ki a teljes egyházszervezet (érsekség – püspökség – káptalan – főesperesség – esperesség – plébánia).

Az Esztergomi Érsekségben, 1001-1776

A Szentszék jóváhagyásával az I. Szent István király által alapított esztergomi érsekség¹ kapta meg azt a jogot, hogy felette álljon az ország összes püspökségének. Ennek egyik oka, hogy uralkodói székhely volt.² Az esztergomi érsek volt a székhely főpapja, ő koronázta a királyt³ s mint kápolnaispán, a királyi család főpapja is egyben,⁴ 1384-től pedig Esztergom vármege örökös főispánja.⁵ Tehát rangban és méltóságban így emelkedett az esztergomi érsek a többi püspök fölé. Az egyházmegye különleges jogállása és primátusa 1393-ban IX. Bonifác pápa rendeletére jelent meg személyes jogként, Kanizsay János érseknek adományozva. Azon területek felett, amelyeket érseksége alapításától kezdve kormányzott, metropolitai jogot kapott.

---

¹ Az államalapító. Bp., Zrínyi, 1988., 174. o., Az esztergomi 1001-es alapítás sorrendben a második a veszprémi püspökség alapítása után.

² uo.179. o.

³ Mezey László: Az esztergomi érsekség primáciává fejlődése (1000–1452). Vigilia, 1976/6., 371. o.

⁴ Magyar Katolikus Almanach 2000. Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, 18. o. (MKAlm.)

⁵ Gergely Jenő: Katolikus Egyház – magyar társadalom 1890–1986. Bp., 1989. Tkvk., 9. o.

Ezzel együtt megkapta a primás és a pápai követ címeket.⁶ A primátus végső jogi rendezése V. Miklós pápa nevéhez fűződik, aki 1452-ben „*Excellens apostolicae sedis providentia*” kezdetű bullájával az esztergomi érseket (Szécsy Dénes) az egész magyar egyház primásává nevezte ki „Magyarország minden székes- és főszékesegyházában... és más, ámbár kiváltságos egyházakban...”⁷ 1714-ben IV. Károly császár (1711–1740), (a magyar trónon III. Károly király), Keresztély Ágost száz herceget és esztergomi érseket a német-római birodalmi hercegi címmel tüntette ki, amely mindenkori utódait is megillette. Ettől kezdve használták az esztergomi érsek a hercegprimási címet 1951-ig, mikor is XII. Piusz pápa a feudális eredetű címek használatát megszüntette.⁸

Az egyházmegye területe a Duna vonalától északra eső vármegyéket foglalta magába (Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Turóc, Liptó, Zólyom, Bars, Hont, Szepes, Gömör, Kishont, Nógrád, Torna, Komárom). Joghatósága alá kezdetben három püspökség tartozott: a veszprémi, a kalocsai és az egri.⁹ Később a győri, pécsi, váci, nyitrai, milkói és a görög katolikus munkácsi. A kezdetekkor Esztergom, Komárom, Bars, Hont, Pozsony, Szepes vára és birtokai, valamint a Tornában, Gömörben, Nógrádban lévő királyi birtokokra terjedt ki az érsek lelki fennhatósága.¹⁰ A lakatlan területek benépesülésével az egyházmegye határai fokozatosan nőttek, illetve módosultak. A pozsonyi, szepesi, sasvári főesperességek a határvédelem szempontjából is fontos szerepet játszottak. Az ország más területeire is kiterjedt az érsek joghatósága.¹¹ Ezek voltak az exempt plébániák. Az egyházmegye tizenkét főesperességre volt felosztva. A főesperesek feladata volt a helyi szintű egyházkormányzás, igazságszolgáltatás és a plébánosok ellenőrzése. Javadalmazásukról az egyházmegye úgy gondoskodott, hogy a 12. századtól a káptalan tagjai lettek, valamint megkapták a plébániára befizetett járandóságok egy részét.¹² A főesperességek a következők voltak:

---

⁶ Mezey: 373. o.

⁷ uo., vö.: Balogh Margit: A Vatikán és Magyarország. História, 2005/4., 21. o.

⁸ ifj. Barta János: A tizennyolcadik század története. In: Magyar Századok. Bp., Pannonica, 2000, 113-114. o. Gergely im.: 9. o.

⁹ Kovács Béla: Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger, 1987, 25. o., vö.: Borovi József: Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Bp., METEM., 2000, 11-22. o.

¹⁰ Esztergomi Főegyházmegye I.: In: egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9., Esztergom, 2000, 13. o. (EF)

¹¹ Kovács. 25. o., MKAlm. 18. o., Borovi, 107. o.

¹² EF. I., 15. o.

1. esztergomi, 2. pozsonyi, 3. komáromi, 4. nyitrai, 5. barsi, 6. zólyomi, 7. lipitói, 8. honti, 9. nógrádi, 10. gömöri, 11. tornai, 12. szepesi.

Ezekhez kapcsolódott a szebeni prépostság, a brassói dékánuság és az exemt plébániák.¹³

Az egyházmegye-határok megállapítása és a joghatóság időnként vitákat eredményezett a szomszédos püspökökkel, prépostokkal. Ilyen volt Sáros vármegye hovatartozása Esztergom és Eger között. A népességnövekedés miatt a megye az Esztergomhoz tartozó szepesi prépostságtól kért papokat. A plébániák létrejötte után viszont IV. Béla király a tizedszedés jogát az egri püspökségnek adományozta. 1336-ban a vita azzal zárult, hogy Sáros az egri egyházmegyéhez került.¹⁴ A következő kérdéses terület Nógrád volt, mely a 12. században három részre tagolódott. Az északi rész, Nagy-Nógrád valamint a Hont és a Kishont közötti terület Esztergomhoz, a déli rész, Kis-Nógrád néven a váci püspökséghez tartozott. Azonban a 13. század végén a vármegyét IV. Béla a váci püspökségnek adományozta s ezzel kezdetét vette a vita, amely 1713-ban zárult le. A Zagyva folyó jobbparti része Esztergomhoz, a többi rész pedig Váchoz került.¹⁵ 1776-ban Mária Terézia egyházmegye-reformja következtében három püspökséget – beszercebányai, roznányi, szepesi – hasított ki az érsekségből, melyek suffraganeusként továbbra is megmaradtak az esztergomi érsek lelki fennhatósága alatt.¹⁶

A tatárjárás után, IV. Béla 1249-ben az érseknek adományozta a királyi palotát.¹⁷ A 14. században a pápai adószedők 437 plébániát neveztek meg a csallóközi, morvavidéki és szepességi plébániákat kivéve.¹⁸ Legkorábban 1397-ből maradt fenn az esztergomi káptalan által végzett egyházlátogatási jegyzőkönyv.¹⁹ A vizitáció kiterjedt a Tornai Főesperesség területére, így abban Hidvégdóra is. 1543-ban az érsekség a török hódítás miatt Nagyszombatba költözött.²⁰ Oláh Miklós (1493–1568) érsek volt az, aki a triden-

---

¹³ Kálniczky László: Magyarország régi földrajza. Miskolc, Miskolci Egyetem, 1995, 143., 179. o.

¹⁴ Borovi József: A mai roznányi egyházmegye középkori kialakulása. Rozsnányó, 1942, 61. o.

¹⁵ EF. I.: 14. o.

¹⁶ MKAlm.: 18. o.

¹⁷ uo.

¹⁸ uo.

¹⁹ Tóth Krisztina: egyházlátogatások az esztergomi főegyházmegyében a 16-17. században. www.uni-miskolc.hu/~egyhtort

²⁰ uo.

ti zsinat (1545–63) határozataihoz híven – nem titkolt protestánsellenes élel – elrendelte és megkezdte a rendszeres egyházlátogatásokat 1559–62 között.²¹ Fel kívánta deríteni és orvosolni szerette volna a papság eretnekségeit, erkölcsi életét, viszonyát a katolikus egyházhoz. Ez idő tájt az északkeleti megyékben rohamosan terjedtek a reformáció tanai. A bajokon egyházmegyei zsinatok szervezésével és egy papnevelő intézet létrehozásával próbált úrrá lenni.²² Pázmány Péter (1570–1637) a könnyebb kormányozhatóság érdekében, elsőként kezdett el komolyan foglalkozni az egyházmegye felosztás gondolatával. A 17. században az alábbi 12 főesperességre oszlott az esztergomi egyházmegye: nyitrai, barsi, főszékesegyházi, pozsonyi, komáromi, sasvári, honti, tornai, nógrádi, zólyomi, gömöri, szepesi.²³ Pázmány tervét Mária Terézia (1717–1780) valósította meg. A 18. század végi felosztás előtt az egyházmegye kb. 2500 településből állt, melyek közül 690 helyen működött plébánia.²⁴

A Tornai Főesperesség kialakulása

A honfoglalás idején Torna vármegye területén szláv és későavar népesség élt,²⁵ melyek a 13–14. századra asszimilálódtak a rájuk telepedő magyarsággal.²⁶ A honfoglalók Bors vezetésével a Szalonna – Perkupa között lévő szorosig jutottak.²⁷ A későbbi Torna környéke megszállatlan gyepűn túli területként került a király tulajdonába.²⁸ A hely- és folyónevek megőrizték a szlávok nyomait.²⁹ Az egykori erdőispánság területe – mely eleinte Borsodhoz tartozott³⁰ – 1320-ra a megyévé válásig a birtokadományozá-

---

²¹ uo.

²² MKAlm.: 18. o.

²³ Tóth Krisztina im.

²⁴ EF. I.: 15. o.

²⁵ Juhász Attila: A tornai plébánia története. Kassa, Pont Kiadó, 2002, 10. o.

²⁶ Borovi: 24, 14. o.

²⁷ uo. 19. o.

Dénes György: A Bódvaszilasi-medence 700 éves története. Miskolc, Hermann Ottó Múzeum, 1983, 26. o.

²⁸ uo.

²⁹ Borovi: 13. o.

³⁰ Kálniczky: 69. o.

sok miatt lecsökkent.³¹ A 12. században az erdőispánság északon a Szepességig (a Gölnic folyón túl), valamint Délen a Bódva-völgy Perkupa, Szalonna között lévő szorosáig, Nyugaton Pelsőc, Csetnek, keleten Jászó, Szepesi vidékéig terjedt.³² A Tornai Főesperesség alapításának dátuma ismeretlen. Valószínű, hogy az egyházmegye alapítása után, egy későbbi időpontban hozták létre a 11–12. században. Az országban 1332–34 között működő pápai tizedszedők jegyzékében nincs pontosan megnevezve a Tornai Főesperesség. A jegyzék összeállítója olyan plébániákat jegyzett fel, amelyek a tornai Miklós plébános vezetése alá tartoztak és onnan irányította azokat.³³ A jegyzék szerint 12 település tartozott a főesperességhez. Égerszög, Almás, Jászó, Görgő, Perkupa, Zsarnó, Szögliget, Dernő, Tornaújfalu, Tornaszentandrás, Torna, Szepesi. Hidvégardó valószínűleg azért nem szerepel a tizedlajtsromban, mert a király által kiváltságolt település lévén, tizede a plébánián maradt.³⁴ Ezt látszik alátámasztani az 1263-ból származó oklevél is, melyben IV. Béla elismeri az esztergomi érseknek azon jogát, hogy Torna és Vendégi tizede a plébánosokat illesse. Mivel Vendégi és Hidvégardó is hospestelepülések voltak – a későbbiekben Vendégi Hidvégardó filiája lett –, így minden bizonnyal létezett plébánia a településen is.³⁵ A hidvégardói egyházközség Árpád-kori alapítását igazolhatja a templom Gyümölcsoftó Boldogasszony titulusa, mivel a kora Árpád-korban a népszerű Mária-tisztelet következtében gyakori volt az új templomot és egyházközséget a Boldogságos Szűznek ajánlani.³⁶ A Tornai főesperességhez 1776-ig 18 plébánia tartozott (a rendelkezésre álló adatok alapján), melyek filiáikkal együtt a következők voltak: 1. Szádalmás – Jablonca, Körtvélyes, Tornagörgő; 2. Tornabarakony; 3. Barka – Lucska; 4. Ájfalucska; 5. Hárskút – Dernő, Kovácsvágás; 6. Hidvégardó – Bódvavendégi, Tornaújfalu, Zsarnó; 7. Tornahorváti; 8. Bódvaszilás – Bódvarákó, Derenk, Szögliget, Tornaszentandrás; 9. Torna – Áj, Méhész, Szádelő, Szádudvarnok; 10. Szőlősdó – Teresztenye, Tornakápolna; 11. Égerszög; 12. Jósvafő; 13. Komjátí; 14. Szilice – Szádvárborsa; 15. Szin;

---

³¹ uo., Borovi József: Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Bp., METEM., 2000, 12. o., Szerinte a vármegyévé szerveződés Tornában a 12. századra lezárult.

³² Dénes: 27. o., vö.: Juhász: 10. o.

³³ Borovi József: A mai rozsnói egyházmegye középkori kialakulása. Rozsnó, 1942, 90. o.

³⁴ Dénes: 67. o.

³⁵ uo. 30. o.

³⁶ Az államalapító: Bp., Zrínyi, 1988, 190. o.

16. Szinpetri; 17. Tornanádaska; 18. Perkupa – Varbóc.³⁷ A roznnyói egyházmegye területének kijelölésekor pedig az alábbiak tartoztak a Tornai Főesperességhez: Almás, Barakony, Barka, Falucska, Hárskút, Hidvégardó, Horváti, Szilas, Torna.³⁸ Így tehát Hidvégardó plébániájához az 1561. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint három község tartozott: Bódvavendégi, Tornaújfalu, Zsarnó. Megjegyzi továbbá, hogy temploma teljesen leégett.³⁹ A reformáció idején a vidéknek jócskán kijárt a pusztításból. A korszakban az esperesség plébániái megszűntek vagy szüneteltették működésüket. Megint másokat a protestánsok pusztítottak el vagy elfoglaltak. Bebek György, Szádvár ura is kivette részét az üldözésekből. Birtokairól kiüzte a katolikus papokat.⁴⁰ A gombaszögi kolostort várrá alakította,⁴¹ a Miskolc melletti tapolcai bencés apátságot 1538 körül lerombolta,⁴² s talán a martonyi pálos kolostor is az ő pusztításának esett áldozatul. Az érsek 1555-ben 300 papot nyilvánított alkalmatlannak egyházmegyéjében, akiket megfosztott hivataluktól.⁴³ Az 1559–60 között tartott vizitációból kiderül, hogy a plébániák egy részén egyáltalán nincs pap, ahol van, azok közül egyesek nem tudják igazolni felszentelésüket, sőt erkölcsi életük is erősen kifogásolható (iszákoság, verekedés, cölibátus megszegése). Az 1562-es nagyszombati zsinaton bejelentették, hogy a Tornai Főesperesség plébániáin egyetlen plébános sincs.⁴⁴ A 16/17. században újjáépített hidvégardói templom kegyura az 1561-es egyházlátogatás alapján a hg. Esterházy család, akik a 20. századig viselték gondját a település templomának. 1776/1777-ben hg. Esterházy Pál Antal teljes egészében felújíttatta a templomot, ami akkor nyerte el mai formáját.⁴⁵ 1776-tól a plébánia a főesperességgel együtt, elválasztva az Esztergomi Érsekségtől, már a Rozsnnyói Püspökség részét képezte.

³⁷ EF. III.: 134. o., vö.: EF. I.: 4., 55., 81., 198., 344., 384., 295., 304. sorszám alatt, EF. II.: 599., 666., 717., 719., 721., 731., 746., 748., 749. sorszám alatt, vö. még : EF. IV. TÉRKÉPEK. Az Esztergomi Főegyházmegye: 5-ös szelvény

³⁸ Borovi József: Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. 181. o.

³⁹ EF. I.: 231-232. o.

⁴⁰ Csemadok kézirat

⁴¹ A Gömör – Tornai karszt és a Cserehát. Turistaatlasz és útikönyv Bp., Cartographia, 2005, 95. o.

⁴² Nemes József: Sz. Péter és Pál apostolokról nevezett Tapolczai Apátság története. Magyar Sion. 1863. 596. o.

⁴³ Tóth Krisztina i. m.

⁴⁴ Béres Gábor: A Bódva mellől. Bódvavendégi, 1971, 64. o. (kézirat)

⁴⁵ Soós Imre: Az egri egyházmegye plébániáinak történeti áttekintése. Bp., SZIT. 1985. 568. o.

A Rozsnyói Püspökség, 1776–1982

A püspökség kebelében eltelt 206 év az egyházkormányzat szempontjából öt szakaszra osztható. Az első az alapítástól az első világháborút lezáró párizsi békéig tartó időszak, 1776-tól 1919-ig. A második az első felosztástól az első bécsi döntést követő évig, 1919-től 1939-ig. A harmadik 1939-től 1945-ig, a negyedik 1945-től 1951-ig és az ötödik 1951-től 1982-ig terjed. Az első világháborút követően az egyházmegye területe jelentősen csökkent. Az országhatáron belül maradt csonka részt megbízott kormányzók irányították. A magyar revíziós politika következtében a két világháború között az egyházmegyéhez visszakerült területek felett helyreállt a rozsnyói püspök joghatósága. A második világháborút követően az 1919 utáni időszak ismétlődött meg. A csonka magyar részt ismét megbízott kormányzók irányították, más-más központból. A kitelepítések, kiutasítások miatt 1945-től véglegesen megszűnt a rozsnyói egyházmegye területi egysége. A háborút lezáró 1947-es párizsi békeszerződés visszaállította a trianoni határokat. A belpolitikai és nemzetközi helyzet pedig a későbbiekben nem tette lehetővé az esetleges határmódosításokat. Így 1951-től az egri érsekség látta el a csonka magyar rész irányítását. Végül 1982-ben a Szentszék a csonka rozsnyói egyházmegyérészt az Egri Főegyházmegyéhez csatolta.

A Rozsnyói Püspökséget 1776-ban hasította ki az Esztergomi Érsekségből – a besztercebányai és szepesi püspökség mellett – és alapította Mária Terézia királynő. A január 1-i bejelentést követően VI. Piusz pápa március 13-án írta alá az egyházmegye felosztását és a három új püspökség létrehozását kimondó „*Regalium principium*” kezdetű bullát.⁴⁶ A felosztást és az új püspökségek kialakítását az 1775. november 30-án, a királynő által létrehívott Vegyes Bizottság végezte el.⁴⁷ Ennek értelmében a Rozsnyói Püspökség 70 plébániát és 15 kápláni állomást kapott.⁴⁸ Az egyházi közigazgatás beosztását a leendő új püspökre bízta a bizottság (lásd: **1. számú melléklet**). A későbbi beosztás szerint az egyházmegye 5 főesperesi és 14 alesperesi kerületből állt, melyhez 98 plébánia tartozott.

---

⁴⁶ Borovi József: Az esztergomi ... 210., 217., v.ö.: Ünnepi megemlékezés a történelmi Rozsnyói Egyházmegye 200 éves jubileumáról, Putnokon, 1976. ápr. 22-én. (Egri Érsekség nyomtatványa, 4 oldal) Az iratban az aláírás dátumaként 1776. március 15. szerepel. Juhász Attila 1776. március 13-ra az új egyházmegyék létrehozására, *Apostolatus officii* kezdetű bullát nevez meg. (i.m.: 48. o.)

⁴⁷ Borovi 175. o.

⁴⁸ uo. 181. o.

A kerületek a következőképpen alakultak:

- I. Szekesegyházi Főesperesség:** 1. Rozsnyói, 2. Alsó-Gömöri, 3. Putnoki, 4. Rimaszécsi.
- II. Gömöri és Kishonti Főesperesség:** 5. Garami, 6. Felső-Gömöri, 7. Kishonti.
- III. Nógrádi Főesperesség:** 8. Füleki, 9. Losonci, 10. Mátrai, 11. Nógrádi.
- IV. Szepesi Főesperesség:** 12. Szepesi.
- V. Tornai és Jászói Főesperesség:** 13. Jászói, 14. Tornai Esperesi Kerületek.⁴⁹

A Tornai Főesperesség 9 plébániából állt, melyek filiáikkal az alábbiak voltak: Almás (1689. Szentháromság) – Körtvélyes – Evetes Mola * Görgő (1788. Keresztelő Szent János) – Péterháza * Hidvégardó (1736. Gyümölcsoltó Boldogasszony – Angyali üdvözet) – Becskeháza, Horváti, Lenke, Vendégi * Jablonca (1789. Szent Péter és Pál apostolok) – Borzova, Derenk, Szilice, Ardócska, Kis-Falu, Szelce, Vidomaj * Szentandrás (1787. Szent András) – Barakony, Dobódél, Rákó, Kovácsi * Szilas (Szent József) – Égerszög, Kápolna, Komjátí, Nádaska, Perkupa, Szőlősardó, Teresztenye, Varbóc, Lászi-pusztá * Szögliget (1788. Szűz Mária) – Jósvafő, Petri, Szin * Torna (Szűz Mária születése) – Áj, Méhész, Szádelő, Udvarnok * Tornaújfalu (1787. Keresztelő Szent János) - Zsarnó⁵⁰

1850-ben 3 főesperességhez 14 alesperesség tartozott az alábbi beosztás alapján:

- I. Szekesegyházi Főesperesség:** 1. Rozsnyói, 2. Alsó-Gömöri, 3. Pelsőci, 4. Rimaszécsi, 5. Felső-Gömöri, 6. Garami.
- II. Nógrádi Főesperesség:** 7. Füleki, 8. Losonci, 9. Mátrai, 10. Nógrádi, 11. Kishonti.
- III. Tornai Főesperesség:** 12. Tornai, 13. Jászói, 14. Szepesi Esperesi Kerületek.⁵¹ A Tornai kerület 9 plébániája a filiákkal: Almás (1397) – Körtvélyes * Görgő (1500) * Hidvégardó (1397) – Becskeháza, Horváti, Lenke, Vendégi * Jablonca (1397) – Borzova, Derenk, Szilice, Ardócska, Szelce, Kisfalú, Vidomaj, Korotnok * Szentandrás (1397) – Barakony, Dobódél, Rákó, Kovácsi * Szilas (1397) – Égerszög, Kápolna, Komjátí, Nádaska, Perkupa, Szőlősardó, Teresztenye, Varbóc, Lászi-pusztá * Szögliget (1397) – Szin, Petri, Jósvafő * Torna (1274) – Áj, Udvarnok, Méhész, Szádelő, Szalajkó * Tornaújfalu

⁴⁹ Schematismus Rosnaviensis. (SR.) MDCCCXXIII. (1823)

⁵⁰ uo. 87-93. o.

⁵¹ SR. MDCCCL. (1850)

(1397) – Zsarnó.⁵² 1851-ben a helyzet ugyanez annyi változással, hogy fel van tüntetve két új filia Almáshoz: Mola Evetes, Malom.⁵³ 1861-ben Jabloncához az addigiakon túl Feketefűz került filiaként.⁵⁴

1855-ben az alábbi változások történtek az egyházkormányzatban:

I. Székesegyházi Főesperesség: 1. Rozsnyói, 2. Várgedei, 3. Putnoki, 4. Rimaszécsi, 5. Murányi, 6. Garami.

II. Nógrádi Főesperesség: 7. Füleki, 8. Losonci, 9. Mátrai, 10. Gácsi, 11. Kishonti.

III. Tornai főesperesség: 12. Tornai, 13. Jászói, 14. Szepesi Esperesi Kerületek.⁵⁵

Így 3 főesperességhez szintén 14 esperesi kerület és 98 plébánia tartozott. 1864-ben Perkupát a Tornai Főesperességhez csatolták így a plébániák száma 99-re emelkedett,⁵⁶ ami változatlan maradt az első világháború végéig. 1869-ben az esperesség beosztása a következő volt: Almás – Körvtélyes, Lenke, Vendégi * Jablonca – Borzova, Derenk, Szilice, Ardócska, Kisfalu, Feketefűz, Szelce, Vidomaj * Perkupa – Dobódél, Varbóc, Kápolna, Szőlősárdó, Teresztenye, Égerszög, Lászi-pusztá * Szentandrás – Barakony, Rákó, Kovácsi * Szilas – Nádaska, Komjádi * Szögliget – Szin, Petri, Jósvafő * Torna – Áj, Udvarnok, Méhészke, Szádelő, Szalajkó * Tornaújfalu – Zsarnó. Így tehát 10 plébánia volt 36 filiával.⁵⁷

1904-ben az esperesség beosztása ugyanaz.⁵⁸ 1906-ban a Tornai Főesperességben a beosztás a következő volt: Bódvaszilás – Tornanádaska, Komjádi * Hidvégardó – Becskeháza, Tornahorvái, Bódvalenke, Bódvavendégi * Jablonca – Borzova, Derenk, Szilice, Ardócska, Kisfalu, Szelce, Vidomaj * Perkupa – Dobódél, Varbóc, Tornakápolna, Szőlősárdó, Teresztenye, Égerszög, Lászi-pusztá * Szádalmás – Körvtélyes, Réti-malom, Mélykút * Szögliget – Szin, Szinpetri, Jósvafő Torna – Áj, Száduvarnok, Méhész, Szádelő * Tornagörgő – Paklan * Tornaszentandrás –

---

⁵² uo. 105-111. o.

⁵³ SR. MDCCCLI. (1851), 105. o.

⁵⁴ SR. MDCCCLXI. (1861), 46. o.

⁵⁵ SR. MDCCCLV. (1855), a plébániái beosztás és a filiák ugyanazok, mint 1851-ben.

⁵⁶ SR. MDCCCLXIX. (1869)

⁵⁷ SR. MDCCCLXIX. (1869), 45-48. o.

⁵⁸ A magyarországi latin és görög szertartású római katolikus papság évkönyve és névtára 1904, Bp.,

Az Egyházi Közlöny kiadása, 327-336. o.

Barakony, Bódvarákó, Kovácsi, Világos * Tornaufalu – Zsarnó, szintén 10 plébánia 36 filiával.⁵⁹

A magyar Tanácsköztársaság és a csehszlovák néphadsereg által 1919. július 1-én aláírt pozsonyi fegyverszüneti szerződés kijelölte a két ország közötti demarkációs vonalat, amely a későbbi trianoni határral lényegében azonos volt. A 4 km széles fegyvermentes övezet csehszlovák ellenőrzés alatt állt. Az 1919-es egyházmegyei névtár utolsó lapján közli, hogy az előzetes békekötési tanácskozások alapján megszállták az egyházmegye több mint kétharmad részét. Továbbá 8 alesperesi kerület 59 plébániával teljesen, 4 alesperesi kerület 12 plébániával részben került megszállás alá. A mátrai és várgedei alesperességek 13 plébániával a demarkációs vonalon túl estek. Ezáltal az egyházmegye 99 plébániájából 71 megszállt területen feküdt.⁶⁰ A fenti névtári adatokat összevetve a Határokon túli (magyar) helységnevszótár⁶¹ helységneveivel és a jelenlegi állapotokkal, más megállapításra lehet jutni. Az egykori 14 esperesi kerületből, 8 teljes egészében 56 plébániával, 5 részben 24 plébániával került Csehszlovákiához és 1 maradt 6 plébániával sértetlenül, 5 pedig csonkán 13 plébániával az új határokon belül.

A *Csehszlovákiához került esperességek* az alábbiak voltak: 1. rozsnói, 5. murányi, 6. garami, 7. füleki, 10. gácsi, 11. kishonti, 13. jászói, 14. szepesi (8).

A *részben átkerült esperességek a Magyarországon maradt plébániákkal* a következők lettek: 2. várgedei (Cered, Zabar), 3. putnoki (Putnok, Ragály), 4. rimaszécsi (Sajópüspöki, Szentsimon), 8. losonci (Karancskeszi, Litke), 12. tornai (Bódvaszilás, Hidvérgárdó, Perkupa, Szögliget, Tornaszentandrás).

Teljes egészében Magyarországon maradt esperesség: a 9. mátrai (Bárna, Kazár, Kisterenye, Mátranovák, Salgótarján, Somoskőújfalu). Így a

---

⁵⁹ SR. MCMVI. (1906), 69-74. o.

⁶⁰ A Rozsnói Róm. Kath. Püspöki Egyházmegye Névtára. MCMXIX. (1919), összeállította Dr. Pobožny Róbert., Rozsnó, A Sajóvidék kiadása., 1919., Litterae Circulares Diocesis Rosnaviensis Anno Salutis (LCDR.) 1940, Rozsnó, 1940. január 22., II. A körlevél arról tudósít, hogy 1939-ben 70 plébánia tartozott a püspökséghez.

⁶¹ Magyar neve? Határokon túli helységnevszótár: összeállította és a bevezetést írta Sebők László, a Magyarságkutató Intézet adatai alapján. Bp., Arany Lapok Kiadó, 1990.

Rozsnyói Egyházmegye 99 plébániájából 80 került Csehszlovákiához és 19 maradt a trianoni Magyarország határain belül.⁶²

A csonka részt 1919–1939 között megbízott helynökök kormányozták (Tornay János 1919–1927, Pájer János 1928–1937, Meszlényi Zoltán 1937–1939)⁶³ (lásd: **2. számú melléklet**).

Az első bécsi döntést követően, 1939. július 19-től az új rozsnyói püspök Bubnics Mihály lett. Ekkor 70 plébánia tartozott a magyar részhez és 38 a szlovákhhoz⁶⁴ – 1945. február 22-én bekövetkezett haláláig. 1939 szeptemberében a püspök körlevelében tudósított az egyházmegye területi változásairól. Ismertetése szerint az egyházmegye három részre volt osztva. Püspöki joghatóság alatt a visszacsatolt részen 45 plébánia volt. 35 plébánia volt a szlovák részen. A püspöki joghatóság alól kivonva a csonka magyarországi részen az 1937. szeptemberében létrehozott rozsnyói apostoli kormányzósághoz 22, plébánia tartozott. Ez összesen 105 plébánia.⁶⁵ Az októberi körlevélben némi változás állt be, mivel a visszacsatolt részen 64 plébánia és 8 filia tartozott a kormányzás alá, püspöki joghatóság alatt továbbra is 22 a szlovák részhez 38 plébánia tartozott.⁶⁶ A frontátvonulási időszakban Horváth Gyula kisterenyei plébános helynöki minőségben kormányozta a csonka magyar részt. Ezután Pobožný Róbert káptalani helynök, Pájer Jánost bízta meg a vezetéssel, akit Madarász István kiutasított kassai megyéspüspök és Tost Barnabás apostoli kormányzó követett.⁶⁷ A háborút követően a csonka magyar rész egyházkerületi beosztása a következő volt:

I. Nógrádi Főesperesség: 1. Nógrádi (10 pléb.), 2. Mátrai Esperesi Kerületek (8 pléb.).

II. Gömöri Főesperesség: 3. Putnoki (7 pléb.), 4. Bódvai Esperesi Kerületek (5 pléb.).

Így tehát a rozsnyói magyarországi adminisztratúra 2 főesperességből, 4 esperesi kerületből állt, amelyekhez összesen 30 plébánia tartozott.⁶⁸

---

⁶² Az Egri Főegyházmegye 1975-ös névtára szerint, 19 plébánia volt a magyar részen és 83 a csehszlovák részen. v. ö.: Az Egri Főegyházmegye Névtára 1975. (EFN) szerk.: dr. Bánk József egri érsek, Eger, 1975. 211. o.

⁶³ Az Egri Főegyházmegye Névtára 1975. 211-212. o.

⁶⁴ uo.

⁶⁵ LCDR. Somodi, 1939. szeptember 18., X.

⁶⁶ LCDR. Somodi, 1939. október 4., XII.

⁶⁷ Az Egri Főegyházmegye Névtára 1975. 211-212. o.

⁶⁸ Schematismus Administraturae Apostolicae Rosnaviensis in Hungaria. 1950, Hejce, kéziratként

A Bódvai Esperesi Kerület a következők szerint alakult: Bódvaszilas – Tornanádaska, Komjáti * Hidvégárdó – Bódvalenke, Becskeháza * Perkupa – Dobódél, Varbóc, Égerszög, Kápolna, Lászi-pusztá, Teresztenye, Szőlősárdó, Vasúti állomás * Szögliget – Szin, Szinpertri, Jósvafő * Tornanádaska – Bódvárakó, Tornabarakony, Kovácsi, Pusztá, Osztramos.⁶⁹ 1951-től szentszéki kinevezéssel Dr. Brezanóczy Pál apostoli kormányzó – később püspök, majd érsek – látta el a kormányzati teendőket immáron Egerből.⁷⁰

Az Egri Főegyházmege irányítása alatt, 1951–1982

A második világháborút lezáró és a trianoni békét megerősítő 1947. február 10-i párizsi békeszerződést követően a csonka részek kormányzása 1951-től az Egri Főegyházmege irányítása alá került. Ezt a feladatot látta el elsőként Dr. Brezanóczy Pál. 1952. április 19-én, 3065/52. számú rendeletével a Szentszék az egri érseket azon jogokkal ruházta fel a rozsnyói, kassai, szatmári részekben, melyek a saját főegyházmegejében megilletik.⁷¹ Ez már azt is jelezte, hogy a további határmódosítások és az esetleges visszarendezés esélye szinte lehetetlen. Ezáltal az 1804-től metropolitai joghatóságot gyakorolt egri érsek logikusan lett e három csonka suffraganeus püspökség egyházi elöljárójává. Jogait megbízott helynökein keresztül vagy önmaga gyakorolta. 1972-től Brezanóczyt Dr. Mészáros Lajos káptalani helynök követte a kormányzásban 2 éven keresztül. 1974. február 2-től Dr. Bánk József érsek vette át az irányítást. Ebben az időben a magyarországi Rózsnyói Egyházmege területi beosztása a következő volt:

I. Mátra – Gömöri Főesperesség: 1. Salgótarjáni (10 plébánia, 14 filia), 2. Kisterenyei (8 plébánia, 9 filia), 3. Putnoki (7 plébánia, 11 filia), 4. Bódvai (5 plébánia, 16 filia) Esperesi Kerületek. Összesen tehát a külön kormányzat 1 főesperességre, 4 alesperességre terjedt ki, melyekhez 30 plébánia és a hozzájuk tartozó 50 filia hívő közössége tartozott.⁷² A bódvai kerület a következőképpen volt felosztva: Bódvaszilas – Komjáti, Tornanádaska * Hidvégárdó – Bódvalenke, Becskeháza * Perkupa – Dobódél, Varbóc, Égerszög, Lászi-pusztá, Szőlősárdó, Teresztenye, Tornakápol-

---

⁶⁹ uo. 19–23. o.

⁷⁰ EFN 1975. 212. o.

⁷¹ Az Egri Főegyházmege Névtára (EFN) 1975, 212. o.

⁷² uo. 217–222. o.

na * Szögliget – Szin, Jósvafő, Szinpetri * Tornaszentandrás – Bódvarákó, Tornabarakony, 5 plébánia 16 filiával.⁷³

1978-tól Kádár László érsek irányította a csonka püspökségeket a megszűnésükig. 1982. május 22-én a Szentszék a csonka rozsnói püspökség magyar adminisztratíváját – a kassaival és a szatmárral együtt – megszüntette és az Egri Főegyházmegyéhez csatolta.⁷⁴ Ezzel a 206-éves püspökség magyarországi története végleg lezárult.

Az Egri Főegyházmegye kebelén, 1982–1993- napjainkig

Az eddig eltelt időszak két részre osztható: az *első* a megszűnéstől a II. János Pál pápa által véghezvitt 1993-as magyarországi egyházmegye módosításokig (1982-1993), a *második* pedig 1993-tól a jelenleg is tartó időszak (2005). A főegyházmegye területi beosztása a következőképpen alakul:

I. Főszékesegyházi Főesperesség: 1. Eger városi, 2. Eger vidéki, 3. Mezőkövesdi, 4. Harsányi, 5. Ónodi, 6. Miskolci, 7. Szendrői, 8. Ózdi, 9. Apátfalvi (Bélapátfalva) Esperesi Kerület (EK) 105 plébániával.

II. Hevesi Főesperesség: 1. Parádi, 2. Kápolnai, 3. Erdőtelki, 4. Füzesabonyi, 5. Kiskőrei, 6. Tiszafüredi, 7. Karcagi, 8. Törökszentmiklósi EK 72 plébániával.

III. Patai Főesperesség: 1. Pásztói, 2. Gyöngyösi, 3. Adácsi, 4. Jászberényi, 5. Jászapáti Esperesi Kerület 51 plébániával.

IV. Szabolcsi Főesperesség: 1. Kisvárdai, 2. Polgári, 3. Rakamazi, 4. Nyíregyházi, 5. Nagykállói, 6. Püspökladányi EK 74 plébániával.

Északi Főesperességek

V. Abaúji Főesperesség: 1. Gönci, 2. Szikszói, 3. Encsi EK 34 plébániával.

VI. Zempléni Főesperesség: 1. Tokaji, 2. Hernádnémeti, 3. Sárospataki, 4. Sátoraljaújhelyi, 5. Bodroghközi EK 46 plébániával.

VII. Mátra – Gömöri Főesperesség: 1. Salgótarjáni, 2. Kisterenyei, 3. Putnoki, 4. Bódvai EK 30 plébániával. A bódvai kerület beosztása: Bódvaszilás – Komjáti * Hidvégardó – Bódvalenke * Perkupa – Dobódél, Varbóc, Égerszög, Szőlösárdó, Tornakápolna * Szögliget – Jósvafő, Szinpetri * Tornaszentandrás – Bódvarákó, Tornanádaska, tehát 5 plébánia 11 filiával.⁷⁵

---

⁷³ uo. 221-222. o.

⁷⁴ EFN 2000. In: Az Egri Főegyházmegye Sematizmusa VI., Eger, 2000, 19-20. o.

⁷⁵ EFN 1987. In: Az Egri Főegyházmegye Sematizmusa VI., Eger, 1987, 84-85. o.

VIII. Szatmári Főesperesség: 1. Mátészalkai, 2. Fehérgyarmati, 3. Vásárosnaményi EK 28 plébániával.⁷⁶ Így tehát az egyházmegye 8 főesperességre, 43 esperesi kerületre volt felosztva, melyekhez 440 plébánia tartozott.

Az 1993-as egyházmegyei határmódosítások után a jelenleg is érvényben lévő beosztás az alábbi:

I. Főszékesegyházi Főesperesség: 1. Eger és Vidéke, 2. Mezőkövesdi – Harsányi, 3. Ónodi, 4. Miskolci, 5. Szendrői, 6. Ózdi, 7. Kazincbarcikai Esperesi Kerületek, 120 plébániával. A szendrői kerület beosztása: Borsodszirák – Sajóecseg * Bódvaszilás – Komjáti * Edelény – Balajt, Ládbesenyő * Hangács – Boldva, Nyomár * Hidvégdó – Becskháza, Bódvalenke * Ormosbánya * Perkupa – Dobódel, Varbóc, Égerszög, Szőlősárdó, Tornakápolna, Tereszténye * Rudabánya – Felsőtelekes, Felsőkelecsény * Sajóvamos – Sajópálfala, Sajósenye * Szendrő - Abod, Galvác, Martonyi, Meszes, Szalonna * Szendrőlád * Szögliget – Szin, Jósvafő, Szinpetri * Szuhogya – Alsótelekes * Tornaszentandrás – Bódvarákó, Tornanádaska, Tornabarakony * Tornaszentjakab – Debréte, Rakaca, Rakacszend, Viszló, tehát 15 plébánia 53 filiával.⁷⁷

II. Hevesi Főesperesség: 1. Parádi, 2. Kápolna – Füzesabonyi, 3. Erdőtelek – Kiskörei, 4. Karcag – Tiszafüredi, 5. Törökszentmiklósi Esperesi Kerületek, 47 plébániával.

III. Patai Főesperesség: 1. Patai felső, 2. Gyöngyös – Adácsi, 3. Jászberényi, 4. Jászapáti EK 52 plébániával.

IV. Abaúji Főesperesség: 1. Gönci, 2. Szikszó – Encsi EK 34 plébániával.

V. Zempléni Főesperesség: 1. Szerencsi, 2. Sárospataki, 3. Sátoraljaújhely – Bodrogközi EK 50 plébániával.⁷⁸ Így tehát 5 főesperességhez tartozik 21 esperesi kerület 303 plébániával.

---

⁷⁶ uo. 25-90. o.

⁷⁷ EFN 2000. In: Az Egri Főegyházmegye Sematizmusa VI., Eger, 2000, 61-64. o.

⁷⁸ uo. 49-105. o.

1. számú melléklet

A ROZSNYÓI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYE PÜSPÖKEINEK NÉVSORA

sor- szám	NÉV	RANG, TISZTSÉG	KORMÁNYZATI IDŐ	SZÜLETÉSI IDŐ	PAPPÁ SZENTELÉS	HALÁL
1.	Galgóczy János	pp.	A székfoglalás előtt elhunyt	1713.	1737.05.	1776.04.05.
2.	Révay Antal	gr.,mpp.	1776-1779.	1718.	1731. (1732.)	1783.12.26.
3.	Andrássy Antal	br.,SJ., mpp.	1780.06.25- 1799.11.12.	1742.09.14.	1772.08.20.	1799.11.12.
4.	Szányi Ferenc	mpp.	1799-1810.03.20.	1740.10.17.	1763. (1764.)	1810.03.29.
5.	Esterházy László	gr.,mpp.	1810.12.19-1825.	1762.06.12.	1792.08.26.	1844.09.11.
6.	Lajcsák⁷⁹ Ferenc	mpp.	1825.08.21- 1827.10.08.	1772.12.12.	1795.12. 28.	1843.05.05.
7.	Scitovszky János⁸⁰	mpp.	1827-1838.	1785.11.01.	1809.	1866.10.19.
8.	Zichy Domonkos⁸¹	gr.,mpp.	1840-1842.	1808.07.21.	1831.	1879.10.30.
9.	Bartakovics Béla⁸²	mpp.	1844.09.22- 1850.09.30.	1791.04.04.	1815.	1873.05.30.
10.	Kollártsik István	mpp.	1850.04.02- 1869.07.18.	1796.08.15.	1819.08.28.	1869.07.18.
11.	Schopper György	mpp.	1872.01.17- 1895.04.10.	1819.03.09.	1842.04.24.	1895.04.10.
12.	Ivánkovits János	mpp.	1896.11.22- 1904.10.15.	1846.12.24.	1870.05.05.	1910.03.31.
13.	Balás⁸³ Lajos	mpp.	1905.10.17- 1920.09.18.	1855.08.20.	1879.03.07.	1920.09.18.
14.	Podraczky István	kápt. helyn.	1920-1925.	1846.07.20.	1869.08.02.	1925.
15.	Cársky József	cpp.,ap. korm.	1925.03.30- 1925.11.12.	1886.05.09.	1909.07.27.	1962.03.11.
16.	Bubnics Mihály	mpp.	1925.12.15- 1945.02.22.	1877.05.22.	1900.06.22.	1945.02.22.
17.	Pobozsny Róbert	pp.	1945-1972.06.09.	1890.05.30.	1913.	1972.06.09.
18.	Kojnok Eduard	mpp.	1990-től	1933.08.14.	1956.06.24.	-

⁷⁹ 1827.10.08-tól váradi püspök.

⁸⁰ 1838: pécsi püspök, 1849. 07. 21-től esztergomi érsek, 1853-tól bíboros, az MTA tagja.

⁸¹ 1842.02.24-től veszprémi püspök, 1849-ben tisztségéről lemond és visszavonul.

⁸² 1850.04.02-től egri érsek, az MTA tagja.

⁸³ Halálát követően a püspöki szék megüresedett. Bubnics Mihály kinevezéséig az egyházmegyét Podraczky István és Cársky József kormányozta.

2. számú melléklet

A ROZSNYÓI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYE CSONKA MAGYAR RÉSZÉNEK PÜSPÖKEI, KORMÁNYZÓI

Ssz.	NÉV	KORMÁNYZATI IDŐ	KÖZPONT
1.	Tornay János pprel.,helyn.	1919-1927.	Sajópuszpöki
2.	Pájer János ap.protonot.,helyn.	1928.01.-1937.09.22.	Putnok
3.	Meszlényi Zoltán ⁸⁴ spp.,helyn.	1937.09.23-1939.07.18.	Esztergom
4.	Bubnics Mihály mpp.	1939.07.19-1945.02.22.	Rozsnyó, Somodi ⁸⁵
5.	Horváth Gyula esp./pléb.,helyn.	1945.02.	Kisterenye
6.	Pájer János ⁸⁶ kan.	1945-1946.	Rozsnyó, Bánréve, Putnok
7.	Madarász István kiutasított kassai mpp.	1946-1948.08.08.	Hejce
8.	Tost Barnabás prép.kan.,kassai kápt.helyn., rozsnyói ap.korm.	1948.08.25-1951.	Hejce
9.	Dr.Brezanóczy Pál ⁸⁷ egri ér.	1951-1972.	Eger
10.	Dr. Mészáros Lajos egri kápt.helyn.	1972-1974.	Eger
11.	Dr. Bánk József egri ér.	1974.02.02-1978.	Eger
12.	Kádár László Gábor ⁸⁸ egri ér.	1978-1986.	Eger

⁸⁴ 1937 szeptemberétől a Szentszék rendelkezése alapján Serédi Jusztinián bíboros lett a rozsnyói és kassai részek apostoli kormányzója. Meszlényi Zoltán segédpüspök, helynök megbízottként vezette a püspökséget.

⁸⁵ 1941.07.01. – 1941.10.30. között.

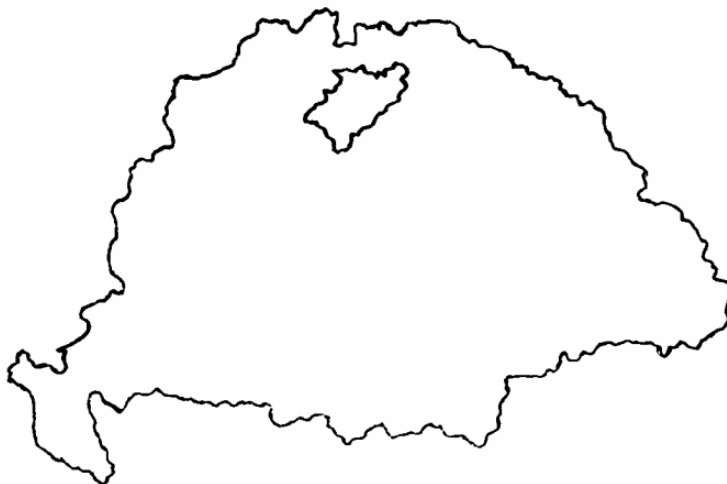
⁸⁶ Pobožnsny Róbert megbízásából.

⁸⁷ A Szentszék 1952.04.19-i (3065/52.) rendelete szerint az egri főegyházmegye főpásztora ugyanazon felhatalmazásokkal rendelkezik a csonka részek kormányzása esetében, mint a saját egyházmegyéjében.

⁸⁸ A kassai, rozsnyói, szatmári püspökségek magyarországi részeit az 1982.05.22-én kiadott pápai dekrétum az egri főegyházmegyéhez csatolta.

**A ROZSNYÓI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYE
TERÜLETI BEOSZTÁSA**

A Rozsnyói Püspökség a Magyar Királyság területén

A rozsnyói egyházmegye főesperesi kerületei

I. Székesegyházi Főesperesség

1. Rozsnyói esperesi kerület
2. Várgedei ek.
3. Putnoki ek.
4. Rimaszécsi ek.
5. Murányi ek.
6. Garami ek.

II. Nógrádi Főesperesség

7. Füleki ek.
8. Losonci ek.
9. Mátrai ek.
10. Gácsai ek.
11. Kishonti ek.

III. Tornai Főesperesség

12. Tornai ek.
13. Jászói ek.
14. Szepesi ek.

A rozsnyói egyházmegye esperesi kerületei

Forrás:

Az Egri Főegyházmegye Névtára. 1975. 211-212. o.

Az Egri Főegyházmegye Névtára. 2000. 19-20. o.

Schematismus Administraturae Apostolicae Rosnaviensis in Hungaria
1950, Hejce (kéziratként)

ÚJ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSOK A BORSODI TÁJHÁZBAN

Régi rádióink

A magyarországi közszolgálati műsorszórás megindulásának 80., valamint a második világháború utáni újraindulás 60. évfordulója alkalmából, 2005 májusában nyílt meg a Szathmáry-Horkay-ház nagykamrájában állandó kiállításunk, amely mintegy 60 készülék bemutatásával képviseli a lakossági felhasználású szórakoztató elektronika 1940 és 1990 közötti színvonalát.

Néprádió; (1950)

A csöves („rádiólámpás”) készülékek 1930 utáni hazai elterjedése és a televíziózás 1965 körüli általánossá válása közötti évtizedekben, különösen a vidéki lakosság számára, a politikai tájékozódás, a szórakozás és az ismeretterjesztés legfontosabb eszköze az ún. asztali rádiókészülék volt, amely szinte „kultusz tárgyá” vált a Bóva-völgyi családokban is.

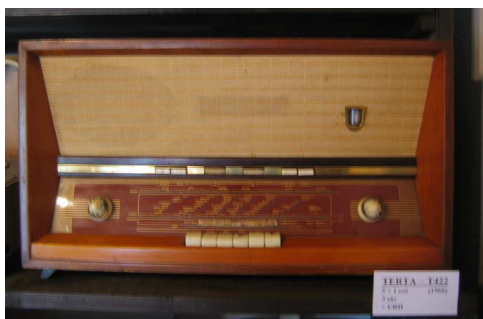
A magyar rádiógyárak, különösen az ORION, de a hatvanas évektől

a későbbi VIDEOTON is európai, esetenként világhírnévre tettek szert, készülékeik külleme és minősége, Európa, Afrika és Ázsia sok országába történt nagyszériás exportja révén. A rendszerváltozás tragikus „eredményei” közé tartozik rádió- és televíziógyáraink felszámolása, megszűnése is.

A kiállító helyiség keleti és déli oldalán egy-egy három méter széles, 2,5 méter magas polcrendszeren helyezkednek el a készülékek. A nyugati oldalon, az ablak alatt, egy üveges tárlóban tranzisztoros készülékek (kettő szétbontva), rádiócsövek és rádióamatőrök számára a hatvanas-hetvenes években kiadott kézikönyvek vannak.

A helyiség falára a rádiók egy részének kapcsolási rajzai, ill. a készülékek korát idéző, részben színes reklámplakátok másolatai kerültek. A dohányzóasztalon korabeli RTV újságok találhatók.

Mivel a csöves készülékeket ún. családellen, nagyjából azonos részegységek különböző fadobozokba (kávákba) szerelésével gyártották, s ezeket a készülékcsaládokat mintegy négyévenként korszerűsítették, megújították a gyárak; a viszonylag kevés számú, de lehetőség szerint a legjellemzőbb darabok bemutatásával kiállításunk az adott korszak hazai és import kínálatának szinte teljes keresztmetszetét adja.

Terta T422-es; (1960)

ORION 222-es; (1951)

A gyűjtemény nyitott: érdekesebb és ritkább készülékek megszerzése esetén átalakítható, kiegészíthető, az időben kitágítható. Elhatározásunk, hogy készülékeink egy részét csereszabatos új alkatrészek beépítésével restauráltjuk. A megjavított, biztonságosan működő rádiókat reményeink szerint kedves látogatóink 2006-tól már bizvást maguk is kipróbálhatják.

M.T.L.

A méhészkedés eszközei

Edelényben és környékén nagy hagyománya van a méhtartásnak, és még napjainkban is működik a Szathmáry Király György nevét viselő szakcsoport, mely a térség méhészeit fogja össze.

2005 őszén, a tájház udvarán lévő csűr déli oldalán kialakított féleresz alatt kerültek elhelyezésre a méhészkedés eszközei, melyek eddig szétszórtnak voltak a tájház udvarának különböző szegleteiben. Az ősi faközpúttól kezdve, a gyékényből készített kasokon keresztül a kaptárakig minden méh-lakás, és a méhtartás során használt különböző eszköz megtalálható a gyűjteményben.

„A méhészet sajátos gazdálkodási formát jelent, melyet a kérdéssel foglalkozó kutatók három csoportba sorolnak. Az első formát a zsákmányoló méhészet képviseli, melynél az erdei, odvas fában, sziklaüregekben tenyésző méhek mézét úgy veszik el, hogy a méhesaladót elpusztítják. A második mód az erdei méhtartás, mely az erre alkalmas fák természetes vagy mesterséges odvaiban való méhtenyésztést jelenti. A harmadik forma a házi méhtartás, melynek során túlnyomórészt mesterséges méh-lakásokban tartják, gondozzák és tenyésztik tovább a méheket. A méhészet mindhárom formája az olyan népeknél, ahol a méhek a klimatikus viszonyoktól függően megéltek, jelentős szerepet játszott. A méz volt évezredekken keresztül az egyetlen édesítőszer, és a viaszt széles körű felhasználhatósága tette nélkülözhetetlenné.

A méhészettel a társadalmi-gazdasági formáció fejlettségétől függően az egyes népek különböző fokon és intenzitással foglalkoztak. Pontos vá-

laszt már nem kaphatunk arra, hogy mióta ismeri az ember a méhek hasznát, mióta tart méheket. Legrégébbi, méhészetre vonatkozó adatunk egy körülbelül húszezer évvel ezelőtti, őskori grafikus ábrázolás, amely a zsákmányoló méhész alakját örököltette meg. A régészeti adatok mellett a nyelvészet vizsgálatai is azt bizonyítják, hogy igen régi gazdálkodási formával állunk szemben.

....

A méhek megfelelő lakó- és tenyésztőhelyéről az ember a zsákmányoló méhészet primitív fokán túllépve kezdett gondoskodni. A zsákmányoló méhészetből akkor vált ki és fejlődött tovább a méhtartás, amikor a méhes fa kivágott odvát a méhekkel együtt továbbtenyésztés céljából lakóhelyük környékén helyezték el, és a méhcsaládról gondoskodni kezdtek. Ez a gondoskodás kezelésükön és alkalmi táplálásukon túl tenyésztőhelyeik emberi beavatkozással való kialakításában nyilvánult meg, s a méhlikások gazdag formái változatait hozta létre. Az így kialakított különböző méhlikások alapanyagukban az illető táj nyersanyag-adottságait, formai megoldásukban pedig a méhtenyésztés, a méztermelés fejlettségi fokát tükrözték.

Kezdeti fokon a méhlikások kialakítása a természetes méhlikóhelyek reprodukálása révén valósult meg.

....

A természetes odvak mintájára készített méhlikások a **faköpük** voltak, melyeket leggyakrabban hárs-, topolya- (kanadai nyár) és fűzfából, ritkábban tölgyfából faragtak, de kioldvasodott gyümölcsfákat – körte, dió – is felhasználtak a méhlikások készítésére.

....

A népi méhészkedők körében a legelterjedtebb méhlikás a **kas** volt. A kasok szalmából, gyékényből, iszalagból és vesszőből készültek. Hazánkban a kasok a természeti adottságokból eredően más-más alapanyagúak voltak, formai változataik széles skálát öleltek fel. Gyakoribbak voltak az ún. átmeneti típusok, melyeknél toldással, alá, esetleg fölé helyezett ládákkal, kaptárakkal növelték a méz gyűjtésére szolgáló teret.

A gazdag formaváltozatú kasokat két fő típusba, a kúp és henger alakú típusba sorolhatjuk, melyek további változatokra bonthatók. Az általánosan elterjedt kúp alakú kasok mellett a változatokat kis területi elterjedtség jellemezte, sok esetben csak egy-két szomszédos faluban fordult elő.

A kasokat használatba vételük előtt tapasztották. A tapasztás egy időben ezelőtt általános volt, csak a tapasztóanyagban volt némi eltérés, de a tapasztási módban nem. A kasok tapasztását később sok méhész helytelenítette. A tapasztást általában évente újítani kellett, mert megrepedezett, majd levált a kasokról.

....

Az átmeneti kasok a népi méhészet fejlődését mutatták, átmenetet képeztek a hagyományos kasos és a fejlett kaptárás méhészet között. A lassú átmenet csúcspontját jelentették a **gyámolos kasok**, melyekben már lépezdet, a gyámolban pedig lépezdetes keretek voltak.

Kezdetben a kaptárás méhészet a népi méhészkedők körében – néhány falu kivételével – alárendelt szerepet játszott.

Ma már minden méhész **kaptárt** használ gazdaságossága miatt, hisz a mézet akkor lehet kivenni, amikor akarják, a méheket nem kell kiölni, a család erősebb, több mézet gyűjt. Természetesen a kaptárak előállítás, beszerzése sokkal költségesebb. Több kaptártípust is használnak a méhészek. A méhészkedés költséges és időigényes elfoglaltság, talán ezért is csökken térségünkben a méhészek száma.”

(Felhasznált irodalom: **Füvessy Anikó**: Méh lakások Észak-Borsodban.
In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XI. Miskolc. 1972. 529-549. p.)

H. P.

Katona emlékek

Az emberek életében a katonáskodás mindig meghatározó szerepet játszott, hisz a háborúk története szinte egyidős az emberiség történetével. Majdnem bizonyos, hogy bolygónk egyetlen békés évet sem tudhat magáénak a homo sapiens megjelenése óta.

A 2005 szeptemberében, a Szathmáry-Horkay-ház egykori konyhájában megnyílt kiállítás az előző évszázad katonái által hátrahagyott hadifelszerelésekből ad ízelítőt. Az új kiállításon rohamsisakokat, sapkákat, obsitleveleket, a katonai idő emlékére adományozott díszes emléklapokat, szuronyokat, katonaládákat, ágyúhüvelyből készített vázákat és egyéb apróbb tárgyakat láthatnak a tájházba látogató vendégek. A kiállított tárgyak egy magángyűjtemény becses darabjai. A magyar vonatkozású relikviákon túl több európai országból származó tárgy is előfordul. (pl.: szovjet és német rohamsisak, svájci, francia és orosz szurony stb.).

Szuronyok

A szurony a puskákhoz rendszeresítve fontos szerepet töltött be évszázadokon keresztül a katonai hadviselésben. A háborúk történetében a csaták utolsó, mindent eldöntő rohamának legfontosabb fegyvere volt. Első alkalmazásának idejét az 1570–80-as évekre teszik, amikor Spanyolországban a baszkok vadászatok alkalmával a lövés után a puska csövébe egy nagy kést dugtak és így pika-ként tudták használni a fegyvert. Más források az 1640-es éveket jelölik meg a feltalálás idejeként, míg származását tekintve a franciaországi Bayonne városát említik. Bárhogy is van, egy biztos: a fegyver a mai modern hadseregben is rendszeresítve van, természetesen az új követelményeknek megfelelően, hisz az évszázadok alatt sokat változott mérete, formája és alkalmazása is.

Rohamsisak

„A rohamsisak – mint a haditechnikai eszköztár egy újabb kelléke – annyi más újítással együtt az első világháború szüleménye. A lövészárokháború követelményei tették szükségessé e hatásos fejevdő eszköz meg- szerkesztését. Az első sisaktípusokat középkori minták alapján készítették mind a német, mind az angol, mind a francia tervezők (e három fő sisaktípus uralta az első világháború csataterét). Az Osztrák-Magyar Monarchia hadvezetősége az 1915-ben megnyílt olasz fronton ismerte fel elsőként e felszerelési cikk szükségességét, ugyanis a hegyvidéki, sziklás terepen különösen sok fejsérülés fordult elő.”

(Bacsoni Tamás: Válogatás a Hadtörténeti Múzeumban található magyar vonatkozású rohamsisakokból.

In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 5. Bp. 2002. 141-146. p.)

A haditechnika és az ipar fejlődésével újabb és újabb rohamsisakok ki- fejlesztésére került sor a közel egy évszázad alatt.

Katonai végelbocsátók (obszitlevelek)

„Csongorádi torony tetejébe
Szállt egy madár tiszta feketébe,
Szárnya alatt hozta a levelet:
Katonának írták a nevemet.

Azért, hogy én be vagyok sorozva,
Ne félj babám, nem leszek katona!
Inkább leszek betyár a pusztába,
Mégsem leszek császár katonája.”

„A hadi szolgálat keserves terhe alól eleve magát kivonó vagy épp az annak napi egyhangúságát és gyötrelmességét átélő és azt megunó, szökött katona nemcsak a népdalkincsünk révén ismert, megtalálása, azonosítása egykoron napi problémát jelentett. Így cseppet sem csodálható, hogy a katonaviseltek legális hazatérésének bizonyítása, miszerint idejüket becsülettel és híven le-, illetve kiszolgálták az armádiában, igen hamar írásos formát öltött a Habsburg Birodalomban.

Az obsitlevél és az obsitos katona több száz éven át élő, elterjedt fogalmi eleme volt a magyar közgondolkodásnak. A szó első felbukkanása 1655-höz kötődik.

Az obsit igazolta a sokszor messze földről haza induló obsitost útja során, illetve hazatértekor a katonai és civil hatóságok előtt. Kézrel írott, névre szóló passzusok voltak, cirkalmas német nyelvű szövegbe (később magyar nyelvűbe) foglalva tartalmazták az illető személynek a seregben elért rangját (általában közlegény vagy altiszt), születési helyét, idejét, polgári foglalkozását, illetőségi helyét. Fokozatosan egységesülő szöveggörnyezet írta le „hű és szorgalmas szolgálatban” eltöltött éveinek, hónapjainak és napjainak pontos számát; azt, hogy melyik katonai egység kötelékében fordult meg sokéves, sokszor évtizednyi időt meghaladó szolgálata során. Az iratot a keltezés, a kiállító regiment valamely tisztje és az ezred pecsétje hitelesítette.”

(Szołeczky Emese: A végelbocsátás jelképei.

In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 4. Bp. 2001. 201-229. p.)

Katonai emlékképek

„A katonai emlékképek a 19. század második felében, végén jelentek meg, főleg a parasztszaládok lakáskultúrájában. Szinte valamennyi fegyvernem más-más ábrájú, részleteiben különböző emlékképet adott a leszerelő bakáknak, s a császárok arcképei között feszítő, az előnyomott katonaaalakok üresen hagyott fejrészébe beragasztott honvédarcok megbecsült emlékeivé váltak a berendezésnek. Ez az új, vizuális elemkészlet szervesen beépült a hagyományos paraszti értékrendet tükröző tisztaszoba rendszerébe. A földműves családot házáinak falán az uralkodó család tagjairól készített ábrázolások között a nagyapáról készült katonafényképek történelmi dimenziót nyertek. Ezáltal a család ősei „felértékelődtek” az utódok és szemlélők szemében. Az egyazon mintára készült nyomtatott emléklapon kívül többféle anyagból összeaplikált, színes fonallal hímezett, feliratos darabok is készültek. A szolgálati idő emlékére adott emléklap a két világháború között is megmaradt, csak a császár(ok) arcképének helyét Horthy Miklós foglalta el.”

(Dr. Páll István: „A magyar nép zivataros századaiból” Történelmi személyek, események, szimbólumok a paraszti és polgári dísz tárgyakon. In: Múzeumi Hírlevél 21. évf. 10. sz. (2000. okt.) 286-287. p.)

A kiállításon több érdekes darab is látható a katonaidő emlékére adott lapokból.

H. P.

Könyvkiadás 2005-ben Edelényben és környékén

2005. november 21-én mutattuk be az edelényi Városi Könyvtárban a 2005-ben Edelényben és környékén megjelent könyveket. Több intézmény és civil szervezet évek óta jelentet meg saját kiadású könyveket, melyek helytörténeti jelentőséggel bírnak. Ezek jól szolgálják a térség idegenforgalmát és sok információt nyújtanak a szűkebb pátriánk iránt érdeklődőknek.

A könyvbemutató megrendezéséig a következő tíz könyv látott napvilágot:

1. Székely Kinga: Baradla-barlang: Időutazás a cseppkövek birodalmában. *Aggteleki Nemzeti Park. Jósvafő. 2005.*
2. Varázslatos karsztvidék: Az Aggteleki Nemzeti Park. *Aggteleki Nemzeti Park. Jósvafő. 2005.*
3. Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei II. *Érc- és Ásványbányászati Múzeum. Rudabánya. 2005.*
4. Garami Evelin: A rudabányai vasércdúsító-mű története. *Érc- és Ásványbányászati Múzeum. Rudabánya. 2005.*
5. Pintér Jenő: Gvadányi József. *Érc- és Ásványbányászati Múzeum. Rudabánya. 2005.*
6. Zsámboki László: Selmecí ezüst, körmöci arany: Válogatott tanulmányok a szerző 70. születésnapja tiszteletére. *Érc- és Ásványbányászati Múzeum. Rudabánya. 2005.*
7. Ésik István meséi: Mesék, mondák és tréfás elbeszélések Martonyiból. *Galyasági Településszövetség. Perkupa. 2005.*
8. Laki-Lukács László: Edelény templomai és egyházközségei. *Borsodi Földvár Kulturális Alapítvány. Edelény. 2005.*
9. Laki-Lukács László: Szőlőhegyek Edelényben. *Edelény Hegyközség – Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum. Edelény. 2005.*
10. M. Takács Lajos: Még: Cikk, tanulmány, fordítás. *Művelődési Központ Könyvtár és Múzeum. Edelény. 2005.*

H. P.

M. Takács Lajos önálló köteteinek annotált jegyzéke*

1) ÉLŐSZÓ – ЖИВОЕ СЛОВО

Az orosz és a szovjet irodalom hangos antológiája. Tankönyvkiadó, Bp., 1985, 41088 sz., ISBN 963 177 6115; 20 ív, 4000 pld. (Egyetemi és főiskolai segédkönyv, orosz nyelven, illusztrálva. 360 percnyi, magnetofonkazettákra felvett archív hangzó anyag melléklettel.)

2) VERGŐDŐ SZÉL

A kárpátaljai magyar irodalom antológiája, 1953–1988. Magvető-Kárpáti, Bp.-Ungvár, 1990, ISBN 963 141 6275; 38 ív, 3300+500 pld. (37 szerző versei és novellái, a szerzők arcképével. Válogatta, szerkesztette, az életrajzi és bibliográfiai jegyzeteket, valamint a kísérő tanulmányt írta: M. T. L.)

3) RÉSNYIRE NYÍLT AJTÓK

Irodalom, művelődés, nyelvészet. Debrecen-Ungvár, 1991, ISBN 963 471 8310; 200 oldal, 600 pld. (1966 és 1990 között keletkezett 35 írást magában foglaló, illusztrált gyűjtemény.)

4) APRÓPÉNZ A TÖRTÉNELEM SZÍNPADÁN

A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó, 1945–1948. Intermix, Ungvár-Bp., 1994, ISBN 963 812 9867, Kárpátaljai Magyar Könyvek, 40.; 328 oldal, 2000 pld. (Sajtószöveg-gyűjtemény, illusztrálva. Összeállította, szerkesztette, a bevezetőt írta: M. T. L.)

5) IZSÓ MIKLÓS GIMNÁZIUM – 30

Edelény, 1993, ISBN 963 043 3761; 128 oldal, 500 pld. (Az edelényi gimnázium első 30 évének tiszteletére kiadott emlékkönyv, 11 tanára és volt diákja írásaival, két összesítő névsorral, illusztrálva. Összeállítás, szöveg gondozás, bevezető, társszerző, felelős kiadó: M.T.L.)

6) „A SÍRÁS NÉLKÜLI EMBERI ÉLETÉRT”

SZABÓ PÁL KISEPIKÁJA. VRHK, Edelény, 1993–95, ISBN 963 043 3745; 76 oldal, 300 pld. (Tanulmány, illusztrálva.)

7) TÖRÖDÉSSEN

Sorsok, művek, históriák. VRHK, Edelény, 1999, ISBN 963 048 2614; Edelényi Füzetek 19.; 136 oldal, 300 pld. (1990 és 1999 között keletkezett 24 írást magában foglaló, illusztrált gyűjtemény.)

8) MADARAK A SZUTERÉNBAN

Takács Lajos újságíró-gyakornok cikkei 1970-ből. MKKM, Edelény, 2002, ISBN 963 204 1143; Edelényi Füzetek 27.; 166 oldal, 400 pld. (A szerző 1969. novemberétől 1971. januárjáig az Észak-Magyarország című napilapban megjelent cikkeinek válogatott, illusztrált gyűjteménye.)

9) MÉG

Cikk, tanulmány, fordítás. MKKM, Edelény, 2005, ISBN 963 218 177 8; Edelényi Füzetek 33.; 104 oldal, 210 pld. (1959 és 2002 között keletkezett 26 munkát magában foglaló, illusztrált gyűjtemény.)

---

* (A szerző az idén 65 éves. A szerk.)

Tartalomjegyzék

EDELÉNY A RÉGÉSZETBEN

Wolf Mária: A borsodi ispánsági vár templomai	3
<i>Ecclesia baptismalis, ecclesia parochialis</i> (<i>The churches of the ispán's castle at Borsod</i>)	
Bernert Zsolt–Kustár Ágnes: A borsodi várnepek temetőjének embertani adatai.....	19
(<i>Anthropological data of the population of the Borsod castle</i>)	
Szekeres Krisztina: Temetkezések Edelény-Cseb középkori templomában	33
(<i>Burials in the medieval church of Edelény-Cseb</i>)	
Kővári Ivett–Szatmári László–Marcsik Antónia: Egy középkori temető demográfiája – Edelény-Cseb (előtanulmány).....	47
(<i>The demography of a medieval cemetery – Edelény-Cseb</i>)	
Bebek György sírköve	53
Bebek György kapitányi kinevezése.....	55
Sebestyén József: A szendrői tábor rendjét szabályozó edictum	56
Töltéssy Zoltán: Móricz Zsigmond és a Cserehát.....	59
Prof. dr. Frisnyák Sándor: H. Szabó Béla életműve	64
M. Takács Lajos: In memoriam dr. Udvari István (1950. július 14. – 2005. november 09.)	68
Béres Gyula: A katolikus egyházi közigazgatás változásai a századok során a Bódva-völgy felső szakaszán	71
ÚJ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSOK A BORSODI TÁJHÁZBAN	
Régi rádióink	90
A méhészkedés eszközei.....	92
Katona emlékek	94
Könyvkiadás 2005-ben Edelényben és környékén	99
M. Takács Lajos önálló köteteinek annotált jegyzéke	100

